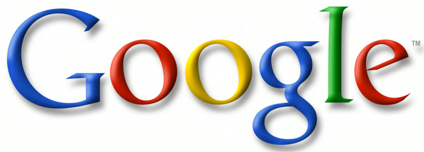
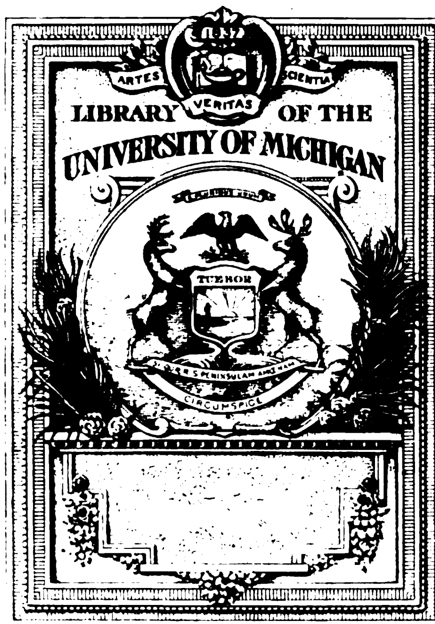
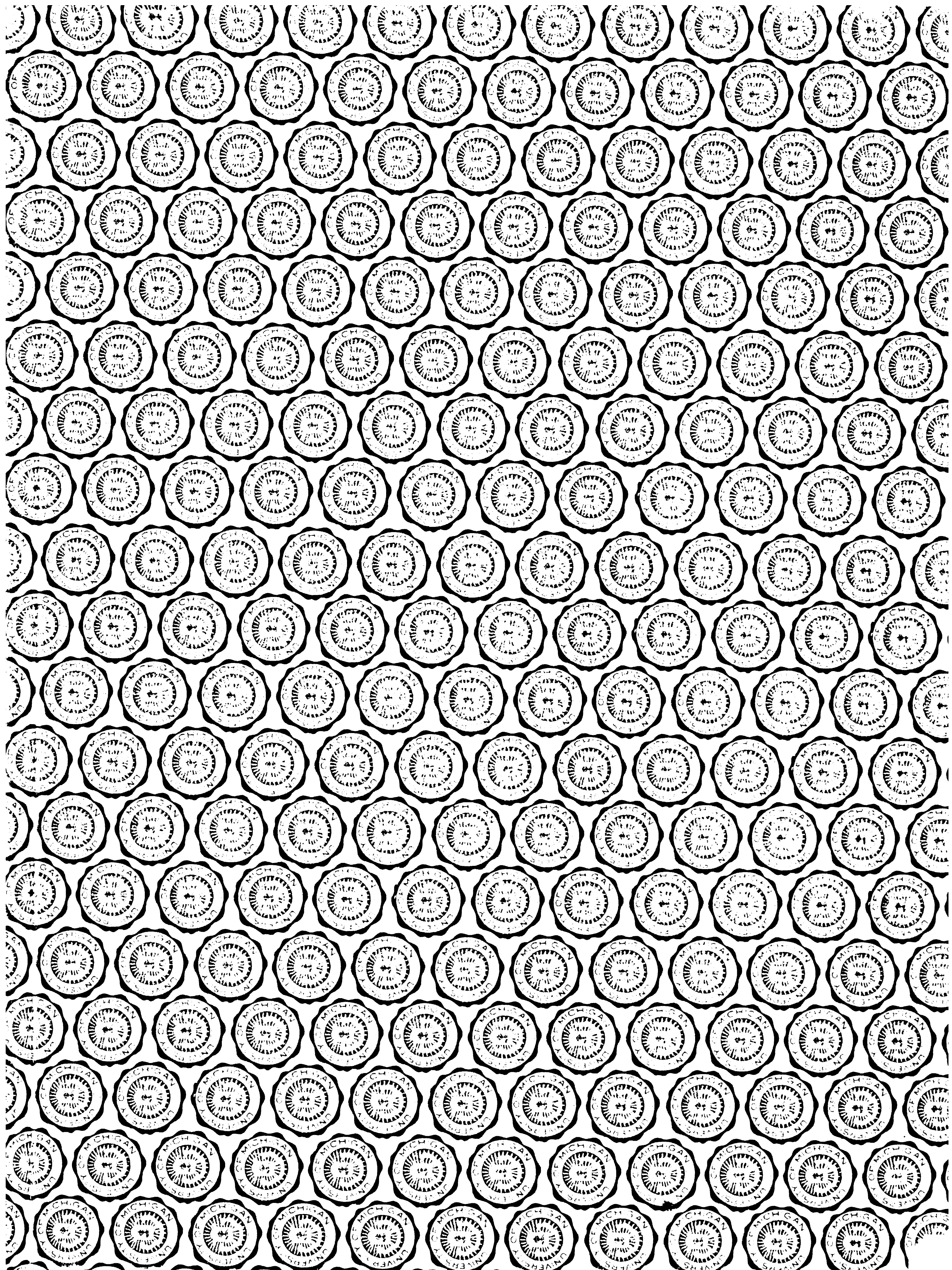
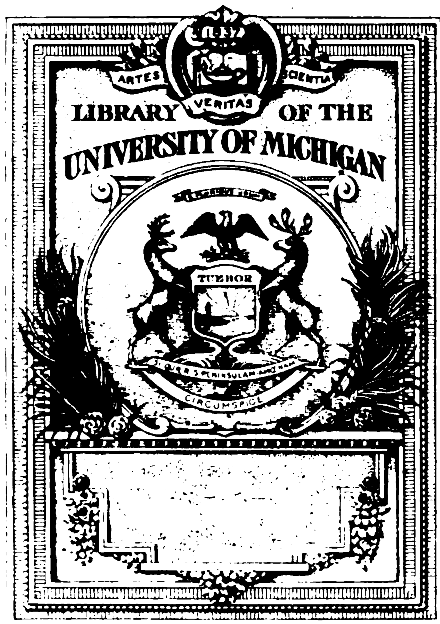
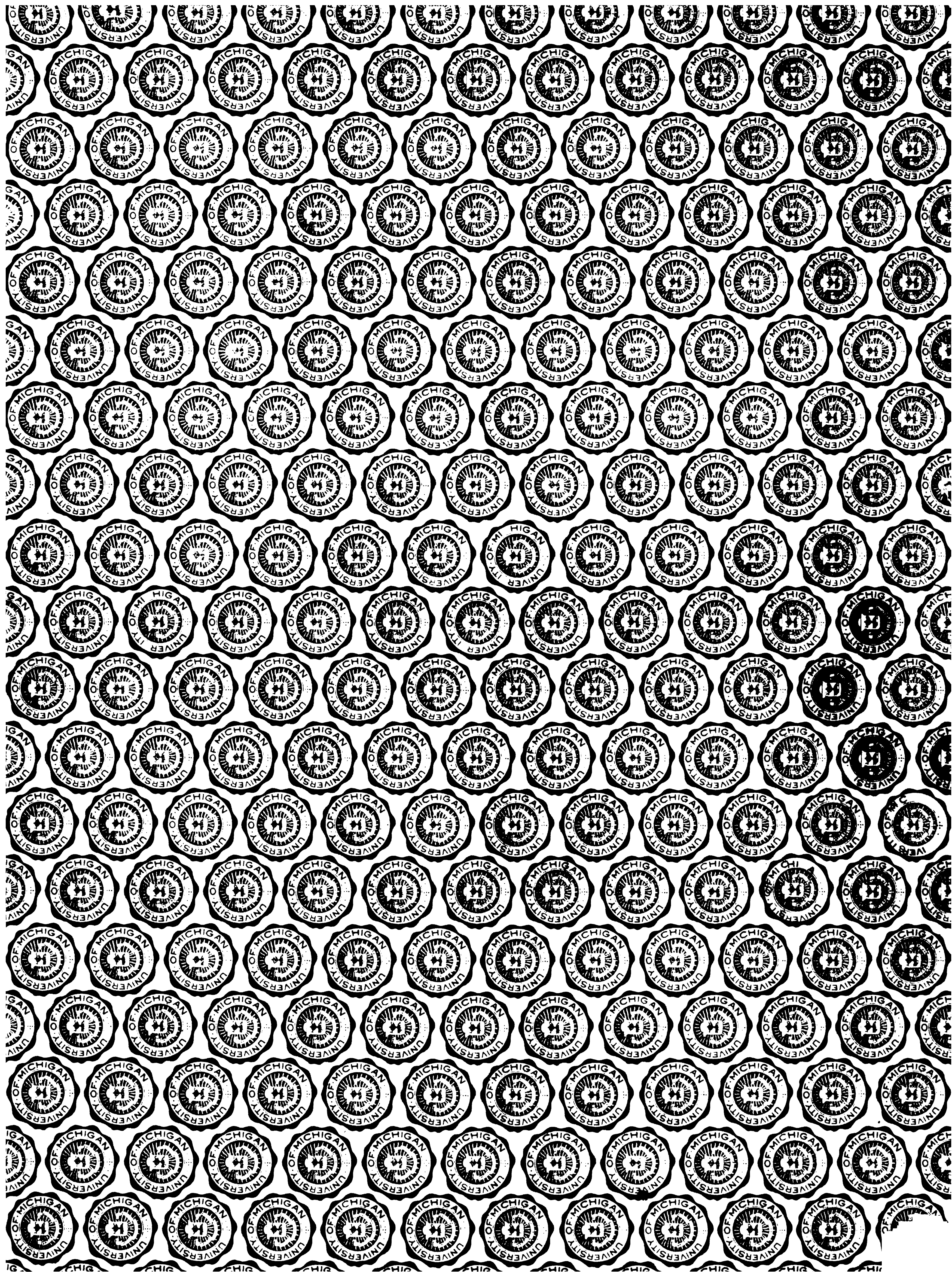

ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

UNIVERSITY OF MICHIGAN

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

UNIVERSITY OF MICHIGAN

SBORNIK

JUGOSLAVENSKIH UMJETNIH SPOMENIKA.

PRVI SVEZAK:

ZAVJETNA SPOMENSLIKA SLAVENSKIH APOŠTOLA I SRODNI NJOJ SPOMENICI.

RAZPRAVIO

Prof. Dr. LUKA JELIĆ.

Sa 1 bojadisanom tablicom i 15 slika u tekstu.

IZDAJE NA SVJETLO

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

U ZAGREBU 1895.

U KNJIŽARI JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Izpravci. Na str. 19, crta 42: „oplovitu c r v e n u kazulu".
" " 23, " 23: „tunikom, c r v e n o m kazulom".

izlaže u najveće blagdane na najsvečanijem mjestu prve kršćanske crkve.

Neprekidna pomjestna predaja od sedam vjekova pripisuje vatikansku ikonu sv. Petra i Pavla dobi cara Kostantina; dapače stavlja ju u neposredni savez sa njegovim pokrštenjem. S druge strane iztraživanja učenjaka u novije doba doistinila slavensko porietlo ikone; dočim o dobi ikone, o znamenovanju predstava, ne svela se jošte na izvjestan čistac. I tako u naše doba stara predaja jošte životari, jer spor medju njom i učenjačkim iztraživanjem ne bio dorješen.

Ja ću da taj spor riešim. Za to mi je najprije izpitati povjestne biljezke o ikoni i vriednost im, pak proučavanja, kojima je predmetom bila; ter opisav pobliže ikonu s umjetničkoga gledišta i prispodobiv ju sa srodnim spomenicima, pokušat ću, da joj opredielim porietlo i dobu te raztumačim predstave, kao i drugotna pitanja što se o nju prepliću.

Slika 2.

Bakroresni snimak ikone izradjen šestnaestoga vieka (B); u 1/2 izvorne veličine.

I.

Povjestne bilježke o ikoni i znanstveno proučavanje.

Od kada se ikona sv. Petra i Pavla, koju nazvah zavjetnom spomenslikom svetih slavenskih apoštola Ćirila i Metoda, nahodi u vatikanskoj bazilici; kada li je nastala predaja, što ju stavlja u neposredni doticaj sa Kostantinom Velikim, dosele se samo nagadjalo. Njekoliko povjestnih bilježaka, što nam se sačuvalo, te proučavanja, kojima je ikona predmetom bila, pružaju nam zanimivu sliku raznih doživljaja, što ih ikona kroz vjekove i vjekove dočekala.

1. Najstarije viesti o ikoni.

Oko 1150 god. Petar Malijev opisao je sve znamenitosti vatikanske bazilike, a 1192 god. pop Roman je taj opis nadopunio. Jedan Romanov nadopunjak sadrži najstariju viest o ikoni, koja je, ne znam kako, dosadanjim proučavateljima izbjegla. Gdjeno Petar Malijev pripovieda, da je papa Simak (498—514 god.) sagradio i uresio bogomolju sv. Križa u Svetopetarskoj bazilici, pop je Roman nadodao: „Postavi jošte (papa Simak) na žrtvenik, kako nam naši stariji pripovjediše, medju porfiretičnima stupovima, prečastnu sliku apoštola Petra i Pavla, koju blaženi Silvestar papa pokaza Kostantinu, da razpozna po obličju one, što mu se prije krštenja prikazaše“[1].

Roman se pozivlje na svjedočanstvo svojih „starijih“; Petar Malijev, njegov neposredni predteča, *Liber Pontificalis* i opisatelji rimskih čudovišta, kojih nam je dosta poznato od devetoga do dvanaestoga vieka, ne spominju ikone; a na pamet, da oni potanko nabrajaju sve svetinje i znamenitosti vatikanske. Očevidno Roman se pozivlje na ustmenu predaju starijih ljudi svoga naraštaja, vatikanskih rizničara 1150—1192 godine. Na temelju ove Romanove viesti mi možemo zaključiti, da se je ikona sv. Petra i Pavla nahodila druge polovine dvanaestoga vieka u bazilici sv. Petra, izložena u bogomolji sv. Križa, štono je stojala do groba sv. Petra u sjevernom brodu[1].

Nego u Romanovoj bilježci nazire se začetak predaji, štono sve do naših dana pratila ikonu. Roman istovjetuje ikonu sa slikom, koju sv. Silvestar pokaza caru Kostantinu; njega svim pravom smijemo smatrati začetnikom te predaje. Ta predaja pak osniva se na mnogo starijem izvoru.

Žiće sv. Silvestra pape pripovieda nam krštenje cara Kostantina Velikoga uz sljedeći dogodjaj. Car Kostantin ogubavio; u snu mu se prikazaše sv. Petar i Pavao, te mu rekoše, da

---

[1] Petri Mallii *Descriptio basilicae vaticanae a Romano presbytero aucta.* — »28. Simacus papa .... Et iuxta fontem oratorium sanctae crucis construxit .... Posuit et super altare eius, ut a nostris maioribus accepimus, in columnis scilicet porfireticis, venerabilem imaginem apostolorum Petri et Pauli; quam beatus Silvester papa ostenderat Constantino ad rapraesentandam formam eorum, quos ante baptisma in visione viderat.« Sr. de Rossi *Inscript. christ. Urbis Romae saec. sept. ant.* II, 1, 1888, str. 206. Romanove su rieči navedene razmaknutim pismenima. Za dobu ovih dvaju pisaca vidi de Rossijevo navedeno djelo str. 193.

[1] Sr. Alfaranov tloris stare vatikanske bazilike, kod de Rossija *n. dj.* II, 1. str. 229; Duchesne *Liber Pontificalis*, I, 192.

će ga Silvestar ozdraviti vodom krštenja. Caru se dva sveta apoštola pričiniše bogovima. Kad mu Silvestar reče, da to ne bijahu bogovi, nego Krstovi sluge, dva sveta apoštola, upita ga car: „A ima li kakva slika tih apoštola, da ja mogu razpoznati po obličju, da su to baš oni, što ih vidjeh u prikazanju? Tad Silvestar zapovjedi svomu djakonu, da pokaže sliku svetih apoštola; te kad ju car sgledao, glasno zavapi, da slika doista vjerno predstavlja onu dvojicu, koju je on u prikazanju vidio“[1]. Silvestar ga tada krsti i od gube ozdravi. — Sačinitelj Silvestrova žića kao i doba sačinjenja nijesu nam poznata. Glasoviti armenski povjestničar Mojsija Korenac († oko 491) spominje žiće po viestima, crpljenim za svoga boravka u Rimu[2]; a takodjer sirski biskup sv. Jakov Malalški (452—521)[3]; izmakom petoga vieka žiće se pojavljuje i na zapadu, te sljedećega bijaše obćenito poznato[4]. Za srednjega se vieka tvrdo vjerovalo na osnovi Silvestrova žića, da je Silvestar krstio Kostantina Velikoga u Rimu; a pop je Roman po tom žiću proglasio 1192 god. ikonu sv. Petra i Pavla na žrtveniku sv. Križa baš onom slikom, što ju Silvestrovo žiće spominje.

Jer je izvjestno, da je poznati Nikomedijski biskup Euzebije 337 god. krstio Kostantina Velikoga u Ancyru kod Nikomedije, obćenito se smatra Silvestrovo žiće apokrifnim[1], te proučavatelji starokršćanske ikonografije niječu vjerodostojnost žiću glede bilježke o slici sv. Petra i Pavla, ili ju jako dvojbenom drže[2]. Nu, mislim, da žiće, i ako je podkrpljeno, ipak nije apokrifno, i da je ona viest vjerodostojna. U žiću pape Liberija (352—366 g.), sačinjenom ne kasnije od izmaka petoga vieka, za dobe naime kada se Silvestrovo na zapadu za prvi put pojavilo, dvakrat je izrječito rečeno, da je sv. Silvestar krstio i od gube ozdravio Kostantina s t r i c a cara Kostanta[3]. Taj Kostantin, izpravnije Kostancije, Flavius Julius Constantius punim imenom, bijaše sin Kostancija Klora i Teodore, polubrat cara Kostantina Velikoga, a otac cara Julijana odmetnika; bio je od 315 do 335 god. pretorskim prefektom i jednom konsulom, a 337 god. bi smaknut od svoga sinovca cara Kostancija[4]. Godine 324, kada se sgodilo pokrštenje, što ga Silvestrovo žiće spominje[5], Kostancije

---

[1] »Hac igitur transacta die nocturno regis facto silentio: somni tempus advenit: Et ecce adsunt apostoli sancti Petrus cum Paulo dicentes: Nos sumus Petrus et Paulus: ... et omnia fac quaecumque tibi indicamus .... Sylvester episcopus civitatis Romae .... respondit Petrus autem et Paulus dii non sunt sed servi dei: qui ... omnium primi a deo apostoli facti sunt .... Cum haec et his similia gratanter augustus audisset: dixit: peto utrum hos istos apostolos habet aliqua imago expressos: ut in ipsis liniamentis possim agnoscere hos esse: quos me revelatio docuisset: qui mihi dixerunt se a deo missos esse. Tunc sanctus Sylvester iussit diacono suo ut imaginem apostolorum exhiberet: quam imperator aspiciens cum ingenti clamore coepit dicere: nihil inferius hac imagine in eorum effigie quorum vultus in visione conspexi.« *Vita s. Sylvestri pape* kod Mombritius *Sanctuarium* II, fol. 277[1]—290[1]; Surius *Vitae Sanctorum,* 31 dec.

[2] *Storia di Mosè di Corene,* trad. G. Cappelletti, Venezia 1841, str. 181. Mojsija je bio u Rimu 431—458 g.; a pisao je 458—481 god. Gutschmied, *Glaubwürdigkeit des Moses von Khoren* u *Berichte phil. hist. k. sächs. Gesell. der Wissenschaften* 1876 (XXVIII), str. 4, 5. Sr. *Conferenze dei cultori di arch. crist.*, Roma 1888, str. 27; Guidi *Arch. di storia patria* 1877, str. 214 ss.

[3] *De Constantino imperatore et de leprae eius mundatione.* Sr. Asseman *Bibl. orient.* I, str. 328.

[4] Najstarija spomena kod *Gelasii decretum* »de recipiendis et non recipiendis libris« (492—496 god.), Migne *P. L.* LX, str. 174. Pisce šestoga vieka, što žiće spominju, nabrojio je Duchesne *Étude sur de Lib. Pontif.* Paris 1877, str. 166 ss. Papa Hadrijan u poslanici 787 god. caru Konstantinu i Ireni carici navadja žiće doslovce, sr. Harduinus *Acta conc.* IV, str. 82.

[1] Sr. Duchesne *n. dj.* str. 165.

[2] Sr. Ficker *Die Aposteldarstellungen,* 1886, str. 45.

[3] »In nomine Jesu Christi crucifixi a lepra mundatum fuisse per Sylvestrum Constantinum p a t r u u m Constantis .... Sacrilegum Liberium. qui dixit p a t r u u m meum (Constantis augusti) fuisse leprosum et baptizatum a Sylvestro episcopo et mundatum«. Sr. Zaccaria *Racc. di dissertazioni di st. eccl.* Roma 1841, III, str. 168; Duchesne *n. dj.* str. 182.

[4] Sr. de Wit *Onomasticon.* Flavius Constantius IV. Zosim knj. II, pripovieda o caru Konstanciju, sinu Kostantina Velikoga: »... Constantium patruum a militibus interfici curat; deinde Delmatio Caesario similes insidias struit«. Sr. Baronii *Annal.* k god. 337 pogl 53. To potvrdjuje i Ammian Marcellin XXV. 3 extr.

[5] Sr. Baronii *Annal.* k god. 324.

bijaše pretorskim prefektom i stolovaše u Rimu[1]. Ovo se točno sudara sa Silvestrovim i Liberijevim žićem; Silvestar je dakle krstio Kostancija Kostantinova polubrata. Prepisači, radi jednoličnosti imena „Constantius“ i „Constantinus“, izopačiše rukopise iz neznanja, a od svoga pako pridodaše još i naslov „augustus“; pa tako Kostancija pretorskoga prefekta i konsula, krštena od Silvestra, pretvoriše u cara Kostantina. Žiće Silvestrovo nije dakle apokrifno, nego je izopačeno od sredovječnih pisara. Zaslužuje vjere viest, da je rimska crkva početkom četvrtoga vieka posjedovala sliku sv. Petra i Pavla, kako nam to još s druge strane potvrdjuje i pisana i monumentalna predaja[2].

Nego o toj slici za srednjega vieka sve do popa Romana nigdje spomena, a težko i pomisliti da tolike svetinje nijedan pisac ne bi zapisao; izvjestno je ili od drevnosti ili od pljačkanja barbara propala. Što li je pak dalo povoda popu Romanu, da poistovjetuje ikonu sv. Petra i Pavla, koju on 1192 god. vidio na žrtveniku sv. Križa, sa onom slikom, pisani nam izvori ne kažu; možemo nagadjati, da ga je na to sklonula s jedne strane srodnost kompozicije, a s druge njezin starovinski izgled i obstojanje u Svetopetarskoj bazilici od pamtivieka. Doista, kad je pop Roman ocienio ikonu suvremenom Kostantinu Velikomu, morala se je koncem dvanaestoga vieka dosta starolikom prikazivati. Po Romanovoj viesti dakle izvjestno je, da se je ikona sv. Petra i Pavla za druge polovine dvanaestoga vieka nalazila na žrtveniku sv. Križa u vatikanskoj bazilici; da je već tada stara bila, i smatrana velikom svetinjom, slikom naime sv. Petra i Pavla, koju Silvestrovo žiće spominje.

Za trinaestoga i četrnaestoga vieka ne ima glasa o ikoni; nu po bilježkama petnaestoga vieka razabiremo, da se je svedjer čuvala u vatikanskoj bazilici.

God. 1450 započelo pregradjivanje vatikanske bazilike. Mafej Vegius pripovieda 1457 god., da je na njegove oči bila porušena bogomolja sv. Križa[1], gdjeno je ikona stala izložena od druge polovine dvanaestoga vieka. Usljed toga dogodjaja ikona bi premještena u razdoblju 1450—1457 god. na koje drugo mjesto vatikanske bazilike. Doista, imovnik vatikanske bazilike 1455 god. veli nam, da je ikona bila smještena pred sam veliki žrtvenik do groba sv. Petra, gdjeno se sljedećih vjekova svedjer javnom štovanju izlagala: „Tabla sa slikama apoštola Petra i Pavla, nazvana Kostantinova, što je kod velikoga žrtvenika“[2].

Glasoviti ljetopisac Baronije u svojima *Annales ecclesiastici,* koje je počeo objelodanjivati 1583, govori o ikoni kao o obćenito poznatoj svetinji, te i on pristajuć uz tadanje javno mnenje, cieni ju baš onom slikom sv. Apoštola, koju Silvestrovo žiće spominje: „Do dandanas se velikom čašću dohranila u vatikanskoj bazilici sv. Petra ona ista tabla, koju je Silvestar pokazao caru Kostantinu; jer je svakomu pristupan vješto izradjeni i u Rimu objelodanjeni bakrorez ikone, zališnim mi se vidjelo prinašati ga u našem djelu“[3]. O ovom bakroreznom snimku (sl. 2), koji je najstariji izvjestni snimak ikone i od osobite važnosti za povjest sačuvanja ikone, niže ću se pobliže baviti (str. 7).

Premještenjem ikone na najčašćenije mjesto vatikanske bazilike, veliko štovanje do koga se

[1] *Cod. Theod.* XV, 14. 1.

[2] Sr. Baronii *Annal.* god. 324 pogl. 40; de Waal u Krausovoj *Real-Encyklopädie der christl. Alterthümer,* II, 607—614.

[1] Maphaeus Vegius, *De rebus antiquis memorabilibus basilicae s. Petri Romae,* sub anno MCCCCLVII, knj. IV. Sr. *Acta SS.* 29 junii (Mletačko izdanje junija VII, str. 85).

[2] »Una tabula cum ymaginibus Apostolorum Petri et Pauli, quae dicitur Constantini, quae est apud altare majus«. Sr. Müntz i Frontlingham u *Arch. della soc. Romana di storia patria* VI, str. 89; Bartolini *Mem. storico-critiche archeologiche dei ss. Cirillo e Metodio,* Roma 1887, str. 249; isto djelo pod naslovom »S. Ćirilo i Metod«, Zadar 1883, prevedeno na hrvatski od prof. I. Danilova, str. 155.

[3] »Caeterum eadem ipsa tabula, tunc a Silvestro Imperatori Constantino ostensa, hactenus magna cum veneratione asservatur in eiusdem Petri Basilica Vaticana; cujus quidem exemplar formis aereis affabre expressum, Romae editum vulgatumque omnibus, haud necessario existimo hic exponendum«. *Annal. eccl.* k god. 324, pogl. 40.

ona popela, zahtievalo je, da se uloži u pristojan okvir. Krasan okvir od samotvorna srebra, u kome se još svedjer ikona izlaže u svečanije dane pri grobu sv. Petra, odaje slogom drugu polovinu petnaestoga vieka; te je napravljen ili za premještenja ikone sa žrtvenika sv. Križa, ili koju godinu poznije. Tom prilikom valjda, ili nješto kasnije, nu svakako prije konca šestnaestoga vieka, bi napravljen i bakrorezni snimak ikone, što ga Baronije spominje, te ona na taj način postade popularnom.

Od dvanaestoga do konca šestnaestoga vieka, od svakoga, pa čak i od oštrovidnoga ljetopisca Baronija, ikona bi smatrana onom pradavnom slikom sv. apoštola Petra i Pavla, kojuno Silvestrovo žiće spominje. I tako Romanova predaja dočekala četiri puna vieka neprieporna življenja.

2. Novovjeke viesti o ikoni.

Ruski biskupi Hipacije Pociej Vladimirski i Ćiril Trlecki Ostrožinski desili se 1596 god. u Rimu, te pregledali ikonu i pročitali „ruske“ nadpise na njoj[1]. Nego, mimo svega toga, Romanovoj predaji ne odzvonilo; ona se časovito preinačila, pak kako je uvriežena bila, i nadalje živovala. To nam svjedoči zanimivi opis ikone 1617 god. učenoga vatikanskoga rizničara Jakova Grimaldija, koji sadrži obširnih podataka o ikoni samoj i o već spomenutom srebrenom okviru[2]. Evo kako on opisuje ikonu: „Prastara tabla tri pedi i pol visoka, na kojoj se vide naslikane prilike našega Spasitelja, te apoštola Petra i Pavla, štono se prikazaše caru Kostantinu, kadno božjom milošću ganut odluči, da prigrli Krstovu vjeru. Na vrhu ikone u krugu stoji prilika našega Spasitelja Isukrsta. Njemu o desnu pak blaženi Petar, držeći u ruci svitak pisaćega papira; o lievu blaženi Pavao s knjigom u ljevici, a s desnom uzdignutom, gdje propovieda; oba do pupka naslikana: nad njihovima glavama čitaju se imena obadvaju apoštola crvenim ruskim pismenima, kao što na moje uši rekoše ruski biskupi, kojino za Klementa VIII dodjoše radi sjedinjenja s crkvom. Niže pak Kostantin Veliki kleči pred blaženim Silvestrom primajući sveti blagoslov; a njemu sa strana vide se naslikana dva plemića u grčkoj nošnji. Predragocjena svetinja, i velečašćena diljem svega kršćanskoga svieta! U okviru, štono resi rečene svete prilike, u osam naokolo uloženih oka ima ovih moćiju: Svetih četriju Krunjenika; od stupa pri kom bi Isukrst bičevan; svetoga Vincencija i inih; svetih Mladenaca; svetoga Srgja mučenika; čestica kostiju, koprene i kože svete Kostance djevice; moći svetoga Antuna i svetoga Siksta pape i mučenika; moći svetoga Kvirika; napokon zub svetoga Leodgara mučenika“. Suvremeno Grimaldi još o ikoni i ovu primjećuje: „Kako sveti Silvestar papa pokazuje caru Kostantinu tablu sa prilikama apoštola Petra i Pavla, štono se danas najvećom čašću u vatikanskoj bazilici čuva, po kojima prilikama car izpovjedi, da bijahu baš onakovi, kakovi mu se u snu prikazaše“[1].

---

[1] Sr. Theiner *Vet. mon. Poloniae et Lituaniae* III. str. 252; Pelesz *Gesch. d. Union der rüthen. Kirche* II. str. 35; i moju sljedeću op. 2.

[2] »Tabula antiquissima altitudinis trium palmorum cum dimidio, in qua conspiciuntur pictae imagines Salvatoris Nostri, et apostolorum Petri et Pauli, qui apparuerunt Constantino Imperatori, quando divina gratia excitatus Christi fidem suscipere decrevit. In summitate yconae in rota est imago Salvatoris Nostri Jesu Christi. A dextris eius beatus Petrus scripturae rotulum gerens; a sinistris beatus Paulus librum sinistra, et dextera elevata in actu praedicationis umbilicotenus effecti; supra eorum capita leguntur ipsorum apostolorum nomina litteris rubris Ruthenis, ut Rutheni episcopi, qui sub Clemente VIII ad unionem Ecclesiae venerunt me audiente affirmarunt. Infra Constantinus Maximus pronus ante beatum Silvestrum sacram benedictionem suscipiens; a lateribus eius duo nobiles graeco habitu pariter depicti cernuntur. Preciosissima Reliquia est, et in Christiano orbe celeberrima. In capsa tegente dictas sacras imagines in giro sunt hae Reliquiae loculis octo distinctae: Sanctorum quatuor Coronatorum; De petra ad quam fuit flagellatus Jesus Christus; Sanctorum Vincentii et aliorum; Reliquiae Sanctorum Innocentum; Sancti Sergii Martyris; De ossibus, velo et cute Sanctae Constantiae Virginis; Reliquiae Sancti Antonii, et Sancti Sixti papae et martyris; Reliquiae Sancti Quirici; Item dens Sancti Leodegarii Martyris«. *Imovnik vat. bazilike 1617 god.* br. 48; rukopis Kaptol. Arkiva, fol. 52. Sr. Bartolini *n. dj.* str. 211 sl.

[1] »Quomodo sanctus Silvester Papa ostendit Imperatori Constantino tabulam cum imaginibus apostolorum

Dva ruska biskupa očito kazaše svoje mnenje i o predstavama ikone. Grimaldijevo tumačenje predstava donjega odielka, gdje da je s Silvestar i car Kostantin u sredini, a sa strana dva careva dvorjanika, valjda je od njih poteklo. Po tom tumačenju, gornji odielak ikone predstavlja prilike dvaju apoštola, što se, kako Silvestrovo žiće pripovieda, prikazaše caru Kostantinu, a donji samo Kostantinovo krštenje. To je sasvim obaralo Romanovu predaju; jer ikona ne bi bila ona ista slika, koju Silvestrovo žiće spominje, nego spomenslika pokrštenja cara Kostantina. Ali Grimaldi se neizvjestno izrazuje; nastoji, da svede u sklad staru Romanovu predaju s opazkama ili sa tumačenjem ruskih biskupa, koje mu se vidjelo osnovano.

Ova inačica stare predaje još je veću pozornost pribavila ikoni; velika ciena toga riedkoga spomenika, koji bi predstavljao pokrštenje velikoga kršćanskoga cara i utemeljitelja vatikanske bazilike, postiže vrhunac svoj. Toliku svetinju red bilo što brižnije čuvati. Vatikanski kanonik Pavao Bizoni 1639 god. okiti tri prilike gornjega odielka pozlaćenim krunama (sl. 1.), oklopi ikonu čvrstom bakrenom kutijom sa težkim kristalom, u kojoj se ikona, neprodušno zatvorena, dandanas čuva, i napravi za svakdanju porabu novi posrebrenjeni okvir od orahovine. Na paličju okvira na gornjem rubu ureza nadpis[1]:

IN HONOREM SS. APOSTOLORVM PETRI ET PAVLI
PAVLVS BIZONVS ROMANVS
HVIVS SACROSANCTAE BASILICAE OLIM CANONICVS
EXORNAVIT ANNO DNI MDCXXXIX.

Grimaldijevo tumačenje bilo neizvjestno, te ne oborilo Romanove predaje; a jer ostalo neobjelodanjeno, nije ni malo utjecalo na javno mnenje o ikoni, koje se čvrsto držalo stare predaje. Za to svi rimski spisatelji, od Grimaldijeve dobe do naših dana, suglasno opetuju Romanovu predaju; Cancellieri 1665 god.[1], Piazza 1713[2], Marangoni 1747[3], bakrorez 1771[4], te našega vieka Pistolesi[5], Moroni[6] i Barbier de Montault[7].

Od Grimaldijeve dobe, ako ne još i prije, uveo se u vatikanskoj bazilici osobiti obred čašćenja ikone. Na uskrsni ponedjeljak naime ikona se svečano puku pokazivala uz glasno navješćivanje: „Tabla svetih apoštola Petra i Pavla, štono se prikazaše caru Kostantinu“. Tek pred triestak godina to navješćivanje bi preinačeno: „Prastare prilike svetih apoštola Petra i Pavla“[8].

3. Snimci ikone.

Uz navedena pisana svjedočanstva jošter i razni snimci ikone pokazuju nam veliko štovanje, koje je ona najskoli za novovjeke dobe uživala.

Najstariji bakrorezni snimak, koji sam označio sa B, jest onaj, što ga Baronije 1583 god. spominje, što ga prinašam u polovini veličine (sl. 2)[9]. Na primjerku ne najbolje sačuvanom, po komu je naša slika izradjena, nije naznačen ni umjetnik ni godina izradbe, jer mu podanak nespretno ostriglo. Po Baronijevoj bilježci taj je bakrorez izradjen u Rimu prije 1583 god., a slog i oblik pismena nadpisa po dnu odaju drugu polovinu šestnaestoga vieka.

Što se vjernosti tiče, bakrorez je donjekle manjkav, i to u detaljima, gdje se je rezbar dao zanieti duhom svoje dobe; glede kompozicije u obće i pojedinih likova dosta je točan. Te je važan za stanje sačuvanja ikone za druge polovine šestnaestoga vieka; sadrži naime dobro označene njeke predmete, koje dandanas ili tek djelomice ili veoma slabo razabiremo na samom

---

Petri et Pauli, quae hodie in Vaticana Basilica honorificentissime asservatur; ex quibus imaginibus tales fuisse qui sibi in somnis apparuerunt confessus est«. *N. dj.* fol. 78 (ad n. 48 fol. 52); sr. Bartolini *n. dj.* str. 214 op. 1.

[1] Sr. Bartolini *n. dj.* str. 214, 238.

[1] *De sacrariis Basilicae Vaticanae,* IV, str. 1691, br. 70; *Indices reliquiarum Basilicae Vaticanae,* str. 1665, br. 36.

[2] *Emerologio di Roma* 1713, str. 114.

[3] *Istoria dell' antichissimo oratorio di S. Lorenzo nel Patriarchio Lateranese,* str. 167.

[4] Sr. niže str. 8, sl. 3.

[5] *Il Vaticano illustrato,* 1829, II, str. 118.

[6] *Dizionario di erudizione,* XXXIV, str. 16.

[7] *Les souterrains et le tresor de S. Pierre a Rome,* 1886, str. 61.

[8] Bartolini *n. dj.* str. 216.

[9] Sr. str. 2, 5.

izvorniku; kao što ću pri opisu ikone pobliže spomenuti. Na podanku bakroreza stoji nadpis: „Vero retratto della imagine di S. Pietro et S. Paolo qual teneua S. Silvestro papa, ricavato dalla propria imagine che si conserva al presente S. Pietro in Roma. Le altre figurette che sono sotto stanno apponto come appare qui per l' antiqita non si conoscono più che tanto".

C. Snimak ikone uljenim mastilima na platnu u polovini skoro izvorne veličine čuva se danas u kršćanskom vatikanskom muzeju u drugoj dvorani nad vratima[1]. Ovaj snimak radjen je po izvorniku, nu odviše slobodno. Stilizacija odaje prvu polovinu sedamnaestoga vieka; najvjerojatnije da je izradjen prigodom Bizonijeva popravka 1639 god. Snimak približno oponaša izvornik, u gdjekojem detalju je samo netočan. Boje su predstavljene onako, kako su onda bile vidive; samo što ih je slikar nješto izrazitije iztakao. Snimak je važan najviše radi boja, jer se po njemu mogu izvjestno razpoznati boje izvornika, koje su sada većim dielom izplinule.

D. Treći snimak ikone, takodjer uljenim bojama slikan na platnu, 0·65×0·50 m. velik, u Dra. P. M. Baumgartena u Rimu, nješto je pozniji od snimka C, a izradjen je po bakrorezu B.

E. Bakrorezni snimak 1771 god., što je Kukuljevića doveo do izvornika i tako bio povodom znanstvenom proučavanju ikone, izradjen je takodjer po izvorniku u $^1/_5$ veličine; ali u vjernosti izostaje za bakrorezom B.

Primjerak, što sam ga vidio u viteza G. C. Rossija u Rimu, bio je takodjer bojama slikan po izvorniku; nu, mnogo oštećen novijim popravkom. Na dnu nosi sljedeći nadpis[1]: „SS. Apostolorum Petri et Pauli imagines e Tabula picta expressae, quae in Sacrosancta Vaticana Basilica inter SS. Reliquias religiose asservatur. Ad horum imaginum formam pia traditio est Beatissimos Apostolos Constantino M. apparuisse. Anno 1771". Slika 3. predstavlja u izvornoj veličini donji dio ovoga bakroreza.

Slika 3.
Bakrorezni snimak ikone 1771 god. (E); donji odielak u izvornoj veličini.

Pistolesi u spomenutom već djelu prinosi snimak ikone po narisu F. Bigiolija[2]. Nego je taj snimak sa svakoga gledišta nesretan; predstavlja naime samo poprsja dvaju apoštola sv. Petra i Pavla uz risarove samovoljne dodatke i preinake;

---

[1] Barbier de Montault *La bibliothèque Vaticane*, 1867, str. 132.

[1] Sr. Bartolini *n. dj.* str. 214 op. 2.

[2] II, tabl. XX; str. 118: »Ivi (pred grobom sv. Petra) si venerano le antiche imagini dei santi Pietro e Paolo dipinte su tela unita a grosso legno, che noi diamo a conoscere mercé la Tavola XX. Le dette imagini, non sono solamente ornate di lamine d'argento, ma munite anche di cristallo«.

on je Petru u desnici pridodao dva velika ključa a Pavlu mač; čemu na izvorniku ni traga.

F. Naš umjetnik Petar Mančun izradio je 1859 god. snimak ikone u bakrorezu skoro u polovini izvorne veličine. U kompoziciji snimak dobro odgovara izvorniku, ali u potankostima poveo se je Mančun za slikanim snimkom kršćanskoga vatikanskoga muzeja (C). Bakrorez je pak izradjen velikom vještinom, i s toga gledišta je nedvojbeno najboljim snimkom ikone.

Ima još omanjih bakroreznih snimaka ikone, što najskoli u Rimu idu od ruke do ruke; to su pobožne sličice izradjene, ne po izvorniku, nego po kojemu od navedenih snimaka i od nevještih rezbara, te nit se ističu vjernošću nit imaju bud kakove umjetničke vriednosti.

Navedeni bakrorezni i slikani snimci predstavljajú nam stanje ikone od druge polovine šestnaestoga vieka do danas; ti snimci nam još očito odaju mnogo veću davninu izvornika od dobe njihova postanja. Njeki su pak velevažni bilo radi izvjestnosti narisa, koje danas na izvorniku sveosve ne razabiremo, bilo radi boja, koje su sada na izvorniku većinom neizrazitima postale. Ali o tom ću se potanje baviti pri opisu ikone same.

4. Znanstveno proučavanje ikone.

Dva ruska biskupa 1596 god. pročitaše „ruske" nadpise na ikoni; te je začudno, da to urodilo samo onom časovitom preinakom Romanove predaje u opisu učenoga Grimaldija. Jer te dobe znanstveno proučavanje slavenskoga pisma još ne bijaše ni započelo, prisutnost slavenskih nadpisa na ikoni ne pobudilo temeljite sumnje o vjerodostojnosti stare predaje.

Glasoviti I. S. Asseman 1749 god. izrazi naustice učenome Garampiju mnenje, da vatikanska ikona bi naslikana za Nikole I. ili Hadrijana II. (858—872 god.), te da će o njoj u svojem djelu *Kalendaria eccl. univ.* obširnu prouku objelodaniti[1]. To je djelo ugledalo svjetlo sljedeće godine 1750, te u predgovoru prvoga svezka Asseman obećaje, da će u trećem svezku opisati vatikansku ikonu, koja nosi slavenske nadpise[1]; nu, ni u tom svezku, ni u drugima ne ima o ikoni ni spomena. Asseman je očito razabrao po dvama slavenskima nadpisima slavensko porjetlo ikone i smatrao ju suvremenom sv. Ćirilu i Metodu. Za što Asseman ne objelodanio svoga mnenja u rečenom djelu, pošto ga je opetovano navjestio? Je li se predomislio ili je predao od stare Romanove predaje? Svakako Asseman je prvi naslutio, da ikona nije ona rimska slika, što ju Silvestrovo žiće spominje, nego da je slavenskoga porjetla i suvremena slavenskima apoštolima sv. Ćirilu i Metodu.

Tek 1850 god. stožernik Bartolini u svojoj poslanici svetopetarskomu štediši Lucidiju uztvrdi odrješito, da vatikanska ikona sa prilikama dvaju apoštola Petra i Pavla, koju vatikansko svećenstvo pri javnom izlaganju prastarom nazivlje, nije tako stara kako se misli; jer, po slavenskima nadpisima na njoj sudeći, izradio ju grčko-ruski umjetnik; s toga ne može biti starijom od 867 godine po prilici, kadno Ćiril i Metod pokrstiše ruski narod[2].

---

[1] »Restat adhuc in Vaticanae Basilicae Sacrario insignis *vetustissima* Tabula, in qua Sanctorum Apostolorum Petri et Pauli protomae apparent. Eas Nicolai I, vel Hadriani II tempore depictas fuisse, testatus est mihi doctissimus Praesul Josephus Simon Assemannus eiusdem Basilicae Canonicus et Bibliothecae Vaticanae Praefectus, qui praedictas Apostolorum Imagines doctissime illustravit in Commentario insignis Kalendarii Graeco-Moschi, in eadem Bibliotheca asservati, quod magno litterarum bono propediem in lucem est prolaturus«. Joseph Garampi *De nummo argenteo Benedicti III. P. M.*, Romae 1749, str. 124 sl.

[1] *Kalendaria eccl. univ.* 1750, I. Praef. str. XXXVI: »In tertio et quarto (libro) expendemus celeberrimas Imagines, Slavicis litteris inscriptas, Vaticanam, et Monostroliensem«.

[2] ». . . e non già quelle che voi *chiamate antichissime* (t. j. slike apoštola Petra i Pavla) nella ostensione delle Reliquie; le quali sono state eseguite da un pittore grecoruteno secondo gli antichi caratteri slavi in essa segnati, il quale per quanto voglia farsi antico sempre rimonterà all'anno 867 all'incirca, perchè in quel tempo la nazione dei Ruteni venne alla fede cristiana per l'opera dei Ss. Cirillo e Metodio messi colà dal S. Patriarca Ignazio di Costantinopoli sotto il Pontificato di S. Nicolò I.« Bartolini *Della celebratissima statua di San Pietro, lettera al Mnsgr. Lorenzo Lucidi,* Roma 1850, str. 21.

Nego blage uspomene I. Kukuljevića Sakcinskoga je sva zasluga, ako se temeljito proučavanje vatikanske ikone jednom započelo. On se na svom putu prosinca 1856 u Rimu slučajno namjerio na bakrorez ikone 1771 godine, pa po njemu doprao do izvornika. Njegove bilježke 1857 god. objelodanjene, epohalne su za povjest ikone; s njima započimlje znanstveno proučavanje. „Slika je načinjena u bizantinskom slogu na drvu, i predmete. Od sgora malo poprsje spasitelja, koj pruženom desnicom podjeljuje blagoslov. U sredini slike vide se velika poprsja sv. Petra i Pavla, od kojih prvi, po načinu najstarijih izobraženjah ovog svetca, mjesto ključa, u lievoj ruci smotak papira drži. Sv. Pavao nosi u lievoj ruci knjigu. Na dolnjem razdjelu slike, pod svetim Petrom i Pavlom, predstavljen je pod lûkom crkvenih vratah klečeći svećenik, kojega njeki papa blagosivlje, a izvan lûka, s obe strane, po jedan stojeći kaludjer iztočne crkve, moleći se sklopljenima rukama spomenutim svetcem Petru i Pavlu. Nad glavom Spasitelja stoji s desna i s lieva drobnimi ćirilskimi pismeni napis: ІС. ХС., a nad glavama sv. Petra i Pavla povećimi zlatnimi ćirilskimi pismeni s desna: СТЫ. ПЕТЬРЬ, a s lieva: СТЫ. ПАВЬЛЬ. Latinskomu ili grčkomu kakvomu nadpisu ne ima tu ni traga. — Poslie kako s najvećom uzhićenošću razvidih ovu sliku, bješe dakako moja prva rieč, što ju prosborih okolo stojećim rimskim svećenikom, da ova slika nije grčka nego slavenska, i da ju sveti Konstantin car pokloniti ne mogaše, budući da za njegovo vrieme slavensko-ćirilska pisma još ni našasta ne bijahu. — Sad nastaje pitanje: 1. Što ima značiti predmet dolnje strane slike, gdje je izobražen papa, blagosivljajući njekoga svećenika, sa dva kaludjera iztočne crkve sa strane. 2. Kako je došla ova glede izraženih na njoj predmeta polu-iztočna a polu-zapadna-kršćanska i slavenska slika u glavnu crkvu rimskoga kršćanstva i u tajnu shranbu svetinjah glavne zapadne crkve? — Naše je mnenje sljedeće: Onaj svećenik, što pred papom kleči, primajući od njega blagoslov, neće biti nitko drugi, nego ili sveti Metod ili tkogod od njegovih svećenika i pratioca, koje papa Hadrian II. u Rimu za biskupe panonske posveti, a ona dva kaludjera iztočne crkve, što se izvan crkvenoga lûka sv. Petru i Pavlu mole, bit će dva brata, sv. Ćiril i Metod, što su god. 867 donieli moći sv. Klementa pape u Rim, pokloniv se papi Hadrianu II. i dobivši od njega blagoslov i velike časti. — Ako priznamo mogućnost, da je u rečenom predmetu rimske slike zaista izobražena uspomena iz glavnoga odsjeka života slavenskih apostola sv. Metoda i njegova brata Konstantina nazvanog Ćirila, onda možemo njekom vjerojatnošću nadalje naše mnienje izreći: da je ista slika od jednoga ili drugoga slavenskoga apostola na uspomenu svog prvog rimskog pohoda rimskoj crkvi sv. Petra poklonjena. Ovo mnienje slagalo bi se onda sasvim i s pobožnim predanjem rimske crkve, da je naime ova slika poklonjena od Konstantina, ali ne od Konstantina cara, nego od svetoga Konstantina filozofa, nazvanoga Ćirila. A moguće bi bilo još i to, da je tu sliku sam sv. Metod slikao, budući da njeke legende tvrde, da je isti sveti apostol bio slikar, i da je sa svojom slikom posljednjega suda obratio bugarskoga cara Boriša na kršćansku vjeru. — Nu ako i sv. Konstantin filozof s bratom Metodom nije poklonio istu sliku crkvi sv. Petra, i ako sv. Metod nije naslikao istu sliku, ostaje uvjek vjerovatna stvar, da je ista slika na uspomenu njihova dolazka u Rim načinjena, i da toliko radi predmeta, koj predstavlja, koliko radi svoga sloga i vida, ako se i ne ima smatrati po našem mnienju za najstariji spomenik slavenskoga kršćanstva, to ipak svakako medju najstarije kršćansko-slavenske umotvore spada. — Priobćujući ovo slavenskom svietu, gojim jedinu želju, da se taj umotvorni spomenik od slavenskih književnika i umjetnika pobliže razpita i razvidi, te da se po tom iz raznih mnienja i razsuda i iztraživanja najvjerojatniji zaključci postignu“[1].

Kukuljevićev glas u velike obradovao slavenstvo; novi bakrorezi ikone izradjeni Petrom

[1] *Izvješće o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim* u *Arkivu za jugosl. povjestnicu,* knjiga IV (1857), str. 383—4. Hattalin članak u *Nevenu* 1858, str. 283 osniva se na Kukuljevićevom izvještaju.

Mančunom 1859 god. u velikom i malom obliku razpačani su na jagmu; ali, što je najvažnije, zametnula se temeljita iztraživanja da se Kukuljevićevo nagadjanje ovjerovi.

Najprije Svetopetarski kaptol povjerio naročitu odboru da otvori bakrenu kutiju, u kojoj bijaše ikona, od 1639 god., neprodušno zatvorena, te da providi potrebita za zdravo sačuvanje. Odbor ovršio svoju te sastavio izvještaj 15. veljače 1859, koji je zato dragocjen, jer više nije moguće izhoditi dopusta, da se ikona izvadi opeta iz bakrene kutije, i jer upodpunjuje Grimaldijev opis. Evo važnijega diela toga izvješća: „Tabla, na kojoj su prilike Spasiteljeva i svetih Apoštola, jest od obične jablanovine: tri pedi i tri palca visoka, dvie pedi i dva palca široka, a palac debela. Sprieda je tabla obložena platnom sa osadrinom, na kojoj su na žutu dnu naslikane prilike .... i svakoj nad glavom crvenim ruskim pismenima imena .... Prilike imaju oko glave po vienac od jako stara mjedena lista (Spasiteljev je križast, Apoštolâ ždrakast), a na glavi po krunu od zlatna lista, narisa novije dobe; krune Spasiteljeva i Pavlova su kraljevske, a Petrova je trokruna. Sliku štiti sprieda čvrsto staklo, a straga je postavljena dvostrukom zlatom izvezenom crvenom tkaninom, koja ju štiti od grizlica. Orahov okvir oblika nazvana *Salvator Rosa,* obtočen je tankim srebrenim listom; na uglovima je urešen srebrenim lišćem i pleterom, a po sredini uz to još i heruvinim. Napokon još je red nadodati, da na stražnjoj strani gornjega ruba okvira opazilo se njekoliko već vremenom iztrošenih pismena, te se potražilo znamenovanje im. Uspjeh bi, da se doznalo izvjestno tko i kada je naresio prilike. Nadpis u četiri brazde glasi: IN HONOREM“ itd.[1]

Prigodom ovoga pregleda ikone, dr. Rački sa glasovitim rimskim slikarom Giangiacomom pomno je izpitao gradivo, tekniku i predstave, te došao do sljedećih zaključaka. Ikona je slikana klijenim mastilima na osadrenu dnu na platnu, te je poznije preslikana uljenim mastilima, za to je sasvim potamnila. Donji odielak predstavlja, u srednjem prizoru črnorizca višega čina, te pred njime klečećega muža, valjda svjetovnjaka; a na dvama krajevima, desno muža svjetovnjaka a na lievo črnorizcą. Za to se Rački ni s daleka ne slaže s onima, koji u tima dvama prizorima vide Hadrijana II. i sv. Ćirila, te Metoda i učenika mu. Ikona je bizantinskoga sloga, svakako starija od petnaestoga vieka, ali ne može biti iz devetoga ili desetoga vieka, s toga nije Metodovo djelo. Dva ćirilska nadpisa svjedoče, da ikona polazi od slavenskoga kista; učinjena naredbom kojega slavenskoga dobrotvora i pobožnika. Domovina joj je maćedonska sv. Gora ili vjerojatnije kievska Rusija; odavle je petnaestoga ili šestnaestoga vieka dospjela u Rim[1].

[1] V. str. 7; Bartolini *Memorie* str. 235—238.

[1] *Dva bakroreza od Petra Mančuna, rezara u Rimu. (Katolički list*, XI (1860), str. 284—286.) Račkijev članak je prvi ozbiljni korak k znanstvenom proučavanju ikone, te ne će biti suvišno pocielo ga prenieti, jer i tako nije lako pristupan.

»Kao što je poznato iz Kukuljevićeva putopisa po Italiji, a često bijaše i po meni napomenuto, u crkvi vatikanskoj u Rimu čuva se med sv moćmi stara slika sv. Petra i Pavla sa slovjenskim nadpisom.

Ova slika dieli se u dva razreda: u gornjem je naslikan sv. Petar i Pavao, a nad njimi Spasitelj desnom rukom blagoslivljajući. Sv. Petar predstavlja nam se kao što na svih starijih slika počam od katakomba do sredovječnih slikarskih učionic. On najme nedrži u lievoj ruci ključe, već svitak (volumen). Ovaj symbol, kao što i prvi jednako izrazuje vrhovnu vlast sv. Petra; jedino što bismo rekli, nije strogo kršćanski; pošto carevi, vrhovne glave, vojvode itd. na starih grčkih i rimskih umotvorih njim se označuju — dočim ključevi se protežu na vlast naročito Isukrstom izraženu u sv. pismu. Isto tako kod sv. Pavla maču, obično na kašnjih umotvorih dodatu mu, ne ima traga; on drži u lievoj ruci knjigu, kano naučitelj narodov. Inače oba Apoštola predstavljaju se kano ućeća i zapovjedajuća pod osobitom zaštitom i okriljem Spasitelja; koj jednoga od njih, na desnu stojeća, kano na mjestu odličnijem, učini glavom svoje crkve, a drugoga odabra za naučitelja narodom.

Na dolnjem razredu izpod sv. Apoštolov naslikane su četiri osobe, od kojih dvie su odieljene od drugih njekakvim lukom. Ovaj može se smatrati ili kao arhitektonički dodatak umjetnika, ili kao izražaj misli, kojom htjede pozorište naznačiti, na kom se nalaze obe osobe.

Uzme li se posliednje, to bismo imali pustinjačku špilju, pešćeru, u sried dolnjega razreda umjetnikom izraženu. Ovo mnienje podupira po nješto isti izvanjski oblik obiju osoba. U osobi izpod luka blagoslivljajućoj

U drugom navratku osvrćuć se na ikonu, Rački sljedeć Giangiacomovo mnienje kaza, da ikona „po sudu vještakov u slikariji ne može biti starija od XIII.—XIV. vieka, a kamo li da bi bila

---

htjelo se opaziti rimskoga papu; nu, u cielom typu njezinom ne ima niti najmanjega slieda, iz koga bi se moglo izvesti ovo vrhovno dostojanstvo u crkvi; a nitko nije opunovlašten proti symbolici tumačiti umotvore. Naprotiv kučma na glavi, koja se bez nasilja ne može tumačiti ni mitrom, ni tiarom, ni krunom, i odjeća prstom nam kažu, da je to kaludjer, i to kaludjer svećenik, višjega čina, svojim perihilom višju svećeničku oblast naznačujući. Uzme li se, da se tuj zbilja pešćera naznačuje, to bismo u toj osobi mogli štovati kakova igumana ove svete obitelji; prem se niti u inom slučaju znamen ne gubi. Pred blagoslivljajućim črnorizcem kleči muž primajući i moleći sv. blagoslov. Glava mu je gola, a široka odjeća i mnogo redovničkoj prilična. Ova osoba mogla bi biti mirska (svjetovna), ali i svećenička. Ne ima izražena i razgovjetna typa i karaktera, iz koga bi se moglo što stanovita zaključiti.

Izvan pomenutoga luka stoje dva muža s jedne i s druge strane sklopljenih ruku u vis nadignutih i očiju uprietih prama sv Apoštolom, kojim na taj način mole se. Onaj, što je na desno, sudeć po pokrivalu glave, bio bi svjetovnjak, a onaj na lievo črnorizac. Kučma ovoga s onom, što je na glavi blagosivljajućega dostojanstvenika, svakako je jednaka; u obiuh različita po kroju od muža na desnoj strani.

Iz svega toga vidi se, da se ja niti s daleka ne slažem s onimi, koji u dolnjoj strani slike vide u sriedi klečećega Konstantina filozofa, primajućega blagoslov od pape, valjda Hadrijana II, a po stranah brata mu Methoda, s kojim učenikom ili dva učenika naših slovjenskih Apoštolov. Scienim, da se tumačnik slike ima strogo držati typa i symbolike; a ni jedno ni drugo ne odobrava ovo mnienje. Nu koliko su mi poznate slike sv. Cyrilla ili Konstantina, on se svagdje liči ili kano biskup sa biskupskim štapom, kano na staroj slici u crkvi sv. Klementa u Rimu, ili kano črnorizac; ali u prvom i drugom slučaju vazda i svagdje daje mu se, bilo u ruke, bilo pred nogama na tlu, knjiga, kano pravi symbol obretnika slovjenskoga pisma, prevodioca sv. knjig i osnovatelja slovjenske književnosti. Pa uprav ovoga symbola ne ima muž klečeći ne pred papom, već pred črnorižkim dostojanstvenikom.

Slučajno preda mnom leži knjiga s litografiranimi slikami slavne u slovjenskoj književnosti i umjetnosti svetotroičke lavre u Rusiji. Odmah na prvoj slici naslikani su »svjatye i prepodobnye otcy« počivajući u toj Sergievoj lavri; pa na njoj točno se razlikuju vladike od redovnikov. Tako sv. Serapion, arhiepiskop novgorodski ima vladičku krunu na glavi, a sv. Joasaf i prepod. Mihej kaludjersku kučmu s dugom, rukama nadignutom kaludjerskom rizom i perihilom tako, da oba posliednja izvanjskom odorom veoma naliče našemu dostojanstveniku u sried dolnjega razreda. Ovdje dakle o papi ne može biti spomena, kao što ni o Konstantinu filozofu.

Jedan učen Rus, koj je onomadne vidio ovu sliku, scienjaše, da pred igumanom kleči njeki ruski knez. Nu opazih mu, da ne ima ništa na onoj osobi, što bi nam nametnulo ovo mnienje; pošto je bez svakoga kneževskoga symbola.

Na ovoj slici svakako su glavne osobe sv. Petar i sv. Pavao, kojim je ista slika namienjena. Dolnji razred mogao bi predstavljati pešćeru ili drugojaku sv. obitelj redovničku, za koju bijaše načinjena, ili kojoj bijaše poklonjena; pa možebit jedna od onih dvijuh osob, na desno i pod lukom, predstavlja budi darovatelja, budi umjetnika; kao što bijaše na starih slika, u Italiji još u XVI. vieku, n. pr. na Rafaelovoj madonni di Foligno, navada ovake osobe ličiti.

Tko iole poznade razne učione slikarske, tomu će na prvi pogled naše slike u oči pasti, da ide med umotvore byzantinske ili grčke, po kojoj i u kojoj rabotahu i slovjenski umjetnici iztočne crkve. Starija byzantinska slikarija nam je najviše poznata iz miniatur, kojih imade mnogo knjižnica vatikanska. One najvećma nalikuju starim rimskim poznije, skvarene dobe. U X. vieku poče byzantinska slikarija raditi više u izvornom, kršćanskom typu, te se u XI. i XII. vieku najviše pope i otrese od svoje ukočenosti starije. Od ove dobe imamo sbilja njekoliko krasnih byzantinskih slika. Amo n. pr. ide slika pokopa sv. Ephrema Syra u vatikanskom kršćanskom muzeju, koju vještaci stavljaju u XI. viek. Byzantinske slike jesu u obće težke, tamne boje, a veće strane tlo im je pozlaćeno a podobe zlatom nakićene. U tom se odziva iztočna zanešenost za sjajnosti i bogatstvom. Grčki slikari, naselivši se za rana u Italiju, nisu se podigli nad svoje učitelje; ali byzantinska slikarija ondje u rukuh domaćih sinova odjenu malo po malo domaći živahni, naravniji typ, iz koga razvi se talijanska slikarska učiona, kojoj u XIII. vieku metnu se na čelo Cimabue (oko g. 1240).

Na našoj slici glavne osobe sv. Petra i Pavla izradjene su vrlo liepo; osobito obrazi su jim uzvišenoga umjetničkoga izraza. Po njih sudeći naša slika išla bi bezdvojbeno med bolje plodove byzantinske učione. Nesavršenije su slike dolnjega razreda; na njih opazuje se starija ukočenost byzantinske slikarije.

Jer ova umjetnička različnost na jednom te istom umotvoru probudjuje u nas sumnju, nije li ova slika u njeko doba izpravljena drugom rukom.

Scienilo se je na početku, da je naša slika učinjena na drvenoj dašci. Nu kada prošle godine čestim ogledavanjem iste slike opozornjen kaptol sv. Petra vatik.

učinjena rukom sv. Metoda ili koga od njegovih učenikov“ [1].

Velezaslužni stožernik Bartolini, da dorješi razpru medju Kukuljevićem i Račkim, dade 1881 god. iz nova ikonu pregledati od odbora strukovnjaka u slikariji i slavenskom pismu. Na tom izvidu, slikar Lais izjavi, da je Giangiacomov sud promašio, jer da je ikona izvjestno starija od trinaestoga vieka, te da je vjerojatno devetoga vieka slikana; slaviste Črnčić i Parčić priznaše, da su dva pobočna nadpisa mnogo mladja, nu sam Bartolini primjeti, da ona nijesu izvorna, nego poznijom rukom dodana, jer naslikana na

---

dade ju očistiti, staklo oprati i okvir na novo pozlatiti, opazilo se, da je ista slika na tankom platnu, a ne na dašci. Pošav s vještim profesorom slikarije u rimskom zavodu sv. Mihovila, iz koga potekoše toliki slavni umjetnici naše dobe (Mercusi, Calamatta itd.) g. Giangiacomom na ogled, opazismo, da ta slika bijaše sbilja drugom rukom izpravljena. Izvorno bijaše naslikana na pozlaćenu dnu, štono umjetnici vele *a tempera*. Ova vrst slikarije činila se ne samo na stieni, nego i na drvu, platnu i suknu sadrom namazanu; a rabljaše obično mineralne boje, pomiešane sa zumancem jaja ili s teklinom (gumom). Ova slikarija je starija od one, u kojoj se rabilo ulje. Kada se počeše boje miešati s uljem, i tko to obrete, još do sada nije posvema riešeno. Obično se drži, da Ivan van Eych u prvoj polovici XV. vieka obrete način miešanja ulja s bojami, koj naskoro dopre u Italiju. Ini opet sciene, da je slikarija s uljem starija. Već Teophil, redovnik u St. Gallenu, u X. i XI. v. učaše, kako se ima prirediti crvena boja uljena. Cennini pišuć u XIV. v. o umjetnosti (MSC. bibl. Vatic.), navlaš slikariji, opisa tehničku stranku miešanja boje s uljem; pa već Messinac Antonellus god. 1445 učini slike s uljem. S toga bit će vjerojatnije, da od vremena Ivana van Eycha slikarija s uljem postade navadnijom i obćenitijom, dočim pred tim bijaše vrlo riedka.

Naša slika, kako sudi rečeni vještak, izpravljena je s bojami od ulja; odavle na toliko potamni i pocrni. Ovaj popravak, sudeć po više rečenih historičkih datih, težko bi bio stariji od prve polovice XV. v., a može biti dakako i kašnji.

Prva ruka na našoj slici starija je naravski od druge, t. j. od popravka. Ali težko joj je dobu opredieliti. Njezinoj odviše dalekoj drevnosti opire se tvar (materia), na kojoj leži t. j. platno. Na ovom počelo se kašnje slikati; stare byzantinske slike, isto takodjer i talijanske, jesu na drvu. Još pomenuti Cennini, okolo god. 1360, točno opisuje i navlaš podučava slikare, kako se ima na dasku platno prilіepiti, namazati sadrom ili kretom, te na njem slikati. Ali iza njega takodjer navadno se na dašci slikalo, kao što su još Rafaelove slike na dašci; pa iza njega platno preote mah. Imade doduše način sliku s drva na platno prenieti, ali ništa nas neopunovlašćuje uzeti, da i naša slika bijaše prenešena s drva na platno.

Iz svega toga vidi se, da prem naša slika svakako je starija od XV. v., ne može biti iz IX. i X. v., kao što bi se bilo rado htjelo podmjetajuć ju budi sv. Methodu, tobož vještu slikaru, budi komu od učenikov naših slovjenskih apoštolov, kojim bila bi namienjena. U crkvi vatikanskoj drže ju za veoma staru; sciene, da polazi od Konstantina cara, koj dade naslikati na njoj apoštole, kakovi mu se ukazaše u snu. Ali ni jedan umjetnik neće na to mnenje pristati; uza to ovo nije historičko predavanje rimske crkve, već, bismo rekli, netemeljito i neosnovano predavanje vatikanske sakristije. Jedino to je stalno, da ova slika, kao što se čita otraga, polovinom XVII. v. bijaše obskrbljena novim kvierom po sl. kaptolu vatik. sv. Petra; s toga da već u ono doba bijaše vlastitost ondješnje crkve.

U bogatoj sbirci kardinala Tostija je takodjer byzantinska slika na pozlaćenu dnu sa sv. Petrom i Pavlom po strani, a na sriedi s Isukrstom sjedećim. Na njoj je takodjer grb pape Klementa V (1305—14); odkle se vidi, da bijaše njegova. Typ i slog, kojimi su naslikana oba apoštola na obiuh slika, tako si naliče, da je gledalac napastovan pomisliti, da našoj vatikanskoj i Tostijevoj slici bijaše jedan te isti grčki umjetnik.

Ljubitelja slovjenske starodavnosti zanima osobito slovjenski nadpis. S jedne i s druge strane glave Spasiteljeve čita se obična kratica **ІС . ХС.** Nad glavom pako sv. Petra čita se **СТЫ ПЕТРЪ**, a nad glavom sv. Pavla **СТЫ ПАВЬЛЪ**. Ovaj posliednji oblik, u kom iza **В** mjesto samoglasnika **Е** dolazi poluglasnik **Ь**, na koliko mi je poznato, jest neobičan na starih nadpisih. Isto tako poluglasac **Ъ** iza **Р** ima neobičnu podobu; pošto mu se dolnje inače lievo kolašce izvrže u ravnu crtu na desno okrenutu. Ali tu podobu mogaše dobiti izpravkom slike.

Ovaj nadpis svjedoči nam, da ta slika ili polazi od kista slovjenskoga umjetnika, ili bijaše učinjena naredbom koga slovjenskoga dobrotvora i pobožnika. Za domovinu bismo joj najradje opredielili Rusiju ili maćedonsku sv. Goru, gdje u mnogobrojnih slovjenskih redovnikov i umjetnost nadje svojih štovatelja. Rusija ima u svojih crkvah i monastirih toliko starih slovjeskih slika iz byzantinske učione, da joj najvolimo i ovu, koja i onako nosi jednak s njimi typ, pridieliti. Put, kojim bi bila ova slika jur u staro doba iz Rusije, jamačno kievske, u Rim došla, naznačuje nam poviest: tà XV. i XVI. viek daje nam tolike primjere uzajemnoga odnošenja izmed Rima i Rusije «

[1] *Pismo slovjensko,* Zagreb 1861, str. 130.

ostrganu dnu. S tih razloga Bartolini potvrdi Kukuljevićevo nagadjanje. Dva prizora donjega odielka predstavljaju po Bartolinijevu tumačenju Hadrijana II. gdje podjeljuje sv. Metodu apoštolsko poslanje k svim Slavenima, te dva sveta brata Ćirila i Metoda u kaludjerskom odielu, gdje se sv. Petru i Pavlu dubokom harnosti i velikom pobožnošću mole. Tu je sliku sv. Metod prikazao na grob sv. Petra navlastito u ime Ćirilovo, na uspomenu slavenskoga prevoda sv. Evangjelja pismenima Ćirilom izumljenim; a Hadrijan II. je tu sliku postavio na žrtvenik nad grobom sv. Petra, kao svet i ugodan poklon mnogobrojnoga pokrštenoga naroda[1].

[1] »La composizione del dipinto ingiunta all'artista fu questa; . . . . Per mezzo di una fascia, ricorrente al di sotto delle Imagini degli Apostoli fosse distinta una seconda sezione; nel centro di essa sotto un'arcuazione indicante l'arco della Confessione o sepolcro di s. Pietro stesse il Papa Adriano II. rivestito della casula col pallio pontificale su gli omeri, che gli discende lungo nel davanti, e col capo coperto da tiara papale ornata di una corona; tenesse alzata la destra in atto di benedire Metodio stesso, che gli sta ginocchione dinanzi ricoperto parimenti della casula col capo nudo, e con la zazzera a modo degli orientali, per significare ch'egli riceve dal papa la missione e la Legazione Apostolica a tutti gli Slavi. Qui non ci è dato di convenire con la bella Relazione di sopra riportata, e fatta dal Remo. Capitolo Vaticano riguardo a S. Cirillo (vidi str. 11). Imperciocchè sebbene il Pontefice Adriano II. avesse consecrato Vescovi entrambi i fratelli, per conferire loro la Missione agli Slavi, pure essendo morto Cirillo, la conferì al solo Metodio; per la qual cosa nessuno fuori di costui poteva stare ginocchione dinanzi al Pontefice, per prendere con la benedizione la conferma della Missione, e la Legazione *a Latere* per gli Slavi; che ai due lati poi fuori dell' arco rimanessero in piedi i due fratelli Cirillo e Metodio con l'abito monacale, e col beretto di foggia orientale sul capo, per rappresentare che da semplici sacerdoti principiarono la missione slava; e tenessero le mani giunte e gli occhi alzati, e rivolti agli apostoli Pietro e Paolo in atto di grande riconoscenza e perfetta devozione. Offrì poscia Metodio questa Tavola così dipinta al sepolcro di S. Pietro a nome singolarmente di suo fratello *Costantino* (o Cirillo) in commemorazione del Vangelo tradotto nella lingua Slava coi caratteri dal medesimo inventati, e che fu posto dal Pontefice Adriano II. sull'altare soprastante alla tomba apostolica, quale offerta santa ed accettevole di un popolo numeroso acquistato alla fede di Gesù Cristo.« *N. dj.* str. 245 - 248.

Profesor I. Danilov pri koncu spomenutoga prevoda Bartolinijevog djela, pridodao je takodjer njekoliko opazaka o ikoni. Dočim se on u obće slaže sa Bartolinijevim zaključcima, predlaže malu preinaku. U mužu klečećem pred Hadrijanom II. u srednjem prizoru donjega odielka, on vidi kneza Svatopluka ili personifikaciju novopokrštenoga Slavenstva; s toga je ikona njemu: „zavjetna daska cieloga slavenskoga roda, svetim Kostantinom, potle Ćirilom, na grob sv. Petra položena, najuzvisitijom, najsvečanijom i najradostnijom zgodom njegova života i apostolovanja“[1].

Sam Rački poznije odustao je pak djelomično od prvoga svoga mnienja. On pristade na Bartolinijevo tumačenje predstava, ali glede dobe drži svedjer da ikona nije starija od trinaestoga vieka. Pravopisni oblici dvaju ćirilskih nadpisa odaju mladju dobu od devetoga vieka i baš srbsko porjetlo. S toga ikona u srbskom predjelu za trinaestoga ili četrnaestoga vieka naslikana, prispjela je u Rim za dobe Stjepana i sina mu sv. Save[2].

Mimoilazim za sada viesti o vatikanskoj ikoni, što su u ruskoj literaturi, da ih poznije navedem.

Nego u čitavoj ovoj razpri ne bi iznešen nikakav izvjestan dokaz, pa se ne došlo do konačna zaključka o dobi ikone. Pri toj neizvjestnosti i razročnim mnenjima sam prvak vještak

[1] *Sv. Ćirilo i Metod*, 1883. Dodatak, str. 165, 177.

[2] »Ovaj se drugi odielak tumači ovako: Onaj biskup s krunom (mitrom) na glavi jest papa, i to Hadrijan II, koj daje blagoslov pred njim klečećemu Ćirilu, po strani jest brat mu Metod i još jedan od učenika. Moguće je, da je tu sliku učinio sam sv. Metod; ali vjerojatno je, da su ju sv. braća Ćiril i Metod sa sobom donieli u Rim, gdje se od ono doba čuva, i gdje je predaja zamienila ime Konstantina filozofa s imenom Konstantina cara. Ovako se slika stala tumačiti. Ali ovdje valja razlučiti dvoje: što predstavlja slika i iz koje je dobe. Što se prvoga tiče, ne može se proti pomenutom tumačenju ništa navesti. Slika je već po nadpisih svakako slavenskoga izvora. Glavna osoba u drugom odielku predstavlja papu sa tiarom i paliumom; pred njim klečeći monah, a po strani dva monaha s kučmom na glavi po iztočnom obredu. Ali po dobi ne može ta slika biti tako stara; jer se tomu protivi jezik i pravopis nadpisa; **СТЫ** naprama **СТЫИ**, **ПЄТРЬ** i **ПАВЬЛЬ** naprama **ПЄТРЪ** i **ПАВЪЛЬ** upućuju nas i na pleme slavensko, kojemu je slikar pri-

u kršćanskim starožitnostima G. B. de Rossi, izjaviv se za nagu vjerojatnost Kukuljevićeva i Bartolenijeva nagadjanja, ne htio se odlučno izraziti o dobi ikone[1]. Nije se čuditi, dakle, ako i svi pisci slikarske povjesti žacali se i spominjati ikone; te joj uzalud tražiti traga i u većim sbornicima te struke, gdje su inače i najneznatnije sitnice pomnjivo ponabrojene. To je u kratko bilo do danas pitanje o ikoni; a sva razpra samo svela na čistac to, da predaja vatikanske riznice o suvremenitosti ikone sa carem Kostantinom nije osnovana.

Već po Romanovoj bilježci je očevidno, da je ikona 1192 god. čašćena u vatikanskoj bazilici, i da je tada već drevna bila. Da je ta bilježka od proučavatelja ikone bila opažena, razpra bi bila urodila povoljnijim zaključcima. Još je spomenuti i to, da, jer je proučavanje ikone na samom izvorniku skopčano sa kojekakvim potežkoćama, a sama radi loša sačuvanja te u bakrenoj kutiji kako je zatvorena, od jednog puta ne može se na prvi mah dobro razgledati, proučavatelji se služili bakrorezima 1771 i 1859 god., koji ne odgovaraju vjerno izvorniku. Ima li se samo ovo pred očima, lasno je razumjeti, kako se mogla toliko raznolika mnienja odvaliti o dobi ikone.

padao. Poznato je na ime, da se rukopisi, u kojih se mjesto staroslovj. Ђ i Ћ svagdje upotrebljuje samo Ћ, pribrajaju srbskomu rodu, upravo kano što su glagolski rukopisi hrvatski rabili mjesto dvaju samo jedan *jer*. Po ovom znaku vatikanska slika dolazi iz jugoslavenskih zemalja i to iz srbskoga im diela. Ako tako, onda neće biti starija od XIII. do XIV. vieka. Ovu tvrdnju kano da će opravdati i slikarija, što ostavljam strukovnjakom; ali o tom ne ima dvojbe, da se na slici opaža upliv zapadne umjetnosti, koja je, kano što je sada obće priznato, uplivala na sve umotvorine starosrbske. A kojim je putem ova slika mogla doći u Rim, svaki će si lasno razjasniti, koji se sjeti, koliko bijaše obćenje izmedju Srbije i Rima počam od Stjepana Nemanje i sina mu sv. Save. Pismo izključuje svaku drugu postojbinu « *Kat. list* XXXII (1881), str. 104.

[1] »Veri igitur similis coniectura est Cyrillum Slavorum apostolum, ... eam tabulam Hadriano II obtulisse. Verum litterae imaginibus appictae Slavicarum antiquitatum peritis visae sunt manum prodere saeculi XIII vel XIV.« *Inscript. christ.* II. 1, str. 207 k broju 28.

Pomnjivo izpitanje samoga izvornika dakle moglo je iznieti izvjestnih podataka za dorješaj te zanimive razpre. Dopustom svetopetarskoga kaptola došao sam do liepe sgode, da za njekoliko dana mogoh pregledati ikonu; ali, dakako, kroz staklo samo i u bakrenoj kutiji okovanu, koja se od straha da daska, na kojoj je ikona naslikana, na dodir zraka, ne ode u prah, podnipošto ne smjela otvoriti. Glavni uspjeh moga tek započetoga iztraživanja već sam u kratko objelodanio, dokazujuć izvjestno, da je vatikanska ikona zavjetna spomenslika svetih slavenskih apoštola položena na grob sv. Petra; da donji odielak ikone predstavlja papu Hadrijana II. i sv. Metoda u sredini, a sa strana prinositelje sv. Ćirila i Metoda[1]. Prigodom rečenoga pregle-

[1] *Nuove osservazioni sull' icone vaticana dei ss. Pietro e Paolo* u *Archäologische Ehrengabe zu de Rossi LXX. Geburtstage,* Roma 1892, str. 88—94, Tabl. V; pretiskano u *Römische Quartalschrift für christl. Alterthumskunde und Geschichte* VI (1892). Taj članak sam napisao prije nego li sam iztraživanje dovršio, te sadrži po koji nazor, što mi je u ovoj razpravi poizpraviti. Priloženi snimak ikone na tablici V. vjeran je, ali ne sasvim podpun; tako u pobočnom nadpisu na lievo bi izostavljeno zadnje pisme u prvoj rieči СТЪІ. Ne spominjuć recenzija, koje je moj članćić izazvao, jer se sve slažu s mojim dokazivanjem, navest ću samo što ob ovom pitanju veli Mngr. de Waal: »In certo senso si può annoverare fra le reliquie della Basilica quel quadro celeberrimo rappresentante S. Pietro e S. Paolo, che con arbitrio puerile da alcuni fu creduto fosse quello che San Silvestro Papa mostrò all' Imperatore Costantino. Infatti è lavoro del secolo nono. La tavola è divisa in due campi. Nel campo superiore, più grande, stanno i busti degli Apostoli coi loro nomi in lingua e lettere slave, e sopra di loro Gesù Cristo in atto di benedire. Nel campo inferiore sono due scene. Alle due estremità sono effigiati ritti, in atteggiamento di oranti, e rivolti verso gli Apostoli, due personaggi in abiti liturgici episcopali. La scena centrale presenta un Papa, e avanti a lui inginocchiato un individuo, che riceve dal pontefice l' ordinazione episcopale oppure la missione pastorale. Come il Jelić ha dimostrato *(Römische Quartalschrift,* 1892, 83 seq.), l' icone è una pittura votiva, donata alla basilica Vaticana dai due santi Vescovi Cirillo e Metodio in memoria della loro ordinazione o missione episcopale ricevuta direttamente dal papa.« *Gli antichi tesori sacri della Basilica Vaticana,* Dissertazione letta alla Pontificia Accademia Romana di archeologia il 12 aprile 1894, Roma 1894, str. 25 i 26.

danja ikone, dadoh napraviti fotografični snimak u polovini izvorne veličine. Vješti slikar C. Tabanelli je pak pod mojim nazorom nanj prenio boje vjerno po izvorniku.

Na priloženoj Tablici I. izradjen je kromofototipičnim postupkom snimak ikone u $^{4}/_{9}$ izvorne veličine, te vjerno predstavlja ikonu u današnjem stanju. Odstranjene su sa snimka samo tri srebrene krune 1639 god. Bizonijem ikoni prikrpljene, jer nespretno prekrivale izvornu slikariju; kao što se razabire po slici 1. (str. 1), gdje su prenešene. Ostale neizvorne prikrpine, zá raznih popravaka ikoni dodane, nijesam sa snimka odstranio, jer mi nije bilo moguće izpitati izvorne slikarije, što one prekrivaju. Za to je bilo nuždno osloboditi ikonu od stakla i bakrene kutije i snimiti rečene dodatke; nego svetopetarski kaptol na to nije htio nikako pristati.

II.

Opis ikone.

5. Vanjski opis ikone.

Odborsko izvješće 1859 god. veli, da je ikona naslikana na jablanovoj ploči, po tadanjoj rimskoj mjeri 3 pedi i 3 palca visokoj, 2 pedi i 2 palca širokoj a 1 palac debeloj[1]; što današnjem metarskom mjerilu odgovara 0·80925 m., 0·5395, 0·02075[2]. Kako je ikona u bakrenu kutiju zakovana, meni nije bilo moguće nego približno ju izmjeriti, pri čem sam našao Odborske mjere visine i širine točne; ali Odbor je uračunao u debelinu daske, debelinu platnenoga obtoka, koji nije izvoran, te iznosi po prilici $1^{1}/_{2}$ mm.; s toga sama debelina daske iznosi oko 19 mm. Duž lica ikone opaža se upravna okomita udubina, koja se i na našem snimku jasno razabire; to je utor dviju dužica od kojih je ikona sastavljena, lieva je 0·24 m. a desna 0·129 široka. Razmjerja ploče skladuju; visina prema širini stoji u razmjerju 3 : 2; a debelina s visinom i širinom stoji 1 : 28 : 42; po tomu se razabire, da debelina daske odgovara osnovnom mjerilu čitave table. Lice ploče obloženo je pergamentom, što se nazrieva kroz razpukotine dna, a ne platnom, kao što se scienilo[3]; paličje pak crvenom čohom[4].

[1] Sr. str 11.

[2] Rimska ped odgovara 0·249 m., a palac 0·02075 m.

[3] Sr. Odborsko izvješće 1859 god. na str. 11; po kojem Rački i Bartolini isto vele. Kako je ta pometnja nastala, kazat ću niže (str. 21, 23).

[4] Sr. Odb. izvješće 1859 god. na str. 11.

Na pergamentu je pak priredjeno dno i to u dva sloja; donji od čiste osadrine, gornji od tjestenine umjesene bjelančevinom ili lukovinom. Tehnički postupak slikanja pruža osobitih potankosti, koje su baš važni podatci za povjest slikarstva. Slikar je najprije natopio žutom sjajnom bojom, što se obično nazivlje naravskom Sienskom ilovačom, savkoliki gornji sloj dna, i tako čitavoj sliki napravio jednoliki sjajni zadak. Na tom zadku je pak označio orise pojedinih likova lagahnom tamnom neizrazitom bojom, te površinu svakoga lika izpunio bliedocrvenom okrom. Tom zasebitom priredbom crvenoga dna za svaki lik, namjeravao je postići jači odskok od žutoga zadka, te je i uspio. Za svaki lik crvena je boja osnovna; na toj je pak pùt i draperija izvedena naslagom drugih boja. Tako na ikoni ima tri naslage boja, žuta zadka, crveno-okrasta dna pojedinih likova, i gornje boje pùti i draperije. Glavnih boja razabire se šest: modra-indigo, cinobar, Sienska crvenica, biela, žuta i smedja; mješovite su samo dvie: kestenjasta i bagrenoljubičasta. Napomenuti mi je, da gornje boje se nijesu svježe sačuvale, a njeke pače da su skoro sasvim izplinule ili potamnjele, te im se samo slabih tragova nazire. S toga donje boje, žuta boja zadka i crvenookrasta dnena pojedinih likova, što su se najbolje očuvale, sada se najviše iztiču. Nego gornje boje, koje su sada više ili manje izčezle, dadu se ustanoviti toliko po još vidivim tragovima, koliko po bojadisanim

snimcima. Savkoliki postupak je samo *a tempera,* biva klijenim mastilima.

Lice ikone uokvireno je 0·03 m. širokim obtokom, koji zarubljuje sve četiri strane. Sastoji od platnene dušice, pričavlane na dasku željeznim čavlićima dosta na gusto, njih se do petdeset sada vidi na nutrnjim rubovima; platno je pak obljepljeno tankim sadrenim slojem, a obljep je namašćen najprije sjajno-žutom te onda crvenoljubičastom prujom. Teknika obtoka bitno se razlikuje od ostale na ikoni; dvie boje, kojima je naprujan, ne nahode se uporabljene na licu ikone; nespretni mu položaj odaje, da on nije izvorni okvir lica ikone, nego pozniji prikrpak.

Slikano lice ikone sljedeće je razporedbe. Predstave su razporedjene u dva nejednaka odielka, jedan nad drugim. Gornji veći odielak obuhvaća dvie trećine površine i sadrži samo jedno polje; donji manji odielak sadrži dva polja; jedno manje u sredini omedjašeno pakružnim pojasom, i drugo veće, što se proteže od desnog kraja do lievoga, obilazeć srednje manje polje.

Gornji odielak sadrži predstavu sa tri lika i tri nadpisa. Na vrhu u sredini na modru pakružnu zvjezdama narešenu nebištu Spasiteljevo poprsje lebdi nad svim licem ikone. Na snimcima ikone nebište je obrubljeno širokim obrubom, a taj je na slikanom bakrorezu E, 1771 god. (str. 8), crveno omašćen; na izvorniku se ni obrubu ni boji više traga ne razabire. Na bakrorezu B, šestnaestoga vieka (sl. 2; str. 7), nebište je urešeno sa šest zviezda. Na izvorniku se od njih dandanas razabiru slabosačuvani tragovi samih dviju; bijahu piknjasta oblika. Poprsje Spasiteljevo je okrenuto sučelice prema gledaocu, ali od sdola vidjeno, muževna, dostojanstvena i izrazita lica zaokružena kratkom plavom bradom; desnice na pola pružene na lievo i prstima prignutima na blagosov; lieva se ruka ne vidi. Koji li su prsti u blagosivajuće desnice prignuti, radi loša sačuvanja ja nijesam mogao razabrati. Slikar Tabanelli nazreo je, da palac pretišće prignuti prstenjak i mezimac, a da su srednji i kažiprst pruženi, te su tako na snimku prsti naslikani; nego, meni se po narisu čini vjerojatnije, da palac pretišće sami prignuti prstenjak, a da je mezimac takodjer kao srednji i kažiprst bio izpružen; nu boja gornjih dvaju mu članaka izplavila, te ga se više izpružena ne vidi. Kret blagosivanja, po mome mnienju, bio je po iztočnom običaju. Poprsje je zaodjenuto tunikom dugih rukava cinobrom namašćenom; preko nje bagrenoljubičastim plaštem, štono je izpod desnoga pazuha u mnogobrojnim uzporednim naborima preko grudiju na lievo rame prebačen. Glava Spasiteljeva je ovjenčana poznijim križastim okruglim viencem od mjedenoga lista, sa šest mjedenih čavlića prikovanim. Izpod toga kovnoga vienca vire okrajci izvornoga žutom bojom slikana vienca, kojemu nije moguće potanje oblika naznačiti, jer ga kovni vienac prekriva. — Tri donje četvrtine odielka izpunjavaju dva svetačka lika, koja su u sjedećem položaju i samo do polovine bedara naslikana, u četirikrat većem razmjerju od Spasiteljeva poprsja. Lievi lik predstavlja sv. Petra, tielom prema gledaocu okrenuta, a glavom nješto na desno; desnicom na pola prignutom na grudima, a ljevicom počivajućom na desnoj bedri. Koštunjasto lice, duga ravna nosa, srednjih crnih očiju, zaokruženo je plavom prosiedom kratkom bradom; kosa je riedka, čelo nizko. Odjeven je modruljastom tunikom oplovitih rukava te kestenjastim plaštem, štono jednim krajem obavija svukoliku desnicu do bila, te prebačen preko lievog ramena obavija ledja i sprieda grudi dospjevajuć pod lievo pazuho. Ljevicom drži svitak biela papira, a desnicom pružena kažiprsta pokazuje u vis prema sredini. Drugi lik predstavljajući sv. Pavla stoji onom sv. Petra o lievo i nješto otraga, tielom okrenuta prema gledaocu a glavom nješto na lievo. Lica je opuna, guste odulje brade, velikih crnih očiju, pravilna nosa, visoka čela. Odjeven je tunikom kao i sv. Petar, te plaštem od lieve podlaktice na grudi povijenim. Ljevicom prignutom na bok drži knjigu, a desnicom prignutom na oštri kut u vis izpružena kažiprsta pokazuje ravno na Spasiteljevo poprsje. Glave obadvaju svetih apoštola ovjenčane su izvornim kružnim slikanim viencem, a povrh toga poznijim školjkastim od mjedenoga lista, pričvršćenim sa četrnaest mjedenih čavlića, tako da ovaj većim dielom prekriva donji slikani vienac. Sam

položaj svih triju kovnih vienaca odaje, da nijesu izvorna, nego poznijom rukom dodata.

Gornji kraj odielka urešen je trima nadpisima: jedan stoji do Spasiteljeve glave lievo i desno na modrom nebištu, a dva na žutom zadku na lievom i desnom kraju.

Srednji cinobrom naslikani nadpis sastoji se od dvie česti. Od lieve česti dandanas se razabiru najprije tri okrugle piknje na trokut postavljene, zatim okomiti potez prvoga pismena, te poza njime ostatak drugoga pismena, sa kružastom propupinom na lievo, naime: ∴IC. Od desne česti vidi se trag drugomu pismenu C. Na bakrorezu šestnaestoga vieka (sl. 2), kao na svim drugim snimcima, taj nadpis nam je izvjestno predstavljen; a nedvojbeno je, da se nadpis odnosi na Spasiteljev lik, te da sadrži poznate dvie kratice Isukrstova imena: IC XC. Ovaj oblik očito nit je latinski nit je grčki, nego slavenski.

U istoj visini na žutom zadku stoje dva pobočna nadpisa označujuća imena dvaju svetih apoštola. Ona nijesu naslikana na izvornom žutom zadku ikone, nego na strgotini napojenoj sjajnom žutom bojom; a pismena su naslikana, ne cinobrom, kao ona do Spasiteljeve glave, nego minijem. Pismena obadvaju nadpisa su uncijalnoga oblika sa krasopisnim nakitima. Njeka pismena su nepodpuna, a njeka opet imaju dodataka, što njima nikako ne pripadaju Vezanice pako niti su pravilne niti sgodno stvorene. U obama nadpisima u sredini stoji tropiknjasti razgodak; na koncu onoga na lievo ne ima ga, dočim na onomu na desno je samo jedna piknja. Nego red je da promotrimo pojedina pismena ponapose[1].

Lievi nadpis nad glavom sv. Petra sastoji se od dviju rieči razstavljenih tropiknjastim razgodkom. Prva rieč sadrži četiri pismena. Prvom pismenu je izvjestan oblik C. Drugo je pisme Ʈ; u komu se razabire oblik T i dodatak vodoravni na donjem lievom kraju završujući na gore obrnutim trokutnim potezom, koji je hotimice a ne slučajno dodan bio. Sljedeće pismo je oblika Ь, a zadnje I. U drugoj rieči prva četiri pismena su izvjestnoga oblika ПЄТР, peto je nepravilno i manjkavo Ɉ.

Desni nadpis pruža još više potežkoća. Prva rieč je ista kao u lievom nadpisu, nego su pismena donjekle inače naslikana. Drugo pismo T ne ima vodoravnoga dodatka na lievom donjem kraju, a sljedeće pisme Ь je na gornjem lievom kraju spojeno sa desnim vodoravnim potezom drugoga pismena T, te sačinjava s njime vezanicu TЬ. Prvo pisme sljedeće rieči je na vrhu oštećeno, ali se izvjestno upodpunjava П. Sljedeća tri pismena su u vezanici, koja razrješena daje ove oblike АВЪ. Peto je pisme utjeljovljeno sa šestim, te razrješena daju ЛЬ.

Ob obama nadpisima, koja stariji opisači ikone nazvaše „ruskima“, a novovjeki „ćirilskima“, još ću se ponovno baviti; za sada budi dosta iztaknuti da su slavenska, te da onaj na lievo glasi С(ве)т[ъ]і Петар[ъ], a drugi С(ве)ты Павълъ. Važno je naglasiti da teknika ovih dvaju nadpisa sasvim je različita od one srednjega nadpisa; a boje kojima su izradjena ne sudaraju se s onima na licu ikone; žuta boja dna ista je kao ona na platnenom obtoku. Dočim je srednji nadpis izvoran, dva pobočna se odaju poznijim dodatkom.

Drugi odielak, kao što već rekoh, sadrži dva polja Srednje polje, omedjašeno širokim pakružnim pojasom crvenkaste boje, širinom obuhvaća polovinu ukupne širine lica, a visinom siže do pod gornji odielak; drugo polje zahvaća oba skrajna osječka, koja su nad srednjim poljem spojena.

Na lievom osječku drugoga polja predstavljen je stoječke muž, golobrada dugoljasta lica i duge kose, tielom u profilu na desno, glavom podignutom u vis prema sv. Pavlu u gornjem odielku, ruku prignutih i uzdignutih u vis. Odjeven je dugom bielom tunikom uzkib rukava, te oplovitom kazulom; stražnje krilo koje pada do tla, a sprednje laktima nadignuto strši odaljeno od tiela i siže izpod koljena. Na kazuli se nazire tragova raznobojnom piknjastom vezivu. Na glavi nosi biskupsku krunu, koja se sastoji od biele okrugle kape, obložene na čelu i na zatiljku

[1] Oba nadpisa na dojakošnjim snimcima ikone nijesu vjerno preslikana, za to ne zaslužuju uvaženja. Na dvama bakrorezima (B, E) izpod dvaju pobočnih nadpisa rezbar je samovoljno dodao i latinski prevod, koga na izvorniku nema.

dvjema polukružnima pločama, što se nad ušima spajaju; spoj je prekriven okruglastom pločicom, te od nje vjesi uzka vrpca štono pada na rame. Ploče su ukrašene raznobojnim piknjastim nakitom, što im obtače rubove i simetrično popunjava sredinu; istim nakitom je ukrašena i vrpca, što od kape vjesi. Taj nakit oponaša ili vezivo ili dragulje. U sredini sprednje ploče, koja odgovara sredini čela, piknjasti nakit je razredjen u obliku križa. Na sl. 4. su razgovjetnije narisane pojedine sastavne česti te krune, kao i razporedjenje piknjastoga nakita; ona predstavlja krunu u profilu vidjenu s lieve strane. Podanak tunike i noge prekrivene su platnenim obtokom.

Na protivnom osječku predstavljen je u istom položaju drugi muž koštunjasta, kratkom gustom i prosiedom bradom obrasla lica, tielom u profilu okrenuta na lievo, glavom podignutom prema

Slika 4.
Biskupska kruna prinositelja na lievo na ikoni.

sv. Petru u gornjem odielku i na isti način uzdignutih ruku. On je isto odjeven kao i već opisani muž; na njegovoj kazuli bolje se je sačuvao piknjasti raznobojni nakit, dočim je s krune sasvim izčezao. I njegove noge prekriva platneni obtok.

Ovaj prizor predstavlja dva biskupa u crkvenoj odori, gdje se mole dvama apoštolima u gornjem odielku.

Srednje polje sadrži prizor takodjer sa dva lika. Desni lik predstavlja stojećke muža svim tielom okrenuta malo na lievo, pune odulje gladke brade, a rukama na pola preda se izpruženima i nješto nadignutima. Nosi bielu tuniku uzkih rukava, oplovitu kestenjastu kazulu, što s obama krilima siže do nogu; bieli palij sa crnim obrubom, kojega sprednje krilo, urešeno sa pet smedjih križa, siže do nogu; a na glavi pak kamilavku čunjasta oblika, sa dvjema vrpcama, što od sljepočica padaju na grudi. Po kazuli i paliju očito je, da taj lik predstavlja crkovnjaka višega čina; a po kamilavci, koja je oblika najstarijega kape rimskoga pape, samoga rimskoga papu. Pred papom kleči u profilu na desno izpruženih spram njega ruku i prignute glave, gologlav muž, što je istoga obličja kao moleći se biskup na desnom osječku drugoga polja. Odjeven je tunikom uzkih rukava, pak oplovitom odorom sa još slabo vidivim tragovima uresnoga veziva na stražnjoj strani, kojoj radi loša sačuvanja nije moguće podpuno oblika razabrati; ali po pregibu i naborima sprednjega diela, pak po istovjetnom vezivu sa onim na kazulama dvaju biskupa prenositelja, očito da je oplovita kazula; taj muž je izvjestno svećenik. Najdonje česti obadvaju likova prekriva takodjer platneni obtok. Čin prizora je crkvene naravi; rimski papa u liturgičnom odielu stojećke moli nad svećenikom, što ga pak na desnom osječku drugoga polja vidimo u biskupskoj odori[1].

6. Značenje predstava na ikoni.

Tri su prizora izražena na ikoni sa različitim činom. Gornji odielak sadrži liturgičnu predstavu dvaju svetitelja sa Spasiteljem, što ju u istoj ili sličnoj kompoziciji često vidjevamo na svakovrstnim starokršćanskim spomenicima. Ona zaprema poglavito mjesto i mnogo veći prostor; likovi su dvaju svetitelja u većem razmjerju od likova donjega odielka, da se označi razlika medju nebesnicima i umrlicima, a Spasitelj se pojavljuje iz oblaka na dalekom nebu. Ovom kompozicijom predstava gornjega odielka iztiče se kao poglavita; njoj su dva niža prizora manjim razmjerjem podredjena; ona je stjecište svekolike akcije.

Gornji odielak je svezan s donjim akcijom dvaju stojećih biskupa: oni mole gledajući na sveta dva apoštola, a ova pokazuju na Spasitelja u oblacima, koji blagosivlje; njihova molitva je ugodno uslišana. Srednji prizor donjega odielka sadrži čin, koji ne stoji u neposrednom savezu sa bližnjim prizorom. Vidimo samo daleki vez, što dva prizora donjega odielka medju sobom

[1] Snimci ikone se razilaze u detaljima odiela pojedinih likova; pri opisu držao sam se samoga izvornika.

*

veže, istovjetnost naime klečećega svećenika pred papom sa molećim biskupom na desno; kontinuiteta akcije medju dvama prizorima dakle ne ima; istovjetnost osobe u obama svadja samo na uzročni savez: dva biskupa se mole svetima apoštolima, radi čina izražena u srednjem prizoru. Po tome na ikoni su predstavljena tri momenta: uzrok radi koga ona bi izradjena, što ga srednji prizor donjega odielka predstavlja; čin samoga prinosa, što ga drugo polje predstavlja; te napokon blagougodno primljenje prinosa, što ga gornji odielak izrazuje. Ikona je dakle, po svojoj kompoziciji, spomenslika od dva biskupa prikazana sv. Petru i Pavlu, na uspomenu dogodjaja, što ga srednji prizor donjega odielka predstavlja.

Nego, koji je to dogodjaj, na uspomenu koga dva biskupa prikazaše ikonu? Istovjetna prizora ne nahodimo na starokršćanskim spomenicima; slična je kompozicija u prizorima krštenja i predavanja zakona. Odsutnost vode i svega, što bi ju moglo znamenovati, pak to da je klečeći muž odjeven i već svećenik izključuje mogućnost, da taj prizor predstavlja krštenje[1]. Više srodnosti ima ovaj prizor sa onim predavanja zakona[2], ali je očevidno, da tu nije predstavljen ni Spasitelj ni sv. Petar; valjda nije na odmet donjekle analogija, da papa predaje njeki nalog svećeniku onako kao Spasitelj sv. Petru zakon; nu znamena nalogu ja ne vidim. Taj prizor je sasvim nov; nu, s laka raztumačiv samom ikonom. Papa u pontifikalnom odielu stojećke moli nad svećenikom pred njim klečećim; a taj svećenik na drugoj predstavi je u biskupskom odielu. Ova dva momenta, papino molenje stojećke nad svećenikom pred njim prignutim, pak predstava toga svećenika već postala biskupom, slute, da

[1] Sr. Kraus *Real-Encyklopedie* II, 832 sl.; Wilpert *Ein Cyclus christologischer Gemälde*, 1891 tabl. III.; G. C. Rossi *Ignote suppellettili*, i de Waal *Römische Quartalschrift*, 1888, Taf. II—III, str. 156 sl. Sr. sliku desetoga vieka, predstavljajuću krštenje Borisa sv. Ćirilom; što je nad grobom sv. Ćirila u sv. Klimenta. Ob ovoj slici bavit će se sljedeći svežčić.

[2] Kraus *n. dj.* II, str. 609; Swoboda *Früh-christliche Reliquiarien des k. k. Müntzkabinets* (izv. iz *Mitth. d. Cen.-Com.* N. F. XVI), str. 10 sl.

prizor predstavlja biskupsko zaredjenje. Doista, po starom rimskom obredniku, pri podjeljivanju biskupskoga reda, papa stojećke moljaše dvostruku euharističnu molitvu nad kandidatom pred njim klečećim, dočim svi ostali prisutni stajahu prostrti[1]. Prizor predstavlja biskupsko zaredjenje biskupa prinositelja na desno samim rimskim papom; na uspomenu toga dogodjaja bi dakle ikona izradjena.

Značajan je i nov za simboliku način, kojim je slikar izrazio ne samo čin prinosa, nego i to, da su ga svetitelji ugodno primili. Apoštol Petar, kojemu je dar najprije prikazan, desnicom pokazuje na Pavla, a ovaj na Spasitelja nad njima, koji blagosivlje pak prinositelje; a to znači, da zavjet sv. Petru prikazana u čast, jest na Gospodnju slavu i hvalu. Te liepe zamisli ostvarenje je izvedeno vještom porabom mimike, a onda sgodnim podredjenjem pojedinih dielova; pa tako slika, što se na prvi mah čini bez jedinstva, sačinjava liepo armonizovanu jedinstvenu cjelinu, kroz koju se protkiva umjetnička domišljatost i genijalnost, zadojena dubokim i svježim bogoslovnim nadahnućem.

7. Razni popravci ikone i današnje stanje.

Stanje u komu se danas ikona nalazi, pruža nam rječitih tragova svih doživljaja, štono je kroz vjekove dočekala. Već po Romanovoj bilježci razabire se očevidno, da je ikona 1192 godine drevna izgleda bila; a da je od te dobe do danas još gore od vremena postradala suvišno je izticati. Zub vremena je doista mnogo djelovao na ikonu kroz toliko viekova; ali ju je ljudska ruka još gore kićenjem i izpravljanjem oštetila. Dodatci i popravci, koji se sada na ikoni razpoznaju, spadaju u tri razne dobe.

Najstariji dodatak na ikoni jesu kovni vienci, kojih se sada samo tri vide, ali ih je u svem bilo pet. Dva školjkasta vienca od pozlaćena mjedena lista, što rese glave dvaju Apoštola,

[1] Duchesne *Origines du culte chrétien*, 1889, str. 346. Kraus *R.-E.* II, str. 554, gdje se slika 344 navadja kao prizor redjenja iz katakombe sv. Hermeta; nu, ona toga ne predstavlja, nego prizor suda. Sr. Wilpert *Ein Cyclus christologischer Gemälde*, 1891, str. 17.

te treći križasti od iste tvari oko Spasiteljeve glave, još stoje na ikoni pričvršćeni mjedenim čavlićima. Dva druga kovna lista bijahu na isti način pričvršćena, jedan oko papine glave, drugi oko one biskupa prinositelja na desno; nu, bješe snimljena za drugoga popravka, te se od njih sada razabiru utisci i rupice čavlića; onaj, štono resijaše papinu glavu, bijaše okrugao svetački vienac, pričvršćen jednim čavlićem desno nad kamilavkom; dočim onaj, što resijaše glavu biskupa prinositelja na lievo, bijaše dugoljasta četverokutna oblika, pričvršćen sa dva čavlića nad čelom a jednim za zatiljkom, te je bio, ne oblika okrugla svetačkoga vienca, nego kraljevske krune. Da ovo pet okovica nije izvornim uresom ikone, očevidno je po tomu, što papin lik ne ima slikanoga svetačkoga vienca, jer kad se ikona slikala, on je još bio u životu; pak to, što je biskupu prinositelju na lievo pridodana kraljevska kruna. Vienci školjkastog oblika dolaze u porabu tek dvanaestoga vieka[1]; s toga ovaj prvi popravak nije stariji od te dobe. Udešenje okovica odaje nam vjerovanje Romanove dobe. Papin lik bi urešen okruglim svetačkim viencem, jer se tada cienilo, da predstavlja sv. Silvestra papu; a onaj prinositelja biskupa na lievo okrunili kraljevskom krunom, jer ga smatrali likom cara Kostantina (v. str. 3.).

Druge polovine dvanaestoga vieka ikona bi izložena na žrtvenik sv. Križa; tada ju red bilo pristojnim ruhom zaodjenuti. Najvjerojatnije je, da je dodatak mjedenih listova suvremen ovomu prvomu izloženju ikone javnomu štovanju.

Što je ikonu polovinom dvanaestoga vieka iznielo na štovanje te uzrokom bilo ovomu narešenju, možda da je pukim slučajem; ali vjerojatnije je, da je vanjski dogodjaj ju izbavio od posvemašnje zaboravi. Nastupom druge polovine dvanaestoga vieka Arnald Brešijanac, protjerav Eugena IV., zagospodario Rimom, dok ga Hadrijan IV. 1155 god. ne svladao; pri čem vatikanska bazilika ne izbjegla premetačini. Ikona, koja je tada sa ostalim mnogobrojnim zavjetnim darovima vjesila u kojoj strani vatikanske bazilike, a najprije pri grobu sv. Petra, tom sgodom bi maknuta sa svoga mjesta; pa s razloga, komu se nama sada domišljati, bi na jedan mah proglašena prastarom slikom cara Kostantina. S tim dogodjajem dakle stoji u savezu i najstariji ures ikone i Romanova viest. Ovaj ures nije nanio velike štete ikoni, jer sav kvar se sastoji samo u njekoliko malih odljupina tjestenine pri pričavlavanju i pri poznijem snimanju okovica. Dapače, zaštiti mjedenoga lista nam je pripisati dobro sačuvanje biskupske krune u prinositelja na lievo, dočim nasuprot ona u prinositelja na desno, jer ne bi pokrita kovnim listom, izgubila sav nakit; jošter u zakrilju vienaca uz lievo lice sv. Petra i desno sv. Pavla laptići dna sačuvali svježu izvornu boju.

Što je najviše oštetilo ikonu, bijaše drugi popravak, kojemu pripada više stvari. Čitavo lice ikone bi nevještom rukom izprano raztopinom ulja s dodatkom kiseline, a s naumom, da mastilima povrati prvobitnu jednoličnu svježinu i sjaj. Tekućina se ulegla u udubinu u sredini, napraviv horizontalnih naslaga, kojima se tragovi još dandanas razabiru, te se upila u mastilo pojedinih likova. Posljedica pranja bi obćenito potamnenje svega lica; dno izgubilo prvobitnu, a zadobilo smedjo-žutkastu boju; boje se likova razčinile, potamnjele i donjekle izplahnule. To je nespretno pranje uzrokom, što boje ikone na prvi mah se vide neizrazitim; a ponovnom preslikanju uljenim mastilima, kao što se dosele mislilo[1], ne ima traga. Razpukotine i odljupine tjestenine, rupice čavlića oko papine i prinositelja biskupa na lievo glave, kojima prije pranja snimili mjedene listiće dodane dvanaestoga vieka, poprimiše smedju neutralnu boju, jer se raztopina upila u sadreni sloj, razčiniv ga i lišiv ga prvobitne mu bjeline. Samo dva laptića dna uz desno lice sv. Petra i lievo sv. Pavla, zaštićena kovnim viencem, sačuvala izvornu dnenu boju, jer raztopina do njih nije doprla.

Za pranjem lice ikone bi obloženo već opisanim obtokom, što ga još sada uokviruje. Da platneni obtok nije izvoran, nego pozniji dodatak,

[1] Sr. Otte *Handbuch der kirchlichen Kunst-Archäologie*, 1868, str. 291; Didron *Iconogr. chrét.* I, 101 sl.

[1] Tako je mislio slikar Giangiacomo, sr. str. 13, u opazci.

na prvi pogled dokazuje nespretni mu namješćaj; prekriva naime ne samo rubove polja, nego i česti likova, vrh nebišta, nadlaktice sv. Petra i Pavla, te noge četiriju likova donjega odielka. A temeljita je sumnja, da pokriva još izvornih slikarija na rubovima, kojima se sada više traga ne vidi. Osim toga teknika i boje obtoka razlikuju se od izvornih ikone; isto tako i sačuvanje boja.

Izradbi obtoka suvremen je dodatak dvaju pobočnih nadpisa (v. str. 18.), koja bješe sljedećim postupkom izradjena. Slikar je najprije odmjerio prostor za nje na izvornom dnu, zatim izstrgao tjesteninu mjestimice i osadrinu sve do pergamenta; strgotinu omastio istom žutom bojom, kojom je i obtok naprujan. Na tako prigotovljenom novom dnu naslikao je pismena minijem, komu inače ni traga na izvornom dielu ikone. Jer je pak slikar prva pismena nješto veća naslikao, ne doteklo mu obilato prostora za sljedeća. Da tomu doskoči, napravio je njekoliko pogrešaka, premjestiv česti pismena s gornjega kraja na donji, pridodav jednom pismenu česti drugoga i izostaviv na prosto česti, za koje mjesta više ne bilo. Tako u nadpisu nad likom sv. Petra, drugomu pismenu Ƭ na donjem kraju na lievo dodao potez ‿, premjestiv ga s gornjega lievoga kraja sljedećega pismena Ъ. Dvie nepravilnosti opažaju se kod zadnjega pismena istoga nadpisa, koje ima čudni oblik Ɉ. Vodoravni potez ‿, što bi morao stajati na gornjem kraju na lievo, naslikan je na donjemu; a četverokutić, koji bi morao stajati pri dnu na desnoj strani, izostavljen je, jer više prostora na strgotini ne dotjecalo; s toga podpuni izpravljeni oblik toga pismena jest Ъ. — U drugom nadpisu nad sv. Pavlom, prva rieč je jednako naslikana kao u prvomu, samo što drugo pisme T je pravilno i bez dodatka, te je s trećim pismenom spojeno pri vrhu. U drugoj rieči drugo, treće i četvrto pisme АВЪ na gornjem kraju su vezana, a utjelovljena su dva zadnja Л i Ь. Vodoravni potez na gornjem vrhu u prvoj vezanici je jače iztaknut, kao i trokutni završetak, te on pripada četvrtom pismenu, jeru Ъ. Isti potez u drugoj utjelovljenici je manje iztaknut, te je čest pismena Л; a drugo je pisme Ь. U oba nadpisa za prvom riečju vidi se tropiknjasti razgodak; na koncu prvoga izostavljen, jer ne dotjecalo prostora; a na koncu drugoga samo jedna piknja. Izpraviv pogreške i razrješiv vezanice izvjestno je čitanje **СТЫ∴ПЕТРЪ.°.** i **СТЫ∴ПАВЪЛЬ.°.** Njeke pogreške u pismenima očito su prouzrokovane nestašicom prostora; ali u obće sve pak odaju izvjestno, da slikar nije bio vješt slavenskim pismenima, te da je mekanično prerisao dva izvorna nadpisa, koja je pak pokrio platnenim obtokom.

Već je Bartolini primjetio po strgotini, da dva pobočna nadpisa nijesu izvorna, nego pozniji dodatak; to potvrdjuje navedena razlika teknike, zdravije sačuvanje boje od one na izvornom nadpisu do Spasiteljeve glave. Tim pako, što je dno dvaju pobočnih nadpisa namašćeno istom žutom bojom kao i obtok, izvjestno je, da je njihova izradba suvremena onoj obtoka.

Ovomu obćenitomu popravku ikone pripada i krasni srebreni okvir, u kome se ikona izlaže pri grobu sv. Petra; pa valjda i dvostruka zlatom vezena tkanina, kojom je, po Odborovom izvješću 1859 god., obloženo paličje ikone.

Kada je ovaj obćeniti popravak ikone izveden, zaključuje se izvjestno na osnovi više podataka. Teknika obtoka je ona talijanske škole petnaestoga vieka prije uvedenja uljenih mastila; pobočni nadpisi nanose na paleografične oblike petnaestoga vieka; a srebreni okvir je takodjer sloga te dobe. Na bakrorezu B, starijemu od 1583 god. (sl. 2; str. 7), vidimo i obtok i pobočne nadpise. S druge strane znamo, da su 1596 god. ruski biskupi pročitali „ruske“ nadpise na ikoni[1], a Grimaldijev imovnik 1617 god. opisuje srebreni okvir[2], dočim o njemu ne ima spomena u imovniku 1455 godine[3]. Sa žrtvenika sv. Križa nalazimo ikonu premještenu pred grob sv. Petra već 1455 god., jer je to zahtievalo pregradjivanje vatikanske bazilike, koje započelo 1450 godine Mafej Vegio († 1457) bio je očevidcem porušenja bogomolje sv. Križa[4]. Po povjestnim po-

[1] Sr. str. 6.
[2] N. mj.
[3] Sr. str. 5.
[4] N. mj.

datcima, dakle, popravak bi izveden potla 1455 god. a svakako prije 1583 god.; a uvaži li se, da je teknika obruba klijenim mastilima, koja drugom polovicom šestnaestoga vieka odpada sasvim iz porabe, red je, da popravak što bliže stavimo premještaju ikone pred grob sv. Petra, to jest u drugu polovinu petnaestoga vieka. Ikonu, dakle, njekako oko 1455 god. popravili i u novi krasni okvir uložili, da bude u pristojnu ruhu na najodličnijem mjestu bazilike, pri grobu sv. Petra.

Loše stanje, u komu se je ikona tada nahodila, zahtjevalo je taj popravak. Daska od vehtosti, a pa i jer od polovine dvanaestoga vieka izložena na žrtveniku sv. Križa medju gorećim sviećama, utegla se; dužice se preko sve dužine izbočile u van, napraviv preko sredine slike vertikalnu uvalu; tjestenina na izbočenim stranama, preko lika sv. Petra i Pavla, razpucala. Rubovi pako, radi udaraca, kojima bijahu neprestano pri premješćivanju izloženi, najgore postradali. Doista, ovaj popravak bijaše nuždan i za kratko vrieme povratio ikoni nješto sjaja; ali nakon njekoliko vremena tek se opazile štetne posljedice.

Zadnji popravak dao izvesti kanonik Pavao Bizoni 1639 godine. Nakitiv Spasiteljevu i Pavlovu glavu kraljevskom krunom, a Petrovu trokrunom od zlatna lista, pričavlanima povrh mjedenih vienaca dvanaestoga vieka (sl. 1), dade ikonu okovati u neprodušnu čvrstu bakrenu kutiju, zaštitiv joj lice debelim staklom. Napravi takodjer orahov okvir obložen srebrenim listom, i na njem ureza na gornjem rubu straga spomennadpis[1]. Lice ikone ne bi tom prigodom čišćeno, jer su na njemu ostale još stare vošćane mrlje, kao što se i na našem snimku vide.

Uvaži li se, da ikona, kako nam povjestne bilježke svjedoče, broji već punu tisuću godinu, te sve one patnje, kroz koje je prošla, ne nagoni nimalo u čudo današnje joj stanje. Daska je još ciela; dno, premda mjestimice popucalo i odljuštilo se, ukupno je podpuno; najlošije je stanje izvornih mastila. Sve je lice tako potamnjelo, da ne izloživ ga na sunčano svjetlo, ne razabire no samih orisa likova. Gornji sloj boja, kojima su odielo i put modelovana, izplahnuo je tako, da ugdje prodire dnena crvenookrasta boja pojedinih likova sa smedjima orisima; a gdje i gdje još je vidjeti po koji trag gornje boje. Sravne li se ostatci izvornoga nadpisa na nebištu sa dvama pobočnima, razabire se lako koliko li je izvorna boja postradala prema onoj petnaestoga vieka.

Nego izvorne boje, njeke izvjestno a njeke velevjerojatno, možemo opredieliti pomoćju još vidivih tragova na izvorniku i pomoćju bojadisanih snimaka sedamnaestoga i osamnaestoga vieka, kada su boje na izvorniku za cielo bile vidljivije nego li danas.

Po tomu sljedeće se može ustanoviti. Nebište tamnomodre boje bijaše orubljeno pojasom crvenim i urešeno sa 6 (snimci B, E) crvenih zviezda šestopiknjasta oblika, od kojih se ostatci triju vide na izvorniku. Spasitelj nosi svjetlocrvenu tuniku i ljubičastogrimizni plašt. U Petra je modruljasta tunika, smedjožut ili kestenjast plašt (C, E), svitak papira biel; u Pavla tunika tamnozelenkasta (E), plašt kestenjast; knjiga hrbta i korica smedjih. U donjem odielku, papa je odjeven bielom tunikom, ljubičastom kazulom (E), bielim crno obrubljenim palijem sa smedjim križevima, te bielom kamilavkom (B, E). Pred papom klečeći svećenik ima bielu tuniku i ljubičastomodru kazulu urešenu vezivom na ledjima (B, E). Biskup prinositelj na lievoj strani nosi bielu tuniku, ljubičastomodru vezenu kazulu (B), te bielu biskupsku krunu. Jednako je odjeven drugi prinositelj biskup.

Nadpis IC XC na nebištu, podpun je u svim snimcima izim kod E; dva su pobočna nevjerno snimljena na svim kopijama. Na dvama bakrorezima B, E, rezbar je izpod dvaju ćirilskih nadpisa dodao prevod *S. Petrus, S. Paulus.* Spomenut ću uz put, da nam je na bakrorezu B približno izvorno sačuvano vezivo na kazulama dvaju biskupa prinositelja, na osnovi kocaka sa piknjama u sredini, česa više na izvorniku ne razabiremo. Taj rezbar je takodjer nazrio slično vezivo na kazuli klečećega sveštenika pred papom, te ga neizvjestno označio; dandanas mu više nije traga vidjeti. On je takodjer približno pogodio liturgičnu krunu biskupa prinositelja na lievoj strani, kao i papinu kamilavku, ali je

[1] Sr. str. 7.

biskupu prinositelju na desnoj strani krunu pretvorio u dvokljunastu mitru.

Dočim su izvorne boje tako postradale, da im se većinom sada tek jedva nazire traga, svježije su se uzdržale one, pridodane za popravka petnaestoga vieka, na platnenom obtoku lica ikone i dvaju pobočnih nadpisa. Obtok je nješto postradao od udaraca, a nješto od rdje željeznih čavlića, kojim je platno pričvršćeno na dasku, jer vremenom nabrekla, pa osadrina gdje i gdje popucala i odljupila se. S toga na donjima dvama uglovima provirila platnena dušica obtoka; svetopetarski Odbor 1859 god. je to platno opazio, pa u izvješću netočno zaključio, da čitavo dno ikone počiva na platnu.

III.

Doba i auktor ikone.

Kompozicija ikone nam tumači samo uzrok njena postanja; nu, kada se taj dogodjaj slučio, koji je rimski papa na njoj predstavljen, tko li su dva biskupa prinositelja, po njoj ne razabiremo. Na temelju povjestnih viesti s jedne strane, a po trima slavenskima nadpisima s druge strane, dobivamo dva skrajna roka postanju ikone, deveti i dvanaesti viek. Nego, ikona nam pruža drugih podataka, na osnovi kojih možemo još pobliže opredieliti njeno postanje: slog, kojim je izradjena, i kroj liturgičnoga odiela na njoj predstavljenoga.

8. Slog ikone.

Da se pravo procieni slog ikone, red je uvažiti navedene povjestne bilježke i stanje u komu se danas nahodi. Po onim sliedi, da je ikona drugom polovinom dvanaestoga vieka već starolikom izgledala; a po ovomu razabiremo, što je izvorno, što li poznije dodano. S druge strane imajući pred očima patnje, kojim je ikona podlegla, stičemo pravo stanovište, da od oka prosudimo izvorni naris i izradbu

Da je ikona djelo bizantinske škole, to se na prvi mah razabire. Kako je već slikar Lais opazio umjestno[1], tabla ima sagomu, koje obično ne nahodimo kod inih sačuvanih nam sredovječnih slika na drvu; osniva se na grčkom mjerilu, jer visina iznosi točno $2^{10}/_{16}$, širina $1^{12}/_{16}$ a debelina $^{1}/_{16}$ grčke stope[1]. Tabla je od jablanovine, te kako Bartolini opazio, odaje, da je ikona u Rimu slikana. Začudno je na prvi mah, da čisto bizantinska slikarija istodobno nosi pomjestno rimsko obilježje; po tom se može već nagadjati, da je izradjena u Rimu bizantinskim umjetnikom.

Teknika dna nam dokazuje, da je ikona djelo starije od polovine jedanaestoga vieka. Za druge dobe bizantinskoga slikarstva od sedmoga do polovine jedanaestoga vieka, osim postupka na liepu, običajan je bio i drugi sa dnom u dva sloja, osadrine naime i tjestenine; treće dobe, nastupom druge polovine jedanaestoga vieka, ovoga postupka nestaje, jer tjesteninu nadomješća napoj dna zelenkastim mastilom, a da se slika bolje uzdrži po dovršenoj radji, mazala se jošte prozirnom teklinom ili mastnim uljem[2]. Izvorna mastila ikone takodjer nas napućuju, da ona nije djelo treće, nego druge dobe. Na

[1] Sr. Bartolini *n. dj.* str. 282.

[1] Grčka stopa = 0·3083 m. dieli se u 16 daktila, svaki = 0·0193 (sr. Hultsch *Griech. u. röm. Metrologie*, 1882, str. 697). Tabla ikone ima dakle točnu površinu od 42×28 daktila; debelina daske iznosi 0·019 = 1 daktil.

[2] Crowe und Cavalcaselle *Gesch. der ital. Malerei*, Leipzig 1877, I, str. 3, 6, 9, 58; Schnaase *Gesch. d. bild. Künste*, III, 2, str. 242 sl.; Selvatico-Chirtani *Le arti del disegno in Italia*, II, str. 207, 220; Frantz *Gesch. der christl. Malerei*, I, str. 364 sl.; Kondakoff *Hist. de l'art byzantin*, I (1886), str. 161 sl., 171 sl. Tekniku bizantinsku treće dobe usvojila i ruska škola (sr. Frantz *n. dj.* str. 377); tim je izključeno nagadjanje, da bi ikon mogla biti ruskoga porjetla.

slikama treće dobe poznate su osebunjštine, radi kojih se obično takove umotvorine nazivlju bizantinskim; naime zeleni ton pùti, množija boja u odielu pojedinih likova i konvencijonalna žutkasta tamnost svega slikanoga lica; na ikoni tih osebunjština ne ima, a boje su jednostavne i bez konvencijonalizma.

Osim teknike i umjetnička sudila sama po sebi svjedoče, da je ikona rukotvorina starija od jedanaestoga vieka. Tjelesna razmjerja pojedinih likova na ikoni su po klasičnom mjerilu od osam dužina glave. To mjerilo održala je bizantinska umjetnost sve do svoga propadanja u jedanaestom vieku, kada ljudski lik dobiva konvencijonalno nenaravsko razmjerje od devet dužina glave, štono po Manuelu Panselinosu Solunjancu (1183—85) za sljedećih viekova postade poglavitim slikarskim zakonom[1]. Naris i izradba pojedinih uda su klasičnoga načina. Glave dvaju apoštola su vješto izradjene, nosa upravna i jednako široka hrbta; ruke i prsti naravskoga razmjerja i vješte modelacije, česa već jedanaestim viekom nestaje, jer se prsti neravski oduljuju i tančaju. Draperija je još po starom načinu naravskoga položaja, redovitih i pravilnih, a ne pretjerano složenih i svedenih, nabora, kako za treće dobe. Položaj i kretanje pojedinih likova naravsko je i čvrsto, bez prenavljanja i natega. Duševni izraz je pun života i sklada sa kretom, slobodan i bez konvencijonalizma. Glave dvaju apoštola odišu veličanstvenom spokojnošću; a u Spasiteljeve, mimo lošega sačuvanja, razabire se dostojanstvena krepčina začinjena milotom, baš kao na najboljim starokršćanskim spomenicima. Likovi donjega odielka u krepkoj akciji, koja liepo kontrastuje sa blagom spokojnošću, što vlada gornjim, oštra su ali naravskoga kretanja.

Ciela kompozicija ikone, kako spomenuh, zadahnuta je dubokom vještački ostvarenom zamisli. U gornjem odielku umjetnik je upotrebio sgodno, kao glavni predmet akcije prinosa, kompoziciju obične liturgične slike, a u donjemu je predstavio sam čin i uzrok prinosa. Većim razmjerjem podanim likovima svetetitelja, prema pravilima svoje

[1] Sr. Schnaase *n. dj.* str. 287 sl.

dobe, označio je nabožni pojam o veličini, koja razstavlja umrlike od nebesnika. Vještačkom razporedbom i kretom dvaju biskupa prinositelja podredio je donji odielak gornjemu, a kretom dvaju svetitelja i Spasiteljevim spojio je akciju dvaju odielaka u jedinstvenu cjelinu. Ta je kompozicija izvorna, jer je ne nahodimo na inoj sredovječnoj slikariji. Toliko duboka zamisao, koliko vještačko ostvaranje na tako jednostavan i krasan način, odaje nam začetnika ne samo dobra slikara, nego ujedno i naobražena bogoslova. Pa nije se čuditi, dakle, što je koji vještak po dobroj kompoziciji i narisu sudeći, ikonu ocjenio umotvorom prvoga talijanskoga preporoda, a koji opet djelom V. ili VI. vieka.

Prispodobimo li ikonu s umjetničke strane sa bizantinskim slikama druge dobe, razabiremo da ona stoji u najtjesnjoj srodnosti sa djelima one škole, što je cvala po kipoborstvu za devetoga i početka desetoga vieka[1]. Doista nije nam poznata ni cigla slika na drvu te dobe[2], a da bi ju mogli i sa tekničkoga gledišta uzporediti s ikonom; nu, i na sitnoslikarijama te škole, što su do nas u najvećem broju doprle, nahodimo teknički postupak kao i na ikoni[3].

[1] Schnaase *n. dj.* III[1], str. 240 sl.; Frantz *n. dj.* str. 221; Kondakoff *n. dj.* I, str. 174 sl., II, str. 11 ss.

[2] Schnaase *n. dj.* III[1], str. 235. — Više dokaza daje slutiti, da Isukrstov lik na Veroničinom ubrusu, što se u Rimu prevelikom časću štuje, ima slikariju slavenskoga umjetnika, izvjestno stariju od trinaestoga, a vjerojatno i od jedanaestoga vieka. Ja ću se o njoj takodjer u svoje vrieme baviti; za sada spominjem razpravu A. Lecomte *La Sainte-Face,* 1885, kojom je ilustrovana Laonska kopija, izradjena 1249 god. po rimskom izvorniku. Pobliži opis izvornika nije poznat, a pristup do njega je skoro nemoguć; zato o tekničkom postupku ne smijem ništa uztvrditi. Sr. de Waal *Gli antichi tesori,* str. 27.

[3] Obširnije o umotvorinama ove škole Labarte *Les arts ind.* str. 169 sl.; Waagen *Kunstwerke und Künstler in Paris,* str. 202 sl.; Bordier *Description des peintures dans les manuscrits grecs de la bibl. nat.*, Paris 1883; Silvestre *Paleogr. univers.*, I. tabl. 71 sl.; Louandre *Les arts sumptuaires,* t. I; Bayet *L'art byz.,* Sl. 47 sl ; Albani *Man. graec.* 1727; Schnaase *n dj.* III, str. 243 sl.; Frantz *n. dj.* str. 220 sl. Sitnoslikarije Parižkoga rukopisa br. 543 su na dnu priredjenom tjesteninom raztopljene tekline i bjelančevine; sr. Frantz *n. dj.* str. 233.

Sravniv ikonu sa izvornim sitnoslikarijama te škole, sačuvanim u Vatikanskom rukopisu br. 755, izradjenim koncem devetoga ili nastupom desetoga vieka, razabrah, da se sudaraju ne samo u poglavitim obilježjima narisa, nego i u detaljima teknike, te da baš u istoj dobi po prilici bi izradjena i ikona. Od sitnoslikarija pak poznijih od prve tretine desetoga vieka[1], ikona se u velike razlikuje jednostavnošću i krepčinom narisa. Nego, u najbližoj srodnosti sa ikonom stoji glasovita zavjetna slika na liepu slavenskih apostola sv. Ćirila i Metoda, 867 god. izradjena u narteksu podzemne bazilike sv. Klimenta u Rimu[2]. Naris, teknika i izradba u tolikoj su srodnosti, da je nedvojbena istovremenost obiju; a istovjetnost u detaljima je pak tolika, da se sama misao nameće, da je sliku i ikonu očevidno jedna te ista ruka izradila. Liturgično odielo je istoga kroja na obima slikama ne samo, nego je urešeno jednakim piknjastim vezivom. S ovoga gledišta, ikona je izvjestno suvremena rečenoj slici na liepu; ova je takodjer rukodjelo bizantinskoga umjetnika kao i ikona, s toga je sasvim naravski zaključak, da su jednim te istim umjetnikom obe izradjene; te da je i ikona naslikana za boravka svete Braće u Rimu 867—868 godine.

9. Ikonografični oblici na ikoni.

Tri lika gornjega odielka od zamašite su važnosti za povjest ikonografije, te nam pružaju sudila o dobi kada su izradjena.

Kako je Spasiteljevo poprsje narisano u perspektivi od sdola vidjeno, jer u položaju gdje s visine blagosivlje dva prinositelja biskupa u donjem odielku, lice je u dužini prekraćeno. Nego, jer su boje izplahnule i sjene izčezle, neopaža se na prvi pogled da je lice narisano sa strane, pak se čini nješto kraće od naravnoga, tako, da bi rek, da je glava više četvornasta nego li dugoljasta. Nu uvaživ razmjerja čela i nosa, pak i to da je brada sasvim izbliedila, očevidno je, da je izvorni oblik lica bio dugoljast. Oči su pravilne i žive, čelo pravilno, svedeno s nosom jednako široka hrbta po klasičnom načinu; po slabim tragovima razabire se, da je gladka duga kosa okružavala čelo, a kratka brada lice. Lice je Spasiteljevo pravilna narisa, a odiše krepčinom i milotom dostojanstvenom, kao i ono na zavjetnoj slici slavenskih apoštola 867 god. u bazilici sv. Klimenta. Tip Spasiteljev je na objema slikama isti; različit je položaj, jer je na zadnjoj naslikan, gdje sjedi sučelice prema gledaocu. Sravnimo li poznate nam predstave Spasiteljeve u Rimu sa ovima dvjema, opažamo njeku razliku bilo u narisu bilo u izrazu. Da spomenem samo poznate već slike u katakombi sv. Kalista, sv. Poncijana, u kući sv. Ivana i Pavla te u Vatikanu[1], koje u izrazu izostaju za onima na ikoni i slici sv. Klimenta. Spasiteljeva predstava na slici sv. Klimenta bi ocienjena ponajboljim i prvim primjerkom zadnjega razdoblja starokršćanske umjetnosti[2]; bez krzmanja može se reći, da ona na ikoni zauzimlje poza njom odmah drugo mjesto.

Likovi dvaju apoštola ističu se osebunjštinama portreta, koje su već počele ublaživati se; oni bilježe prelaznu fazu portreta u tip. Petar je kratke smedje kose, pune guste kratke brade ravnih okomitih poteza; čela nješto u natrag svedena i razvijena umovišta nad očima; nosa s obrvama neravno svedena, pri vrhu uzka a niže širega hrbta, oduga i upravna; osrednjih i sakupljenih usta; osrednjih očiju velikih ukočenih zenica. Paval je visoka prostrana čela; nosa nješto zavinuta s čelom ravno svedena i

[1] Sr. Schnaase *n. dj.* str. 249 sl.; Frantz *n. dj.* 240 sl.; Kondakoff *n. dj.* II, str. 9.

[2] V. snimak i opis u drugom svežčiću. Sr. Dudik *Fresken aus dem Leben der heilgen Cyrill und Method in Rom* u *Mitth. d. Cen. Commission*, 1869, Sl. 1, str. 3; Mullooly *Peintures antiques de Saint Clément a Rome*, 1869, str. 23; snimak u drugom njegovom djelu *Saint Clement Pope and Martyr, and his Basilica in Rome*, Rome, 1873; Gsell-Fels *Röm. Ausgrabungen*, 1870, str. 111; Roller *Saint Clement de Rome* u *Revue archéologique*, XXIV (1872), str. 294; Bulić *Bazilika sv. Klimenta u Rimu*, 1881, str. 38 sl.; Crowe und Cavalcaselle *n. dj.* str. 70 sl.; Frantz *n. dj.* str. 290.

[1] Kraus *Real-Encyklopedie*, II, 7, 29; Mertz *Mitth. d. deutsch. Institut*, 1887, str. 190; Crowe und Cavalcaselle *n. dj.* str. 37 sl.; de Waal i Kirsch *Röm. Quartalschrift*, 1889, str. 71, 286 sl.

[2] Gsell-Fels *n. dj.* str. 111.

jednako široka hrbta; ovećih ustiju; velikih i lahko ganutljivih očiju; sprieda čelav a riedke tamne kose na tjemenu; pune duge tamne brade. Sravniv predstave dvaju apoštola sa njihovima portretima, sačuvanim na jako starim medaljonima[1], razabiremo njekih razlika. Na ovima je Petar oštre kovrčaste brade i kratka nosa; Paval skoro do zatiljka ćelav, duge šiljaste brade i orlova nosa. Na ikoni je finoći izradbe žrtvovano nuzgrednih osebunjština portreta, a vjerno su pridržana glavna obilježja. Predstave dvaju apoštola na ikoni ne spadaju med one tipične kasnije dobe, već sjećaju na četvrti i peti viek, kadno započelo portrete dvaju apoštola predstavljati s njekojim inačicama. Moguće da je slikar, izradjujuć ikonu, imao za uzorak predstave dvaju apoštola iz četvrtoga vieka, po svoj prilici po kojem mozajiku vatikanske bazilike[2]. Svakako, obličja dvaju apoštola na ikoni, na daleko se razlikuju od poznatih poznoga srednjega vieka, kada već vladaju tipi, u kojima nema nikakve osebunjštine portreta. S toga, pak najskoli radi finoće u izradbi, predstave dvaju apoštola na ikoni, su bez dvojbe ponajbolje poza najstarijim nam poznatim na spomenutim već medaljonima, koji nam predstavljaju prave portrete.

Na starokršćanskim spomenicima svitak papira znamenuje Krstov zakon, te je skoro izključivo Petrovim atributom, radi poznatoga znamenovanja, da je njemu Isukrst predao svoj nauk. U prizorima, gdje Isukrst predaje zakon Petru, svitak je znamen samoga zakona[1]. Za poznoga srednjega vieka počimaju ključevi zamienjivati svitak. Na ikoni Petar ima stari atribut, svitak. Paval obično na starijim spomenicima je bez atributa; tek devetoga vieka dobiva knjigu ili mač; onu je običnije rabila bizantinska umjetnost, ovaj zapadna[2].

Ikona nam, dakle, predstavlja s jedne strane jako stara obličja Spasitelja i dvaju apoštola, najbliža onima četvrtoga i petoga vieka, s druge strane atributima odaje ne stariju dobu od devetoga vieka. Po tomu izradba ikone najvjerojatnije pada u deveti viek[3].

Zamjerito je, da je lik Spasiteljev na ikoni, osim istovjetnosti u obličju, jednako odjeven kao na spomenutoj zavjetnoj slici slavenskih apoštola u sv. Klimenta, i što se tiče kroja i boja i draperije.

Ova potankost još većma potvrdjuje nagadjanje po samom slogu, da su obe slike suvremene i od istoga umjetnika.

10. Oblik liturgičnoga odiela na ikoni.

Za opredieljenje dobe postanja ikone najtvrdja sudila nam pruža boja i kroj liturgičnoga odiela četiriju likova donjega odielka.

Kroj kazula u svih četvorice je skoro jednak, oplovite su i padaju sprieda izpod koljena; na

[1] U vatikanskom kršćanskom muzeju medaljoni drugoga i četvrtoga vieka. Kraus *R. E.* II, str. 607 sl.; Swoboda *Röm. Quartalschrift*, 1887, str. 187; Armellini *Röm. Quartalschrift*, 1888, str. 130 sl. tabl. V.; de Rossi *Bull. di arch. crist.* 1887, str. 130.

[2] Više mozajika cara Kostantina obstojalo je u vatikanskoj bazilici za srednjega vieka. Na slavoluku je bio predstavljen car Kostantin, gdje Spasitelju i sv. Petru prikazuje baziliku; sr. De Rossi *Inscript. christ.* II[1], str. 346, 420; Duchesne *Lib. pontif.* I, str. 193. Na mozajiku abside bazilike vatikanske u gornjem odielku bijaše predstavljen Spasitelj sa sv. Petrom i Pavlom; sr. Kraus *n. dj.* I, str. 71. Nije nevjerojatno da slikar imadjaše baš jedan od tih dvaju mozajika pred očima pri izradjivanju ikone; tim više, što je ona bila namienjena samoj vatikanskoj bazilici. Pak taj savez sa Kostantinovim mozajikom i što su takove predstave na mozajicima za srednjega vieka bile nazivane »icona« (de Rossi *n. dj.* str. 68, 254), još je bolje podpomagalo predaju o savezu med ikonom i carem Kostantinom.

[1] Sr. Swoboda *Früh-christliche Reliquiarien*, str. 17.

[2] U vatikanskim minejima br. 787, X i XI v., oba su apoštola po bizantinskoj predaji opisana i naslikana. Sr. Borgia *Vaticana confessio*, str. 134; Frantz *n. dj.* str. 72 sl. Nu taj opis i slike točno se ne slažu sa obličjima na ikoni. Ovo nesudaranje tim zamjeritije što opis i slike spomenutih mineja poliegaju od prastare predaje, te bijahu u svedjernoj porabi na iztoku. Po tome je očevidno, da ikona, premda bizantinskom rukom naslikana, odaje ne bizantinski, nego zapadni uzorak, stariji od mineja.

[3] O predstavama dvaju apoštola obširnije de Waal u Krausovoj *R. E.* II, str. 607 sl.; Ficker *Darstellungen der Apostel*, uz Swobodinu ocjenu u *Röm. Quartalschrift*, 1887, str. II, sl.; Swoboda *n. dj.* str. 9 sl.; Crowe und Cavalcaselle *n. dj.* str. 46.

pamet, da sprednji kut u dvojice biskupa prinositelja, radi njihova položaja uzdignutih ruku, siže tek do koljena; ali u običnom položaju, i on bi sizao niže, kao i na papinu liku. Papina je kazula crvene boje* bez ikakvog veziva; dočim one dvaju biskupa i svećenika, što pred papom kleči, ljubičaste su boje i urešene piknjastim vezivom. Ova razlika je zamjerita; zapadna crkva je još devetoga vieka rabila samo bielu i crvenu boju na liturgičnom odielu, a iztočna je pak za same kazule rabila ljubičastu boju na tamnijoj ili jasnijoj osnovi[1]. Isti sustav vezivnoga nakita, što je na kazulama dvaju biskupa prinositelja i klečećega svećenika, mi vidimo na iztočnim kazulama devetoga vieka, najskoli pak na spomenslici sv. slavenskih apoštola u podzemnoj bazilici sv. Klimenta u Rimu[2]. Vezene kazule se pojavljuju na zapadu tek desetoga vieka[3]; na spomenutoj slici sv. Kliment papa nosi crvenu nevezenu kazulu, baš kao papa na ikoni. Kroj kazula odaje deveti viek; a razlika u boji i nakitu med papinom kazulom i onom drugih triju likova sluti, da ona predstavljaju crkovnjake iztočnjake.

Papin palij, urešen sa pet križeva, je oblika devetoga vieka, i točno odgovara onomu, što ga nosi sv. Kliment na spomenutoj već slici[4]. O biskupskim krunama i papinoj kamilavci, jer glede oblika im i dobe još se ne dotjeralo na čistac, red je da se na tanje prosbori.

O postanju i o fazama biskupske mitre prije jedanaestoga vieka, još se nije došlo do izvjestnih zaključaka[5]. Na osnovi pomnjivijega proučavanja pisane i monumentalne predaje o mitri za rečene najstarije dobe, došao sam do točnih kronologičnih oblika. Jer bih daleko zasegnuo od predmeta, kad bih ovdje na tanko iznio to proučavanje, red mi ga je ostaviti za drugu prigodu; navest ću samo izcrpivo poglavite točke uz glavnije dokaze, za dovoljno razjašnjenje biskupskih kapa, što jih na ikoni vidimo.

Već za četvrtoga vieka i na zapadu bila je u sebičnoj porabi biela mahrama ili prtena meka kapa okruglasta kroja, štono se oko glave povezivala prtenim peškirom, kojega krajevi padahu niz sljepočice ili niz zatiljak. Peškir bijaše obično vezen i raznobojan, a često se je i višestručnim omotavanjem udešavao kao kruna. Tu kapu sa peškirom grčki etimologičar petoga vieka nazivlje mitrom ili krunom[1]. U sbirci egipatskih starina bečkoga trgovca Grafa vidio sam takovu bielu mitru petoga ili šestoga vieka; na sredini peškira je prišiven modar križ. Odličniji ljudi, pak najskoli u vlasti, mjesto prtenoga peškira nošahu kovni vienac; krasan primjerak prtene kape sa kovnim viencem bi našast u Krimu[2]. I svećenici u sebičnoj porabi nošahu prtenu kapu sa peškirom; na jednoj minijaturi takovu prtenu mitru sa peškirom povezanim na zatiljku nosi jedan biskup[3]. Sedmim viekom crkovnjaci višega čina usvojiše mitru kao osobito obilježje, rabeći ju sa kovnim viencem ili bez njega. Beda († 713) opisuje svećeničku mitru, t. j. kapu sa prtenim peškirom i krunu, t. j. kapu sa kovnim viencem[4]. Takova svećenička kruna predstavljena nam je

* Tako nek se izpravi na str. 19, crti 42 i na str. 23, crti 23. Dočim je boja kazule na izvorniku izplahnula, da se izvjestno ne razabire, na bojadisanim snimcima (C, D, E) je crvenom označena.

[1] Rohault de Fleury *La Messe*, VIII, str. 23, 31, 32, 34, 36, 43. Sr. Du Cange *Gloss. m. et inf. lat.* p. r. *Castaneus.*

[2] Sr. str. 26 op. 2.

[3] De Rossi *Bull. di arch. crist.* 1863, str. 14; Kraus *R. E.* II, 207; Rohault de Fleury *n. dj.* tabl. 12, 575.

[4] Rohault de Fleury *n. dj.* VIII, str. 68.

[5] Povjestničari liturgičnoga odiela niječu porabu liturgične kape za dobe starije od desetoga i jedanaestoga vieka. Sr. Krieg u Krausovoj *Real-Encyklopedie,* II, str. 212 sl.; Mènard u opazkama *S. Gregorii Lib. sacram.*, Migne *P. L.* 78, st. 544; Duchesne *Origines du culte chrétiene*, 1889, str. 383. Za Martènom *De ant. eccl. ritibus*, 1773, I, str. 356; *Tract. nov. dipl.* IV, str. 325; *Anedoct.*, III, 510; kanonik Bock *Gesch. d. liturg. Gewänder,* II, 160 sl.; pak u najnovije doba Rohault de Fleury *La Messe*, VIII, str. 113 sl. iztakli su protivno mnenje, ali ne potvrdili ga izvjestnim dokazima. O prauzorku biskupske mitre takodjer vladaju najrazročnija menja.

[1] Servius *ad Virgil. Aeneid.* X, 538: »fascia in modum diadematis, a quo vittae in utraque parte dependent«.

[2] *Ant. du Bosphore Cym.* izd. Reinach, Paris 1892, Pl. II, str. 41 sl.

[3] Cahier *Nouveaux mélanges d' archéologie*, I (1874), Pl. III, str. 38 sl.

[4] *De tabernaculo*, pogl. 7 i 8, Migne *P. L.* 91, str. 478 sl., 482.

višekrat na spomenicima. Lik biskupa sedmoga vieka nosi na glavi oplovitu mahramu povezanu kovnim, draguljima urešenim, viencem, tako da mahrama bogato obtočena pada niz zatiljak na pleća[1]; na jednoj minijaturi dvanaestoga vieka, koja je kopija izvornika devetoga vieka[2], te na drugoj dosele neobjelodanjenoj minijaturi desetoga ili jedanaestoga vieka (Sl. 5)[3], biskupski lik nosi takodjer takovu vrst kape. Toliko po Bedinom opisu, koliko po ovim predstavama, izvjestno je, da za najstarije dobe obedvie česti, od kojih se mitra sastoji, sasvim su razstavljene jedna od druge; mahrama ili kapa što glavu

Slika 5.
Kasinska sitnoslikarija X—XI. v.

omotava, te peškir ili kovni vienac što mahramu ili kapu povezuje. Kod crkvenih pisaca se mahrama ili kapa nazivlju raznim imenima, koji svedjer znače meko pokrivalo glave; a kovni vienac κατ'ἐξοχήν krunom[4].

Koncem osmoga ili početkom devetoga vieka kapa s kovnim viencem, nazivana mitrom, a još češće krunom, prelazi iz sebične u liturgičnu porabu uz bitnu preinaku sastavnih česti. Dočim za šestoga vieka liturgični obrednik zabranjuje svakomu porabu kape za liturgije[5], početkom devetoga ju izrječito propisuje služećemu biskupu, opredjeljujuć kada li ju ima držati na glavi, kada

[1] Hottenroth *Trachten der Völker*, Stuttgart 1884, I, str. 105 sl., 562; II, T. 102, br. 10, 12. Sličan oblik na irskoj minijaturi X. v. Westwood *Fac similes of the miniatures of Anglo-Saxon et Irisch Manuscripts*, London, 1868, Pl. 50.

[2] Rohault de Fleury *n. dj.* Tabl. 664, str. 120.

[3] Rabani Mauri *De origine rerum* Br. 132, GG. f. 69.

[4] Rohault de Fleury *n. dj.* str. 113 sl.; Bock *n. dj.* II, 161.

[5] S. Gregorii *Liber Sacramentorum*, Migne *P. L.* 78, str. 53: »Et nullus clericus in ecclesia stat operto capite, nisi habeat infirmitatem, ullo tempore«.

li skinuti; te ju nazivlju krunom[1]. Prve polovine devetoga vieka rimski je papa rabio za liturgije krunu[2], te ju vidimo predstavljenu kao biskupsko obilježje na novcima od osmoga do desetoga vieka (Sl. 6.)[3].

Slika 6.
Novac pape Srgja III, 904 - 911 god.

U biskupskoj kruni devetoga vieka sastavne česti su se stopile i jedna drugoj priudesile:

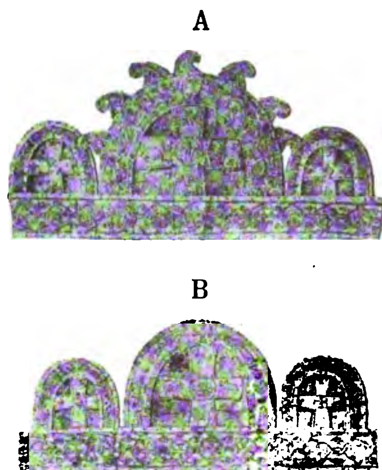
[1] *Ordo romanus* II, (800—830 god.), Migne *P. L.* 78 str. 972, propisuje, da za štenja sv. evangjelja biskup mora odložiti štap i krunu: »neque corona, neque aliud operimentum super capita eorum habetur«. Isto tako i Amalarij *Eglogae in ordin. rom.* pogl. 14 (830—832 g.); Migne n. mj. str. 1574.

[2] Pseudoizidorove dekretale 843—850 god. sastavljene (Fournier *L' origine des fausses décrétales* u *Congres scient. internat. des catholiques*, 1889, II, str. 417, 419), razlikuju izrječito liturgičnu biskupsku krunu od papinske kamilavke, od koje se poznije razvila trokruna: »Deinde diadema, videlicet coronam capitis nostri, simulque phrygium vel mitram nec non et superhumerale, videlicet lorum, quod imperiale circumdare solet collum«. Hinschius *Decret. Pseudoisid.*, str. 253.

[3] Najstarije predstave papinske liturgične krune pružaju nam papinski novci od osmoga do desetoga vieka; nego, radi uzkoće prostora i loše izradbe snimci su lih orisani, a kadkada na taj način, da je dvojbeno što predstavljaju. Dosadašnji objelodanitelji, držeći se obćenitoga mnenja, da prije jedanaestoga vieka ne bila u porabi liturgična kruna, tumačiše predstave liturgičnih kruna, kao predstave kaukâ. Sam sravnih njeke izvornike, a njeke veleuč. gg. com. C. L. Visconti i prof. N. Scagliosi. Novci, što radi ovoga pitanja zaslužuju svu pozornost, jesu sljedeći:

1. Hadrijana I (772). Argelati *De monetis Italiae*, I, tab. I, br. 1, str. 2; Garampi *De nummo argenteo Benedicti* III, 1749, str. 160, br. 1; isto Argelati *n. dj.* III, App. ad pag. III, tabl. I, br. 1, str. 63; Promis. *Mon. dei rom. pontef.* 1858, tabl. I, br. 6—9, str. 32. Kruna je polutkasta oblika sa širokom prujom urešenom crtežem na donjem rubu. Po Viscontijevom izvidu na vatikanskom primjerku, na tom novcu je izvjestno predstavljena liturgična kruna, a ne kauka, jer gornji dio lubanje u tom slučaju bio bi preveć nesurazmjerno visok.

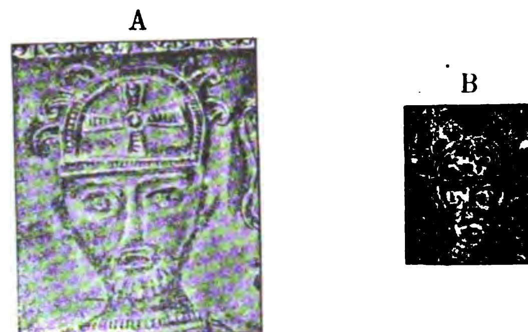
mahrama izstupa sasvim iz porabe, te je zamjenjena kapom; ova je podpuno polutkasta, a kovni vienac je urešen još nizom kovnih listova, što na okolo oblažu kapu, priljubljujuć se njenom

Slika 7.
Ploče Rossijeve liturgične krune (Tabl. XV i XVI).

obliku. Ti listovi su tanki i na rubovima kapi prišiveni. Gdjeno se nad sljepočicama dva lista spajaju, prekrivena su vrpcom, što pada dolje na ramena. Poznato nam je više predstava liturgične biskupske krune[1], nu na sreću imamo i jedan dobro sačuvani izvornik, koji je red pobliže promotriti.

Čitava liturgična oprava njekoga biskupa devetoga vieka bi našasta nazad malo godina u njekom gradu Italije, kojeg se ime još svedjer taji.

Slika 8.
Biskup s krunom na glavi na Rossijevom evangjelištaru (Tabl. II).

Ovo dragocjeno blago sada je vlastničtvom viteza G. C. Rossija u Rimu, koji ga je takodjer dao u sjajnim snimcima objelodaniti; po ovima su i naše slike 7—11 izradjene[1]. Od biskupske liturgične krune sačuvaše se podpuno zdrave dvie srebrene ploče, kojima bijaše na pročelju i na zatiljku obložena, koje su u $^{1}/_{12}$ izvorne veličine na Sl. 7. prinešene. Na srebrenoj korici evangjelištara je pak predstavljen sam biskup sa krunom na glavi, kako na Sl. 8. Da skratim opis, ja sam tu krunu obnovio vidjenu sa strane, Sl. 9. Osim ove okrugle biskupske krune u istom blagu nahodi se obložna sprednja ploča ovisoke zatubaste šiljaste kape Sl. 10., te predstava iste na korici evangjelištara Sl. 11. Ova druga kapa, šiljasta zatubasta vrha, sjeća najviše na kamilavku rimskoga pape. Dosele se nagadjalo da ovo blago pripada njekomu ravenskomu eksarku; nu, mjesto našašća nije poznato, te se izvjestno ne može suditi. Ja sumnjam, da ova čitava liturgična oprava patri njekomu papi devetoga vieka[2].

2. Ivana VIII (872). Argelati *n. dj.* tab. II, br. 19; Promis *n. dj.* tab. IV, 10, 11. Na ovom novcu predstava krune je izvjestna. Ona je polutkasta, orubljena prujom sa piknjastim uresom, koji oponaša dragulje; na lievoj sljepočici vjesi vrpca, koja pada na pleće.

3. Formoza (892) Argelati *n. dj.* tabl. III, br. 29. Oblik dvojben.

4. Ivana IX (898). Argelati *n. dj.* tabl. III, br 30. Po vatikanskom primjerku, izradba je lošija; kruna završuje čunjastim vrškom

5. Srgja III (904). Promis *n. dj.* VI, 10—12 (vidi našu Sl. 6). Kruna je označena trokrpastim orisom. Na drugom novcu istoga pape u vatikanskoj sbirci, kruna je oblika istoga kao na novcima Hadrijana I (pod br. 1).

6. Lava VIII (963) Promis *n. dj.* tabl. VIII, br. 11. Kruna je valjkasta i ravna dna te nizka; na donjem i gornjem rubu ima uresna zig-zag.

7. Lava VIII (963). Promis *n. dj.* t. VIII, 12. Kruna je polutkasta sa vrpcom na lievoj sljepočici; oblik jednak kao na novcu Ivana VIII (pod br. 2).

[1] Westwood *Fac-similes of the miniatures of Anglo-Saxon et Irisch Manuscripts*, London 1868, Pl. 50; Bock *n. dj.* tabl. XXI, sl. 1, 2, 5; Rohault de Fleury *n. dj.* tabl 636, str. 113 sl.; Reusens *Elem. d'archéologie chrét.* I, str. 509, Slika 556.

[1] G. C. Rossi *Ignote suppellettili sacre di oro e di argento*, Roma 1888; njeke table su preštampane u *Röm. Quartalschrift*, 1889, 1890 i kod Rohault de Fleury *n. dj.* Pl. 653 bis.

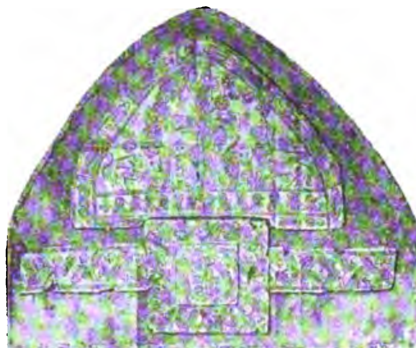
[2] De Waal *Röm. Quartalschrift*, 1889, str. 66 nagadja da blago pripadaše ravenskomu eksarku Srgju (772 do 770), oslanjajuć se na predpostavu, da kruna (Sl. 7) nije biskupska liturgična, nego obilježjem svjetovne vlasti.

Za desetoga vieka, kako nam predstave svjedoče, dno biskupske liturgične krune počima

Slika 9.
Obnovljena liturgična kruna po pločama Sl. 7 A. B.

gubiti svoj okrugli oblik, izbijajuć u dva roga na pročelju i zatiljku, ili nad sljepočicama; te na zapadu jedanaestim viekom ona dobiva poznati poznije stalni kljunasti oblik[1], koji je za sljedećih viekova pridržala; dočim na iztoku pridržava okruglasti oblik, štono dvanaestoga vieka daljnim razvijanjem u visinu i širinu dotjerao do dvopolutkastoga na vrhu križem urešenog uzorka, štono je i dandanas u porabi[2].

Slika 10.
Sprednja ploča Rossijeve kamilavke (Tabl. XIV).

Već sam opisao krunu, koju na glavi nosi biskup prinositelj ikone na lievo (str. 19, Sl. 4). Sravnimo li ju sa poznatim nam uzorcima, očito je, da ona ima oblik krune rabljene za devetoga vieka. Tim pak, što je biskup prinositelj u pontifikalnom odielu, izvjestno je, da je i kruna baš

Slika 11.
Kamilavka na Rossijevom evangjelištaru (Tabl. V).

liturgičnom krunom; te i s ovoga gledišta, ona ne može biti starija od devetoga vieka.

Jer liturgična biskupska kruna desetim viekom izticanjem rogalja ili kljunova počima gubiti svoj jednostavni polutkasti oblik, moramo našu krunu smatrati starijom od te prelazne faze. Kad ne bi bilo na priruči inih dokaza, da se opredieli doba postanja ikone, dovoljna bi bila sama liturgična kruna, koja resi glavu prinositelja biskupa na

Nego, da je ta kruna doista liturgična, svjedoče nam dvie predstave istoga biskupa u podpunom pontifikalnom odielu, gdje on nosi istu tu krunu na glavi (Sl. 8). Zamjeritije je još, da taj nepoznati biskup ima drugu liturgičnu kapu zatubasta vrha (Sl. 10), te da i nju takodjer nosi podpuno pontifikalno odieven (Sl. 11). Ova dvojaka liturgična kapa može patriti samo rimskomu papi: *kruna biskupska* naime, i *kamilavka* (phrygium, mitra), koje je devetoga vieka počeo rimski papa liturgično porabljivati (sr. str. 29, op. 2). Blago pak nije starije od devetoga vieka, kada tek i kruna i kamilavka dospješe u liturgičnu porabu; a ornamentacija, kao što je već Rohault de Fleury kazao, odaje karlovinžku dobu.

Na prvom Kongresu kršćanskih arkeologa u Spljetu, prof. Grisar je iztakao sumnju o autentičnosti blaga viteza G. C. Rossija; nu, priznat mi je, da glede onih komada, kojima sam se sada bavio, nijesam našao podatka, što bi tu sumnju mogao potvrditi. Svakako dalnja iztraživanja s izvidom samih izvornika, koji meni nijesu pristupni bili, nadat se je, da će dorješiti ovo pitanje. Moguće je, da su opisani komadi stereotipne kopije izvornika, koji dosele ne bijahu poznati; nu, to ne bi mienjalo njihove znanstvene vriednosti. Da u Rossijevom blagu ima koji drugi komad spatvoren, cienim, da se može svim pravom sumnjati.

[1] Reusens *n. dj.* I, str. 509 sl.

[2] Weiss *Kostümkunde*, II, str. 59, 63; Rohault de Fleury *n. dj.* VIII, str. 115.

lievo, da se izvjestno zaključi, da je ikona mogla biti naslikana jedino za devetoga vieka.

Ovaj zaključak potvrdjuje i oblik kamilavke, što resi papinu glavu u srednjem prizoru donjega odielka, koju već spomenuh (str. 19). Već početkom osmoga vieka rimski papa rabljaše kamilavku, nu tek polovinom devetoga vieka dospje ona iz sebične u liturgičnu porabu, kao što po pisanoj predaji možemo izvjestno zaključiti[1]. To nam potvrdjuju i predstave na spomenicima. Jedna dosele neobjelodanjena minijatura Prumienskoga kartulara devetoga vieka predstavlja papu Nikolu I, sa visokom čunjastom kamilavkom otkanom na okomite i poprečne pruje (Sl. 12)[2]. Lik sv. Petra na novcima Srgja III.

Slika 12.
Prumienska sitnoslikarija IX. v.

(904—911; v. Sl. 13)[3] i Benedikta VII. (974—984; v. Sl. 14)[4], radi loše izradbe predstavljen je sa kamilavkom piramidalnoga oblika; na drugom novcu Srgja III. (Sl. 15)[5] kamilavka po sredini visine ima jednu poprečnu pruju. Na nadgrobnom spomeniku Klimenta II, 1047 god. u Bambergi izradjenom, papa nosi čunjastu visoku kamilavku bez ikakva uresa[1]; na slikama jedanaestoga i dvanaestoga vieka u podzemnoj crkvi sv. Klimenta u Rimu i u Lateranu papa nosi čunjastu kamilavku urešenu na donjem rubu jednom krunom[2]. Neizvjestno je, kada bi dodana ova prva kruna papinskoj kamilavci; valjda već za Srgja III. (sr. Sl. 13); drugu dodade Bonifacije VIII. (1294), a treću Kliment V. (1305)[3]. Velevjerojatno smijemo smatrati već opisanu kovnu ploču iz blaga viteza G. C. Rossija (str. 31, Sl. 10) pročelnom polovinom papinske kamilavke devetoga vieka. Na našoj ikoni kamilavka je čest liturgičnoga papinog odiela, a ne ima krune na donjem rubu; te odaje dobu od polovine devetoga do početka desetoga vieka.

Slika 13.

Slika 14.

Slika 15.

Novci Srgja III. i Benedikta VII.

Po obliku liturgične krune i papinske kamilavke sudeći, naša ikona bi izradjena za druge polovine devetoga vieka.

11. Dva biskupa prinositelja na ikoni jesu sv. Ćiril i Metod.

Po suglasju svih navedenih podataka je izvjestno, da je ikona djelo suvremeno dvama slavenskima apoštolima. Prisutnost slavenskih nadpisa na ikoni, svjedoči za slavensko porjetlo ikone. Tiesna umjetnička srodnost medju ikonom i zavjetnom slikom slavenskih apoštola u sv. Klimenta već vodi na zaključak, da je i vatikanska ikona takodjer slika sv. Ćirila i Metoda.

Na slici u sv. Klimenta dva svećenika prinositelja, o desnu Spasitelju sv. Ćiril a o lievu sv.

---

[1] *Lib. Pontific.* »In Constantinum« (708—715) § V; Duchesne n. mj. I, str. 391, 394 op. 8; II, str. 167 op. 5; sr. više str. 29, op. 2.

[2] Kamilavci je vrh presječen svetačkim viencem, te je vršak na našoj slici orisom popunjen. Kamilavka je jasnomodre boje, a okomite i vodoravne pruje, oponašajuće pleter, označene su nješto tamnijom bojom. Na to me upozorio pismeno gosp. Kauffer, Trierski knjižničar, koji mi je dostavio narisan snimak, po komu je izradjena naša slika. Ovakovu pletenu ili na pruje otkanu papinsku kamilavku predstavlja još jedan spomenik dvanaestoga vieka. Bock *n dj.* I, T. VII, 5, str. 362.

[3] Promis *n. dj.* Tav. VII, 1, str. 81; Argelati *n. dj.* I, Tab. III, 35, str. 4.

[4] Promis *n. dj.* Tav. IX, 12, str. 97.

[5] N. mj. Tav. VII, 2, str. 81; Argelati *n. dj.* I, Tab. III, 24, str. 4.

[1] Bode *Gesch. d. deutschen Plastik,* Berlin 1887, str. 68, 69.

[2] Rohault de Fleury *n. dj.* Tabl. 12, 575, 588.

[3] Sr. Bock *n. dj.* II, str. 159; de Rossi *Bull. di arch. crist.* 1864, str. 3; Rohault de Fleury *n. dj.* VIII, str. 137; Duchesne *Liber pontif.* I, str. 394.

Metod, u obličju su podpuno istovjetna dvama biskupima prinositeljima na ikoni; na onoj je Ćiril dugoljasta golobrada lica, kao i prinositelj biskup na lievo na ikoni; a Metod je koštunjasta lica, zaokružena kratkom oštrom bradom, kao i drugi biskup prinositelj na ikoni, te kao klečeći svećenik pred papom u srednjem prizoru. Dakle, biskupi prinositelji ikone jesu sv. Ćiril i Metod; a srednji prizor predstavlja Hadrijana II., gdje sv. Metodu podieljuje biskupsko redjenje. Ikona je dakle zavjetna spomenslika slavenskih apoštola, izradjena na uspomenu zabiskupljenja sv. Metoda Hadrijanom II.

Hadrijan II. zaredio je, kako se obično cieni, biskupima skupa oba sveta Brata dne 5 siečnja 868 godine[1]. Na ikoni su oba prinositelja u biskupskoj odeždi, te njena izradba pada potla toga dana. Osim toga, oba prinositelja su predstavljena kao živuća, a sv. Ćiril je preminuo na 14 veljače iste godine. Po tome izradba ikone pada izvjestno u kratko razdoblje od 5 siečnja do 14 veljače 868 godine.

Prigodimice se je osvrnuti na njeko nagadjanje o dobi ikone, koje ne ima ozbiljne podloge. Reklo se naime, da ikona doista može predstavljati svete slavenske apoštole; ali da sve isto nije njima suvremena, nego poza dvanaestim viekom izradjena u kojem slavenskom kraju, a na njihovu uspomenu (v. str. 13 u opazci).

Toj tvrdnji protivi se slog i kompozicija ikone, kao i svi ostali već navedeni podatci. Osim toga poznato je, da je sv. Ćiril, odmah poza preminućem, bio u Rimu samom i po slavenskom svietu svetcem čašćen, kao što nam osim pisanih izvora i dvie slike u sv. Klimenta dokazuju. Sv. Metod je takodjer poza smrću od Slavena svetcem čašćen. Da je ikona bila izradjena poza smrću njihovom, izvjestno je, da bi obadvojice likovi na ikoni bili svetačkim viencem urešeni. Odsutnost svetačkih vienaca na likovima sv. Ćirila i Metoda dokazuje izvjestno, da je ikona izradjena za njih živih.

[1] Ginzel *Gesch. d. Slavenap.* str. 48. Mnenje P. Lavrovskoga (*Žur. M. n. pr.* 1885, April, 161—175), da sv. Ćiril nije bio nigda biskupom, oprovrgnuto je vatikanskom ikonom, koja Ćirila predstavlja u biskupskom odielu

Važno je spomenuti, da sveta dva Brata na slici u sv. Klimenta predstavljena su takodjer kao živuća, ali u svećeničkom odielu. Ta slika je, dakle, izradjena prije njihova zabiskupljenja. Dva Brata su u Rimu boravila od prosinca 867 god. do veljače 868 godine: slika u sv. Klimenta bi izradjena, dakle, prosinca 867 god.; a vatikanska ikona siečnja ili veljače sljedeće godine.

Ikona je izvjestno u Rimu izradjena, te kao zavjet slavenskih apoštola, prvih dvaju mjeseca 868 god., obješena na grob sv. Petra u vatikanskoj bazilici.

12. Sveti Metod je auktor ikone.

Na sada vidivoj površini ikone ne ima nikakvoga znaka slikareva. Nu, cienim, da sama ikona po sebi odaje svoga rukotvorca. Kao uzrok prinosa ikone u srednjem prizoru predstavljeno je podieljenje biskupskoga reda samomu sv. Metodu Hadrijanom II.; dočim su postrance oba sveta Brata predstavljena kao prinositelji. To je zamjeritije tim više, jer su oba sveta brata zajedno zabiskupljena. Kad su oba sveta brata prinositelji ikone radi jednoga istoga dogodjaja, sbivšega se u isto vrieme, samo po sebi sliedi, da, kao uzrok prinosa, moralo bi biti predstavljeno u srednjem prizoru donjega odielka biskupsko zaredjenje obadvojice, a ne samoga Metoda. Nameće se dakle pitanje, zašto je na ikoni kao uzrok prinosa predstavljeno samo zaredjenje Metodovo a ne i Ćirilovo? Slikara nije na to nagonila nestašica prostora, a da je bio prisiljen izostaviti jedan lik; te ne ima mjesta pukom slučaju ili neprilici. Od svake, sv. Ćirila kao starijega i odličnijega brata, a najskoli kao poglavitoga prinositelja ikone same, moralo je zapasti mjesto u srednjem prizoru, a ne sv. Metoda. Taj prizor, pa i ikona stoje, dakle, radi njekoga osobitoga razloga, u tjesnijem savezu sa sv. Metodom, u komu sv. Ćiril ne stoji. Taj savez ne može biti drugi, nego da je sv. Metod sam ikonu naslikao. Nemamo izpravne viesti, da je sv. Metod doista slikarom bio; ali to možemo više nego slutiti. Za devetoga vieka bijaše slikarstvo, najskoli na iztoku, izključivo njegovano u samostanima; a sv. Metod je bio najprije Olymp-

skim kaludjerom, pak Polychronskim opatom: dva samostana na glasu radi slikarstva; s toga ne samo da je zanago moguće, nego dapače u velike vjerojatno, da je sv. Metod bio slikarom. Dapače po njekim izvorima kaludjer Metod, krstitelj bugarskoga kneza Borisa, kojega obično se istovjetuje sa apoštolom sv. Metodom, doista bijaše slikarom[1]. Ikonu i sliku u sv. Klimenta istodobno je izradila jedna ruka i to bizantinske škole, a za kratkoga boravka svete Braće u Rimu; na jednoj su nadpisi slavenski a na drugoj latinski. Na objema slikama sv. Metod je predstavljen kao drugi prinositelj. Kompozicija ikone odaje ne samo vješta slikara, nego i duboka bogoslovca, koji je znao još slavenski i latinski. Ove okolnosti pak, ne samo da potvrdjuju nagadjanje, da je sv. Metod bio slikarom, nego očevidno svode na zaključak, da su ikona i slika u sv. Klimenta njegovim djelom. Po tom vatikansku ikonu sv. Petra i Pavla naslikao je sv. Metod, na uspomenu svoga zabiskupljenja na 5 siečnja 868 god.; te ju skupa sa svojim bratom sv. Ćirilom, po tadanjem običaju, objesio na grob sv. Petra kao zavjetnu spomensliku.

13. Nadpisi na ikoni i Ćirilovo pismo.

Na ikoni se sada vide tri nadpisa. Po tehničkim podatcima zaključih, da samo nadpis na nebištu IC XC jest izvorni; a da dva pobočna СТЪI ПЄТРЪ i СТЪI ПАВЪЛЪ nijesu izvorna, nego dodata ikoni za popravka petnaestoga vieka (v. str. 22). Pa opazih jošte, da su ova dva nadpisa kopije izvornih, kojih se sada ne vidi na ikoni. To potvrdjuju i drugi dokazi.

Popravak petnaestoga vieka, prigodom prenešenja ikone iz bogomolje sv. Križa pred grob sv. Petra, bi izveden nalogom i nadzorom Svetopetarskog kaptola. Kako nam pogreške u oblicima pismenâ svjedoče, popravljačem je bio slikar neslaven, rimljanin. Za dobe popravka se tvrdo vjerovalo, da je ikona baš ona drevna slika cara Kostantina, o kojoj govori žiće sv. Silvestra; s toga bila u velike čašćena i pažena, te kao prevelika svetinja izložena pred grob sv. Petra. Sve ovo izključuje i samu mogućnost, da je slavenska, ili bilo koja, ruka samovoljno ona dva nadpisa dodala ikoni. Što je popravljač te nadpise dodao, drugačije se, dakle, ne može protumačiti, nego time, da je prerisao starije uzorke.

Pravopisni a donjekle i paleografični oblici dvaju pobočnih nadpisa, kao što ćemo malo niže vidjeti, ne samo da su stariji od petnaestoga vieka, nego su baš najstariji dosele poznati. Ova okolnost izključuje bezuvjetno, da bi izvorno postanje nadpisâ moglo biti poznije od postanja ikone; a svodi na izvjestan zaključak, da su dva nadpisa kopije izvornih, još za rečenoga popravka vidivih na ikoni, nadpisa.

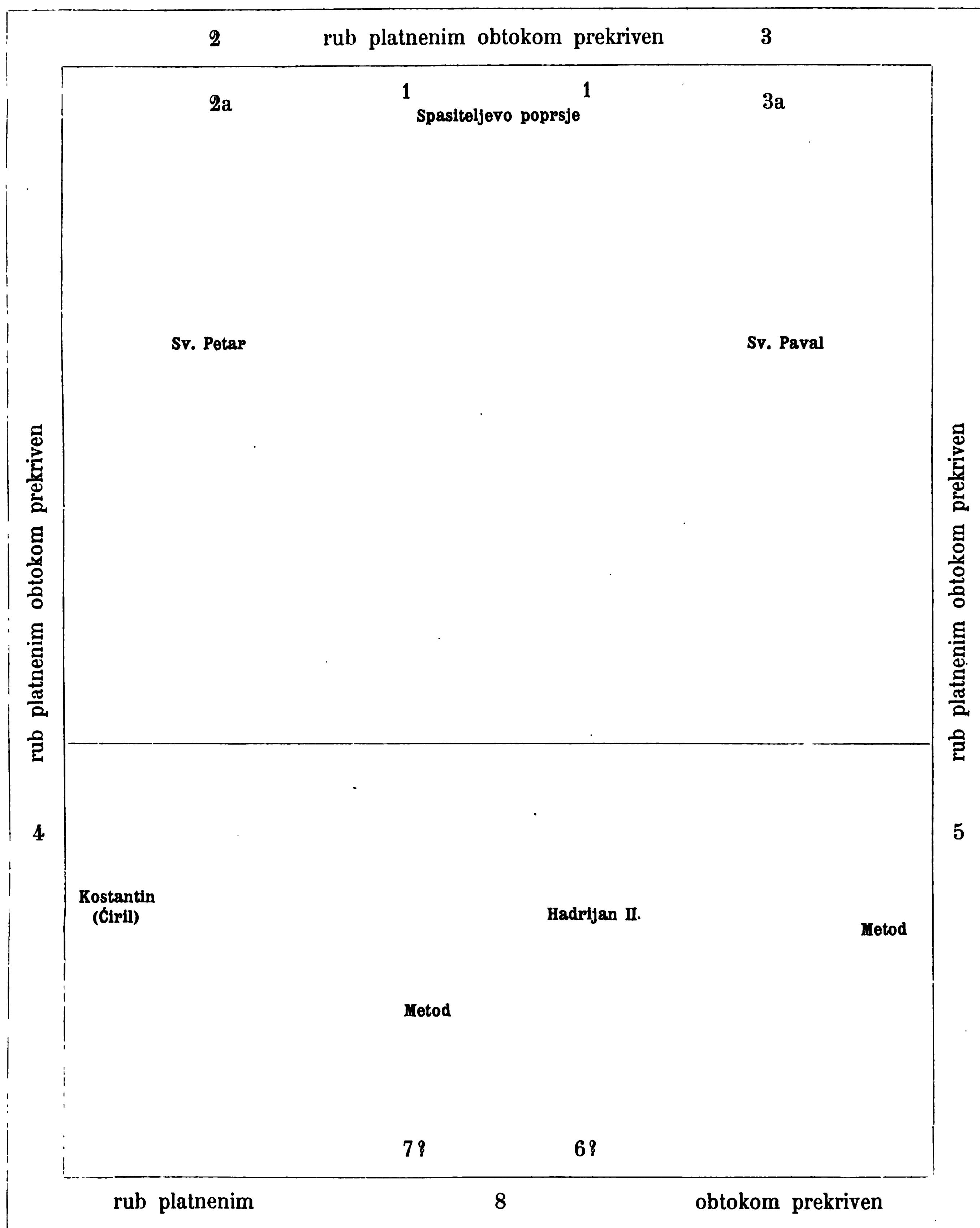
Gdje su ta dva izvorna nadpisa stajala, da ih se danas ne vidi; pa je li valjda na ikoni bilo još drugih nadpisa, kojih uslied rečenoga popravka nije danas vidjeti? Analogijom smijemo zaključiti, da je na ikoni bilo više izvornih nadpisa i opredieliti im položaj.

Na starim i sredovječnim slikama bijaše obična navada sa više nadpisa tumačiti predstavu: ovećim posvetnim nadpisom na podanku slike označivao se je sadržaj ciele predstave, a kraćim nadpisima ili čitkama, sadržećim samo ime, bijahu obilježeni pojedini likovi. Ovih čitka obično je bilo toliko, koliko je bilo likova na slici; te stajahu do samih likova ili na rubovima do njih. Već po ovomu, i bez toga, što je izvjestno, da su u gornjem odielku ikone bila tri izvorna kraća nadpisa ili čitke, moramo predpostaviti, da je ikona imala toliko čitkâ, koliko je na njoj likova i još oveći posvetni nadpis.

Da mimoidjem mnogobrojne primjere, upozorit ću samo na opetovano već navedenu zavjetnu spomensliku svetih slavenskih Apoštola u narteksu podzemne bazilike sv. Klimenta u Rimu[1]. Jer je ova slika suvremena ikoni, istom rukom izradjena i u istom savezu sa svetom Braćom, najbolje će nas podučiti o broju i o položaju izvornih nadpisa na ikoni.

[1] Već Bollandisti (*Acta SS.*, Maii II, str. 13) poistovjetovaše kaludjera i slikara Metoda sa apoštolom sv. Metodom. Noviji njeki pisci pobijaju to poistovjetovanje; nu, po mnenju samoga Hergenröthera (*Photius*, I, str. 597), navodi im nijesu dovoljni.

[1] Sr. str. 26. Opis i snimak ove slike doći će u drugom svežčiću.

Obrazac obnove zavjetne spomenslike sv. Ćirila i Metoda (k str. 36).

Brojevi označuju položaj nadpisâ.

*

Svetoklimentska slika, kao obično starije bizantinske slike, nosi na podanku oveći posvetni nadpis, žalibože slabo sačuvan, te dvie čitke na gornjem rubu, a dvie vertikalno razporedjenih pismena na pobočnima, koje označuju četiri lika angjela i svetaca. Tako su i na ikoni morali biti razporedjeni nadpisi. Gornji odielak sa tri lika imao je tri nadpisa. Čitka označujuća Spasiteljev lik još je vidiva (v. Obrazac na str. 35, br. 1, 1). Dvie čitke označujuće likove sv. Petra i Pavla, kojih kopije petnaestoga vieka vide se na slikanom polju (br. 2a i 3a), mora da su stojale na gornjem rubu, prekrivenom platnenim obtokom petnaestoga vieka (br. 2 i 3). Popravljač, dakle, prije nego li je izvorne čitke prekrio obtokom, preslikao ih je malo niže na slikano polje! Donji odielak ikone je sa četiri lika; čitke odnoseće se na nje, jer odielak gornjega ruba nema, mogle su naći mjesta na donjemu i pobočnima rubovima. Na pobočnima rubovima, kao na spomenutoj slici u sv. Klimenta, čitke pismenima vertikalno razporedjenim označivahu skrajne likove; t. j. na lievom rubu (br. 4) lik biskupa K o s t a n t i n a (Ćirila), a na desnom (br. 5) lik biskupa M e t o d a. Čitka sa imenom K o s t a n t i n a na lievom rubu dala je povoda Romanovoj predaji, koja je poistovjetovala prinositelja ikone biskupa Kostantina sa carem Kostantinom, tako da mu lik dvanaestoga vieka okrunilo kraljevskom krunom (v. str. 21). Srednja skupina, predstavljajuća Metodovo zabiskupljenje Hadrijanom II., ili je bila označena dvjema čitkama na donjem rubu (br. 6 i 7), ili ovećim posvetnim nadpisom (br. 8), kao što je slučaj na slici u sv. Klimenta. Ovo tri (4, 5, 8) ili pet nadpisa (4, 5, 6, 7, 8) donjega odielka, popravljač petnaestoga vieka prekrio je sasvim platnenim obtokom; a nije jih prerisao, ili jer mu mjesta ne dotjecalo, ili jer, radi izloženijega položaja, pismena bila oštećena, ili, jer slavenska, njemu se ne činila toliko važna da ih preriše.

Od svih osam, ili barem šest izvornih nadpisa, danas se vide samo kratice Spasiteljeva imena na nebištu; odstranjenjem platnenoga obtoka došli bi na vidjelo i ostali nadpisi, za cielo od prevelike znamenitosti za slavenski sviet.

Opredieliv izvjestno postanje sada vidivih triju nadpisa na ikoni, iztaknut ćemo njihovu vriednost sa paleografičnoga i pravopisnoga gledišta.

Nadpisi ikone bijahu obično nazvani „ćirilskima"; ja sam se toga naziva škrbao, te sam ih nazvao u obće slavenskima. To pismo se najpravije može nazvati slavenskom uncijalom; biva pismom, iz koga se desetim viekom stala razvijati „ćirilica".

Pismena u čitki do Spasiteljeva lika, koja su jedina izvorna, sudeći po još vidivim tragovima i po reprodukciji na snimcima, imaju kićene kaligrafične oblike devetoga vieka.

Dva pobočna nadpisa su kopije izvornih; jeli popravljač petnaestoga vieka vjerno prerisao i izvorne oblike pismena, ili je prepisao nadpise pismenima svoje dobe? Sravniv dva nadpisa sa suvremenim pismom očevidno je, da je popravljač doista nastojao, da barem približno oponaša izvorne oblike pismena. Polovinom petnaestoga vieka u Rimu je u porabi bilo čisto kapitalno pismo; a u obama nadpisima nijesu upotrebljeni čisti kapitalni oblici, nego unicijalni sa nakitima, koji se opažaju na minijaturama mnogo starijim od petnaestoga vieka. Izvjestno je pak, da popravljač, rimski slikar nevješt slavenskom pismu, u pismenima čisto slavenskim i u vezanicama, oponašao je što vjernije izvorne oblike; i dotle, da je česti pismena, koje rad nestašice prostora nije mogao na svom mjestu naslikati, premjestio na drugu stranu, gdje je bilo prostora (v. str. 22). Pa tako oblici pismena dvaju pobočnih nadpisa, dočim se razilaze od onih petnaestoga vieka, nose mnogo starije obilježje, te se u narisu i nakitima u velike približuju oblicima izvornoga nadpisa na nebištu. Dva nadpisa dakle, i ako su kopije petnaestoga vieka, ne nose kaligrafično obilježje te dobe; nego nam predstavljaju oblike pismena izvornih nadpisa devetoga vieka.

Još je izvjestniji zaključak o pravopisnim oblicima. Dr. Rački smatrao je ikonu poznijom od dvanaestoga vieka, baš radi toga, što pravopisni oblici dvaju napisa nijesu najstariji; te je kao najstarije predlagao: **СТЫИ ПЕТРЪ і СТЫИ ПАВЪЛЪ**

mjesto СТЫ ПЕТРЬ i СТЫ ПАВЬЛЬ, kako on čitaše po malo vjernom Mančunovom bakrorezu (v. str. 13 i 14, u opazkama). Ali na ikoni se doista čita: СТЪІ ПЕТРЪ i СТЪІ ПАВЪЛЬ, koji oblici su nedvojbeno najstariji poznati. Poraba tvrdoga jera u skupini jery ЪІ nahodi se samo u najstarijim glagolskim i ćirilskim rukopisima prije dvanaestoga vieka; u poznijim spomenicima glagolskim tvrdi jer Ъ zamienjiva se mekim Ь, a u ćirilskim još i І zamienjiva se sa И. Isto vriedi i za porabu tvrdoga jera Ъ u rieči ПЕТРЪ, gdje spomenici pozniji od jedanaestoga vieka rabe meki jer Ь. Nego najzamjeritije je, da u rieči ПАВЪЛЬ tvrdi jer Ъ zamienjuje glasnik ȣ, što se nahodi samo u najstarijim rukopisima; ova osebunjština je doista neobična, ali sluti na najveću starinu. Ovi oblici nijesu mogli biti samovoljno umetnuti petnaestoga vieka, kada su bili izvan svake porabe; slikar popravljač ih je prerisao iz izvornih nadpisa, izradjenih pod očima sv. Ćirila, koji je to pisanje prvi uveo.

Slabosačuvana čitka do Spasiteljeva lika predstavlja nam ostatke, a dva pobočna nadpisa oponašaju dosta približno cjelovite oblike pismena, koja su sveta dva slavenska Apoštola rabila da urese svoj zavjet.

Kad bi uklonjen bio platneni obtok, što uokviruje lice vatikanske ikone, došla bi na vidjelo valjda još cjelovita pismena izvornih nadpisa na rubovima, te bi se konačno dorješilo staro preporno pitanje o obliku pisma, koje je sv. Ćiril uveo u slavensku knjigu. Dočim želim, da se to što prije dogodi, budi mi dopušteno predložiti jedno nagadjanje, osnovano na dosele navedenim opazkama, o obliku pisma sv. Ćirilom uvedenom i o savezu istoga sa glagoljicom i ćirilicom.

Dočim se prije scienilo, da ćirilska azbuka bi sv. Ćirilom iznašasta, noviji iztraživaoci slavenskoga pisma drže, da je prije ćirilske azbuke u porabi bilo starije slavensko pismo, glagolsko; te da je ovo sv. Ćiril uobličio iz pismena, koja već prije bijahu u porabi kod Slavena, uz njekoje preinake i dodatke[1].

[1] Milinović *Crtice*, str. 124, nabraja dokaze, na kojima se osniva danas vladajuće mnenje. Obširnije to mnenje obrazložuju: Rački *Pismo slovjensko*, 1861; prof. Jagić *Archiv f. slav. Philol.* VII, 444—479; Bjeljajev *Istorija alfavita*, Kazan, 1886; Miklošić čl. *Glagolitisch* u Ersch-Gruberovoj *Encyklopädie;* Broz *Crtice iz hrvatske književnosti*, 1888, II, str. 21 sl.; te opet Rački *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, 1894, str. 257 sl. Pertzov pokušaj *De cosmographia Ethici*, 1859, str. 150 sl., da je glagoljicu obreo filozof Etik; te Geitlerov *Die albanesischen und slavischen Schriften*, 1888, da njeka glagolska pismena poliegaju iz arbanaškog pisma, nijesu uspjeli; sr. Jagić *Archiv* n. mj.

Englezki učenjak Taylor pak dokazao je, da glagoljica i ćirilica, izuzam osebitih slavenskih znakova, poliegaju iz grčke azbuke; glagoljica iz sebičnoga kursivnoga, a ćirilica iz uncijalnoga pisma[1].

Po danas vladajućem mnenju, sv. Ćiril je rabio izključivo glagoljicu, a ćirilica se stala razvijati tek desetim viekom[2].

Nadpisi na vatikanskoj ikoni, i ako se ne mogu smatrati čistoga oblika ćirilske azbuke, ipak stoje prema ovoj, kao otac prema sinu; te bi svjedočili, da je sv. Ćiril rabio ono pismo, iz koga se desetim viekom stala razvijati ćirilska azbuka, naime grčku uncijalu dopunjenu sa osobitim čisto slavenskim znakovima.

Ovaj zaključak djelomice protivi se danas vladajućemu mnenju, da je sama glagoljica izključivo Ćirilovo pismo, a ćirilica da je poznija za pol vieka po prilici od glagoljice; ali mislim da je osnovan i da ne obara rečenoga mnenja.

Po Taylorovom dokazivanju i glagoljica i ćirilica potječu od grčke azbuke: ona od kursive, ova od uncijale. Za dobe sv. Ćirila oba ta načina pisanja su bila u porabi; uncijala za sjajnije rukopise, a kursiva u sebičnom životu i za manje važnije stvari; ili, kako Bjeljajev veli, pismo u svagdanjem životu, svjetsko pismo, bijaše kursivno, a uncijala liturgično[3]. Kad je sv. Ćiril uobličio grčku azbuku za slavensko pismo, po sebi sliedi, da je usvojio oba načina

[1] Jagićev *Archiv f. slav. Philolog.* V, 191.

[2] Od novijih strukovnjaka, sam ruski arhimandrit Leonid, *Sbornik ruske akademije* LIII, 3, 1 sl., vraćajuć se na staro mnenje, nagadja, da je ćirilicu obreo sveti Ćiril 862 god., a glagoljicu Ninski biskup Teodozije 879 godine.

[3] *N. dj.* str. 78.

pisanja; uncijalno za sjajnije liturgične knjige, a kursivno za običnu porabu. Ovo dvostruko pismo Ćirilovo može se nazvati slavenska uncijala i kursiva; da se razlikuje od ćirilice i glagoljice, što se od njih poznije razviše u samostalne azbuke.

Sravnimo li najstarije glagolske i ćirilske rukopise nama dosele poznate, od kojih nijedan nije stariji od desetoga vieka, opažamo, da su oba načina pisanja razvila se već u samostalne azbuke, odielila se sasma jedna od druge, postavši svaka pomjestnom azbukom. Desetoga vieka već imamo pravu glagoljicu i ćirilicu; nego, proces toga odieljivanja, postepeni razvitak jedne i druge azbuke, radi nestašice starijih pisanih spomenika, nijesmo u stanju da opredielimo. To samo vidimo, da je kursivno grčko pismo u glagoljici desetoga vieka izgubilo svoju poglavitu karakteristiku, kursivnost naime; jer je glagoljica, mjesto postati jednostavnijom, kao kursivno pismo, naravnim razvitkom što naručnijim oblicima za lašnje i brže pisanje, stala poprimati okrugle uncijalne pak kapitalne uglovite oblike. Obratni proces opažamo kod ćirilice; ona je stala gubiti veličajnost grčke uncijale, poprimiv malo po malo kursivnije oblike, očito iz težnje da čim naručnijom postane za lašnje i brže pisanje. Sličan pojav opaža se skoro suvremeno i na zapadu: od latinske uncijale za devetoga vieka nastaje naručnija semiuncijala, koja iztiskuje iz porabe kursivu. Paleografični oblici, dakle, najstarije glagoljice i ćirilice, odaju nam prelaznu fazu usavršivanja, koja se i kod jednog i drugog pisma samostalno i u protivnom smjeru provadja pod uplivom skroz različitih okolnosti, najskoli pod pomjestnim utjecajem. Nu, baš ta pretvorba predpostavlja neobhodno za devetoga vieka porabu zamjeničnu i uncijale i kursive, iz koje se ćirilica i glagoljica razvijaju za desetoga vieka; to jest ono dvojako zamjenično pisanje, koje je sv. Ćiril medju Slavenima uveo.

Imajući pred očima ovo razmatranje, s laka se tumači, zašto na vatikanskoj ikoni nadpisi nijesu glagolskim pismenima, koja su po vladajućem mnenju baš Ćirilova; nego pismenima, koja su prauzorkom ćirilskih pismena. Na umjetnim spomenicima u obće, najskoli pak na onim suvremenim ikoni, za nadpise se upotrebljavala izključivo kapitalna ili uncijalna azbuka, a nigda kursivna. S toga na zavjetnoj spomenslici vidimo upotrebljenu Ćirilovu uncijalnu azbuku, iz koje se desetim viekom stala razvijati semiuncijalna azbuka ili ćirilica.

14. Povod poistovjetovanju ikone sa prastarom slikom sv. Petra i Pavla.

Sveta Braća, dva slavenska apoštola, objesiše po tadanjem običaju svoju spomensliku kao zavjet na grob sv. Petra, mjeseca siečnja ili početkom veljače 868 godine. Tu je ikona mirno visjela medju inim mnogobrojnim zavjetima sve do polovine dvanaestoga vieka; a medjutim pala u zaborav svaka uspomena o njenom porjetlu i darovateljima. Premetačina bazilike vatikanske, za meteža zavladavšega u Rimu pobunom Arnalda Brešijanca, ne ostavila ikone na miru. Ona ne bila izkićena, kao ini zavjeti, ni srebrom ni zlatom; a to ju siromaštvo spasilo od propasti. Pri uredjivanju konfesije, kada opeta mir zavladao, ikona svrati na se pozornost. Na jedan mah ona bi proglašena ikonom cara Kostantina, zaodjenuta u svečano ruho i izložena javnomu štovanju na žrtveniku sv. Križa, gdje ju pop Roman 1192 godine vidio. Već rekoh, da se je nama domišljati (v. str. 21), zašto zavjetna spomenslika slavenskih apoštola druge polovine dvanaestoga vieka bi poistovjetovana sa prilikama svetih apoštola Petra i Pavla, koje sv. Silvestar pokaza caru Kostantinu, kako pripovieda žiće sv. Silvestra.

Da je rimska crkva početkom četvrtoga vieka posjedovala slikane portrete dvaju poglavica apoštolskih, kao što se iz žića sv. Silvestra razabire, o tomu se ne smije dvojiti. Razni sredovječni opisatelji rimskih svetinja i čudovišta i *Liber pontificalis*, što spominju i neznatnije riedkosti rimskih crkava, a napose vatikanskih, o tima slikama nemaju ni spomena. Po svoj prilici propale su ili od drevnosti ili za plačkanja, kojim Rim podleže nastupom srednjega vieka. Kompozicija tih slika bijaše, po samom žiću, na jednom polju, sadržavajućem likove sv. Petra i Pavla.

S toga mora se izključiti slučaj, da se je poistovjetovanje zavjetne spomenslike slavenskih apoštola sa onima, koje spominje žiće sv. Silvestra, dogodilo po istovjetnosti ili srodnosti kompozicije u predstavama.

Već sam spomenuo mogućnost, da je za kompoziciju ikone, barem djelomice, uzorkom služila predstava na mozajiku cara Kostantina u samoj vatikanskoj bazilici; te da mozajici za srednjega vieka bijahu nazivani „icona" (str. 27, op. 2). Nameće se pitanje, nije li valjda ovaj možebitni savez medju vatikanskom ikonom i vatikanskim mozajikom bio povodom poistovjetovanju prinositelja ikone biskupa Kostantina sa carem Kostantinom prinositeljem mozajika. Ni cigli dokaz ne podupire toga nagadjanja; dapače, jer je vatikanski mozajik, za doba postanja Romanove predaje, bio na svom mjestu, nije vjerojatno da ga Romanovi suvremenici poistovjetovaše sa ikonom.

Već su se prvašnji proučavatelji ikone domišljali, da je tomu poistovjetovanju povodom bila istovjetnost imena jednoga od prinositelja ikone, predajom sačuvana, sa carem Kostantinom. U tom slučaju, red je predpostaviti, da je sve do polovine dvanaestoga vieka živjela u vatikanskoj bazilici predaja o darovatelju ikone filozofu Kostantinu. U Rimu samomu, već poza desetim viekom, slavenski apoštol Kostantin poznat je izključivo pod samim imenom biskupa Ćirila; a filozof Kostantin bijaše pao u posvemašnju zaborav[1]. Nego ni obstanak takove predaje nije izvjestan; da je ona doista obstojala, nedvojbeno bi ju bio zabilježio koji od toliko opisatelja bazilike vatikanske. S toga, povoda poistovjetovanju ne moglo biti u samoj predaji.

Ako poistovjetovanje biskupa Kostantina sa carem Kostantinom ne zavisi od nijednog vanjskog povoda, tada bezuvjetno mora da je ikona sama tomu poistovjetovanju povoda dala. Taj povod najvjerojatnije da je bio nadpis označujući lik prinositelja biskupa Kostantina (v. str. 36).

Kad je druge polovine dvanaestoga vieka ikona bila maknuta sa svoga prvobitnoga mjesta, očito da najprije oči vatikanskih rizničara zapeše o predstave, pak o nadpise. Ime K o s t a n t i n a biskupa prinositelja, pa bilo napisano i slavenskom uncijalom, bilo je s laka čitljivo oku vještu i samoj latinici; te je naravski, da je dozvalo u pamet odmah istoimenoga cara, koje je najviše slovilo za srednjega vieka u Rimu, a napose u vatikanskoj bazilici od njega sgradjenoj; ime, koje se čitalo na mnogim mozajicima vatikanskim. Vatikanskomu svećeniku, koji je višekrat čuo i čitao žiće sv. Silvestra, drevna tabla sa prilikama sv. Petra i Pavla, a još uz to s imenom K o s t a n t i n a, kako da se ne pričini baš onom, o kojoj govori žiće sv. Silvestra? Lik, koji čitka označivaše K o s t a n t i n o v i m, odjeven je sjajnim biskupskim odielom devetoga vieka; ali biskupska kruna, što ju na glavi nosi, naličila je kraljevskoj kruni, a ne rimskoj biskupskoj mitri dvanaestoga vieka. Ova zadnja okolnost mora da je ubiedila i najvećega dvoumitelja; a i ta na pamet, da se to dogodilo za dobe, kada u Rimu s laka i iz čudne zasljepe krstilo imenom cara Kostantina spomenike, koji s njime ne stajali u nikakvom dodiru[1]. Po čitki do lika prinositelja Kostantina, a uz čudni stječaj podredjenih okolnosti, ikona bi proglašena slikom sv. Petra i Pavla, koja stojala u savezu s tobožnjim kršćenjem cara Kostantina u Rimu.

Ikona sama nam pruža tvrd dokaz, da je poistovjetovanje prinositelja biskupa Kostantina sa carem Kostantinom dvanaestoga vieka dogodilo se jedino uslied nadpisa na ikoni, sadržećeg ime K o s t a n t i n. Suvremeno postanju ovoga poistovje-

---

[1] Sr. Friedrich *Ein Brief des Anastasius bibliothecarius an den Bischof Gaudericus von Velletri über die Abfassung der „Vita cum translatione s. Clementis Papae"*. Sitzungsberichte der k. bayer. Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Classe, 1892, III, 412 sl. Izvori suvremeni dvama apoštolima nazivlju sv. Ćirila vazda samim imenom K o s t a n t i n. Drugo ime Ć i r i l, on je poprimio potla odreke od biskupske časti, kad se koji dan pred samu smrt zakaludjerio (Ginzel *n. dj.* str. 49). Friedrich *n. dj.* str. 418 sl., pače htio bi dokazati, da sv. apoštol u istinu nije nigda ni poprimio imena Ć i r i l, nego da mu je to bilo tek jedanaestoga vieka prišiveno. Svakako je izvjestno, da se sv. apoštol za svoga zabiskupljenja nazivaše samo K o s t a n t i n.

[1] Sr. Duchesne *Lib. Pontif.* str. CXIII.

tovanja jest okićenje ikone mjedenim pozlaćenim limima (v. str. 21). Zašto lik Hadrijana II. bi okićen okruglim svetačkim viencem, dočim Ćirilov, ne svetačkim viencem, nego kraljevskom krunom; a Metodov ostao neokićen? Očevidno zato, jer lik Hadrijana II. smatrali su likom sv. Silvestra pape, krstitelja cara Kostantina, te ga okitili svetačkim viencem; Ćirilov lik, likom samoga cara Kostantina, te ga okrunili; a Metodov lik im bio nepoznat, jer takova imena ne spominjalo Silvestrovo žiće, te ga ostavili bez uresa. Samo prisutnost nadpisa do lika Ćirilova, mogla je Romanove suvremenike sklonuti, da ga okrune kraljevskom krunom; da nije nadpisa toga bilo, Romanovi suvremenici su dosljedno morali cara Kostantina razpoznati u liku klečećem pred papom, koga oni smatrahu sv. Silvestrom, te onaj lik, a ne Ćirilov, uresiti krunom.

15. Poskupac.

Urukovetimo li viesti i opazke dosele nanizane, eto nam cjelovite povjesti vatikanske ikone sv. Petra i Pavla.

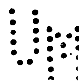
Ikonu naslika sv. Metod na uspomenu svoga zabiskupljenja Hadrijanom II. u oči Bogojavljenja na 5. siečnja 868 god., te ju skupa sa bratom sv. Ćirilom, kao zavjet harnosti, prikaza na grob sv. Petra. Za tri vieka tu ikona visjela, a pala medjutim u zaborav uspomena o porjetlu joj. Maknuta sa svog tristoljetnoga mjesta drugom polovicom dvanaestoga vieka, ikona svrati na se pozornost nadpisom prinositelja biskupa Kostantina (Ćirila); te bi poistovjetovana sa prastarom slikom sv. Petra i Pavla, spomenutom u žiću sv. Silvestra. Kao prevelika svetinja bi izkićena mjedenim pozlaćenim limima i izložena javnomu štovanju na žrtvenik bogomolje sv. Križa. Pop Roman ovjekovječio je to poistovjetovanje u svojim zapiscima; a odatle nastala predaja o tobožnjem savezu ikone sa carem Kostantinom, štono naše dane doživjela. Pregradjivanjem vatikanske bazilike polovinom petnaestoga vieka, bi prenešena ikona sa žrtvenika sv. Križa na svoje staro mjesto pred grob sv. Petra; te tom prigodom bi popravljena i u novi okvir uložena. Trošnu od davnine i stradanja, godine 1639 kanonik Bizoni okiti ikonu zlatnim krunama i okova ju u bakrenu kutiju sa staklom, gdje se, neprodušno zatvorena, dandanas čuva, čašćena osobitim liturgičnim obredom i pohadjana od svih kršćana.

To su doživljaji ponajstarijega i ponajčašćenijega, a s umjetničkog gledišta jedinoga slavenskoga spomenika. Dosele je vatikanska ikona bila cienjena svetinjom cara Kostantina; ali odsele će biti smatrana još većom svetinjom: zavjetnom spomenslikom slavenskih Apoštola na grobu apoštolskoga Poglavice, neoborivim svjedočanstvom one spone, koja je Slavene Petrovoj stolici privezala, kadno Krstovu vjeru prigrliše.

Photochromie u Druck v. C. Angerer & Göschl

Zavjetna spomenslika sv. Ćirila i Metoda 868 god.

U knjižari jugoslavenske akademije (knjižari Dioničke tiskare) u Zagrebu

mogu se dobiti knjige, koje izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, koje izlaze njezinom pomoću i koje su prešle u njezinu svojinu:

A. Knjige, koje izdaje akademija.

I. Zbornici (knj. 1—196):

1. **Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti** (knj. 1—120).
   — knjige I. do LIX. i LXXX. svima trima razredima zajedničke. Ciena knj. I—XIX, svakoj 1 fr. 25 nč. Knj. XX. do LIX. svakoj 1 fr. 50 nč. Knj. LXXX. 2 for.
   — Filologičko-historičkoga i filosofičko-juridičkoga razreda. Knj. LX., LXII., LXIII., LXV., LXVII., LXVIII., LXX., LXXI., LXXIII., LXXIV., LXXVI., LXXVII., LXXIX., LXXXI., LXXXII., LXXXIV., LXXXV., LXXXVI., LXXXIX., XCI., XCIII., XCIV., XCVI., XCVII., XCVIII., XCIX., C., CI., CII., CIII., CV., CVIII., CX., CXII., CXIV., CXV., CXVI., CXVIII. i CXIX. (I—XLI.) Ciena po 1 for. 50 nvč.
   — Matematičko-prirodoslovnoga razreda. Knj. LXI., LXIV., LXVI., LXIX., LXXII., LXXV., LXXVIII., LXXXIII., XCII., XCV., CIV., CVI. CVII., CIX., CXI., CXIII., CXVII. i CXX. (XVIII.). Ciena CXI. knjizi 2 for. 50 novč., CXVII. (XVII.1) i ostalim 1 for. 50 nč., a CXVII. (XVII.2) kao i svakoj svezci 75 nč.
   — Boškovićev. Knjiga LXXXVII., LXXXVIII., XC. Ciena 4 for. 50 novč.
   Knjiga IV., V., VI. i VII. „Rada" su razprodane.

2. **Stari pisci hrvatski** (knj. 1—20).
   — Knj. I. Pjesme M. Marulića. U Zagrebu 1869. Ciena 2 fr. a. v.
   — „ II. Pjesme Šiška Menčetića Vlahovića i Gjore Držića 1870. Ciena 2 fr.
   — „ III. i IV. Pjesme Mavra Vetranića Čavčića. 1871. i 1872. Ciena III. knj. 2 fr., knj. IV. 2 for. 50.
   — „ V. Pjesme Nikole Dimitrovića i Nikole Nalješkovića. 1873. Ciena 2 fr.
   — „ VI. Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića. 1874. Ciena 2 fr.
   — „ VII. Djela Marina Držića. 1875. Ciena 3 for.
   — „ VIII. Pjesme Nik. Nalješkovića, A. Čubranovića, M. Pelegrinovića i S. Mišetića Bobaljevića i Jegjupka neznana pjesnika. 1876. Ciena 1 for. 70 nvč.
   — „ IX. Djela Ivana Fr. Gundulića. 1877. Ciena 5 for.
   — „ X. Djela Frana Lukarevića Burine. 1878. Ciena 2 fr. 50 nč.
   — „ XI. Pjesme Miha Bunića Babulinova, Maroja i Oracija Mažibradića i Marina Burešića. 1880. Ciena 1 for. 80 nč.
   — „ XII., XIII. i XIV. Djela Gjona Gjora Palmotića. 1882., 1883. i 1884. Ciena knj. XII. 3 for. XIII. 3 for. 50 nvč. XIV. 2 for.
   — „ XV. Djela Antuna Gleđevića. 1886. Ciena 2 for.
   — „ XVI. Djela Petra Zoranića, Antuna Sasina i Savka Gučetića Bendiševića. 1888. Ciena 2 for. 50 novč.
   — „ XVII. Djela Jurja Barakovića. 1889. Ciena 3 for.
   — „ XVIII. Pjesni razlike Dinka Ranine. 1891. Ciena 2 for. 50 nč.
   — „ XIX. Djela Gjona Gjora Palmotića. 1892. Ciena 50 nvč.
   — „ XX. Crkvena prikazańa starohrvatska XVI i XVII vijeka. 1893. Ciena 2 for. 50 novč.

3. **Starine.** Knj. I—XXV. 1869—1891. Ciena I. knjizi 1 for. 25 nč. Knj. VII., X., XXI., XXII., XXIII., XXIV., XXV. i XXVI. po 2 for., ostalim po 1 for. 50 nč.

4. **Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium.** (Knj. 1—26):
   — Knj. I—V., IX., XII., XVII., XXI., XXII. 1868. 1870. 1872. 1874. 1875. 1878. 1882. 1886. 1890. 1891. Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike. Ciena I., II., III. i IX. po 3 fr., IV., XXI. i XXII. po 4 fr., V. i XII. po 2 fr. 50 nč., XVII. knj. 2 fr.
   — Knj. VI., VIII., XI., 1876., 1877., 1880. Commissiones et relationes venetae. Tom. I. II. III. Ciena VI. i XI. knj. 2 for. VIII. knj. 2 fr. 50 nč.
   — Knj. VII. 1877. Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Ciena 6 for.
   — Knj. X. XIII. Monumenta ragusina. Tom. I. et II. 1882. Ciena X. knj. 2 for. 50 nvč. Knj. XIII. 3 for.
   — Knj. XIV. Scriptores. Vol. I. Annales ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina. 1883. Ciena 3 for.
   — Knj. XV. Spomenici hrvatske krajine. Vol. I. 1884. Ciena 3 for.
   — Knj. XVI. Spomenici hrvatske krajine. Vol. II. 1885. Ciena 3 for.
   — Knj. XVIII. Acta Bulgariae ecclesiastica. 1887. Ciena 3 for.
   — Knjiga XIX. Acta coniurationem Petri a Zrinio et Francisci de Frankopan nec non Francisci Nadasdy illustrantia. Ciena 2 for. 80 novč.
   — Knjiga XX. Spomenici hrvatske krajine. Vol. III. 1889. Ciena 4 for.
   — Knj. XXIII. Acta Bosnae potissimum ecclesiastica. 1892. Ciena 5 for.
   — Knj. XXIV. Index rerum, personarum et locorum in voluminibus I—V. monumentorum spectantium historiam slavorum meridionalium. 1893. Ciena 3 for.
   — Knj. XXV. Scriptores. Vol. II. Chronica ragusina J. Restii et J. Gundulae. 1893. Ciena 3 for. 50 novč.
   — Knj. XXVI. Scriptores. Vol. III. Thomas archidiaconus: Historia Salonitana. 1894. Ciena 2 for.

5. **Monumenta historico-juridica Slavorum meridion.** (Knj. 1—5.)
   — Knj. I. Statuta et leges Curzulae. 1877. Ciena 3 for.
   — Knj. II. Statuta et leges civitatis Spalati. 1878. Ciena 3 for.
   — Knj. III. Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scardonae et civitatis et insulae Lesinae 1882—3. Ciena 4 for. 50 novč.
   — Knj. IV. Statuta lingua croatica conscripta. Hrvatski pisani zakoni: vinodolski, poljički, vrbanski a donekle i svega krčkoga otoka, kastavski, veprinački i trsatski. Ciena 3 for.
   — Knj. V. Urbaria lingua croatica conscripta. Hrvatski urbari. Svezak I. Sabrao i protumačio Radoslav Lopašić. Ciena 4 for.

II. Posebna djela (knj. 1—26, sv. 40):

1. **Flora croatica.** Auctoribus Dr. Jos. Schlosser et Lud. Farkaš-Vukotinović. 1869. Ciena 6 fr.
2. **Dvie službe rimskoga obreda za svetkovinu sv. Ćirila i Metuda.** Izdao Ivan Brčić. 1870. Ciena 1 for.
3. **Historija dubrovačke drame.** Napisao prof. A. Pavić. 1871. Ciena 1 for. 25 novč.
4. **Pisani zakoni na slovenskom jugu.** Bibliografski nacrt dra. V. Bogišića. 1872. Ciena 1 for. 25 novč.
5. **Isprave o uroti bana Petra Zrinskoga i kneza Fr. Frankopana.** Skupio dr. Fr. Rački. U Zagrebu 1873. Ciena 3 for.
6. **Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena.** Osnovao, skupio, uredio V. Bogišić. Knjiga I. 1874. Ciena 6 for.
7. **Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia.** Edidit A. Theiner (tomus I. Romae 1863.), tomus II. Zagabriae 1875. Ciena 10 for.
8. **Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku.** Napisao dr. Gj. Daničić. 1877. Cijena 4 for.
9. **Ljetopis jugoslav. akademije.** 1877.—1893. Sv. I—VIII. Ciena I. i II. svezku 60 nvč., III—VII. 1 for., VIII. 60 nvč.
10. **Fauna kornjaša trojedne kraljevine.** Od dra. J. K. Schlossera Klekovskoga. 1877—1879. Knj. I., II., III. Ciena svakoj knjizi 3 for., djelu 9 for.
11. **Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom.** Napisao L. Zima. 1880. Ciena 2 for. 50 novč.
12. **U proslavu petdesetgodišnjice prieporoda hrvatske knjige g. 1885.** Ciena 2 for.
13. **Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.** Na svijet izdaje jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Dio I. Obradio Đ. Daničić. Sv. 1—4. 1880—1882. Dio II. Obradili Đ. Daničić, M. Valavac, P. Budmani. Sv. 5—8. 1884—1886. Dio III. Obradio P. Budmani. Sv. 9—12. 1887—1891. Sv. 13—14. (2 četvrtoga dijela). 1892—1894. Obrađuje P. Budmani. Cijena svesku 3 for.
14. **Djela jugoslavenske akademije** (knj. 1—14):
   — Knj. I. **Izvješće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880.** Sastavio J. Torbar. 1882. Ciena 2 for.
   — Knj. II. **Euchologium, glagolski spomenik manastira Sinai-brda.** Izdao dr. Lavoslav Geitler. 1882. Ciena 2 for.

— Knj. III. **Psalterium, glagolski spomenik manastira Sinai-brda.** Izdao dr. L. Geitler. 1883 Ciena 3 for. 50 nč.

— Knj. IV. **Flora fossilis susedana. (Susedska fosilna flora. — Flore fossile de Sused.)** Auctore dr. Georgio Pilar. 1883. Ciena 8 for.

— Knj. V. **Lekcionarij Bernardina Splječanina.** Po prvom izdanju od god. 1495. 1885. Ciena 1 for. 50 nč.

— Knjiga VI. **Nekoje većinom sintaktične razlike izmedju čakavštine, kajkavštine i štokavštine.** Napisao Luka Zima. 1887. Ciena 2 for. 50 novč.

— Knj. VIII. **Hrvatski spomenici u Kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije.** Napisao Ivan Bulić. Ciena 2 for. 60 novč.

— Knjiga IX. **Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima.** Napisao dr. T. Maretić. 1889. Ciena 3 for. 50 novč.

— Knjiga X. **Geografijske koordinate** ili položaji glavnijih tačaka Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i dielomice susjednih zemalja, imenito Bosne i Hercegovine, Istre, Kranjske itd. Sastavio dr. Gjuro Pilar. Ciena 4 for.

— Knjiga XI. **Dviestogodišnjica oslobodjenja Slavonije.** I. dio: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobodjenja. Napisao Tade Smičiklas. Ciena 1 for. 50 novč. — II. dio: Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku (1640—1702). Skupio Tade Smičiklas. Ciena 3 for.

— Knjiga XII. **Kolunićev Zbornik.** Hrvatski glagolski rukopis od godine 1486. Napisao M. Valjavec. 1892. Ciena 2 for. 50 nvč.

— Knjiga XIII. **Zadarski i Ranjinin Lekcionar.** Za štampu priredio Milan Rešetar. Ciena 3 for.

— Knjiga XIV. **Sbornik jugoslavenskih umjetnih spomenika.** Prvi svezak: Zavjetna spomenslika slavenskih apoštola i srodni njoj spomenici. Raspravio Prof. Dr. Luka Jelić. Ciena 2 for.

B. Knjige, koje su prešle u svojinu akademije ili su izašle njezinim troškom:

1. **Jugoslavenski imenik bilja.** Sastavio dr. B. Šulek. 1879. Ciena 2 fr.
2. **Povjestni spomenici južnih Slavenah.** Izdao I. Kukuljević. Knj. I. (Acta croatica.) 1863. Ciena 3 for.
3. **Rječnik iz književnih starina srpskih.** Napisao Gj. Daničić. Knj. II. Ciena 3 for.
4. **Nikoljsko jevangjelje.** Na svijet izdao Gj. Daničić. Ciena 1 for. 30 nč.
5. **Život sv. Save i Simeuna** od Domentijana. Na sviet izdao Gj. Daničić. Ciena 1 for. 30 novč.
6. **Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih** od Danila. Na svijet izdao Gj. Daničić. Ciena 1 for. 30 novč.
7. Fr. Kurelac: **Stope Hristove.** Ciena 50 novč.
8. „ „ **Jačke.** Ciena 1 for.
9. „ „ **Runje i pahuljice.** Ciena 1 for.
10. V. Utješenović: **Vila ostrožinska.** Ciena 80 novč.
11. Drobnić: **Besedujak.** Ciena 80 novč.
12. dr. Rački: **Assemanov evangelistar.** Ciena 3 for.

